

3205
Sublet

GENIU PUSTIU

Q. 353162

COTA 3205
Dubbel

INVENTAR 353162

M. EMINESCU

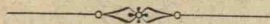
GENIU PUSTIU

ROMAN POSTUM

A TREIA EDIȚIE

CU O INTRODUCERE CRITICĂ ȘI ADNOTAȚII
DE I. SCURTU

BUCUREȘTI

MINERVA. — Institut de Arte
Grafice și Editură. — Bulevardul
Academiei 3. — Edgar Quinet. 4.

1909.

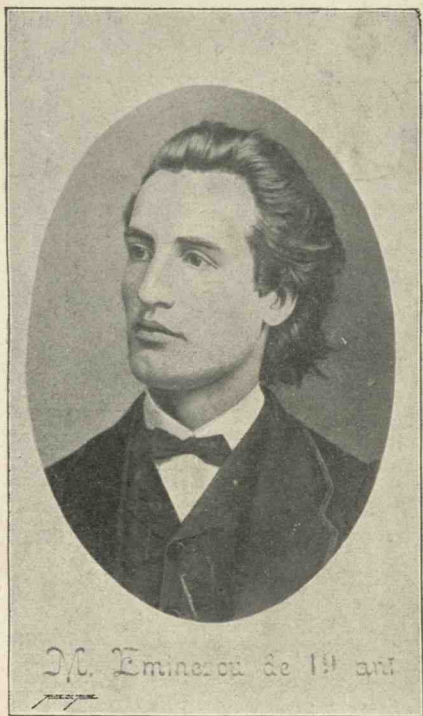
L. 3205

Biblioteca Centrală Universitară
Colecție 3205 Sublet
353162

B.C.U. Bucuresti

C353162

(Vezi broșura : **Portretele lui Eminescu**. Notițe biografice de Ion Scurtu. București, 1903; pp. 11—12, unde se face istoricul acestei fotografii).

Forme dialectale și gramaticale particulare, în manuscrisul romanului

---

Pag. 2, rând 12: *pin* în loc de «prin» (de mai. multe ori, în cursul povestirii).

Pag. 5, rând 2, de sus: «*amândorora*» în loc de «amândurora» (repețit).

Pag. 15, rând 12: «*resbele*» în loc de «rebele».

Pag. 17, » 15: «*tiranisă*» în loc de «tiranizează».

Pag. 18, » 9: «*studiu*» în loc de «studiez».

Pag. 41, » 3, de jos: «*sânți*» în loc «sfinți» (de mai multe ori în cursul povestirii).

Pag. 67, rând 6: «*reflect*» în loc de «reflex».

Pag. 92, rând 8: «*consolă*» în loc de «consolează».

Pag. 94, rând 2: «*paraliză*» în loc de «paralizează».

Pag. 109, rând 14: «*zugrăfi*» în loc de «zugrăvi».

Pag. 129, rând 5: «*coloră*» în loc de «colorează».

Pag. 141, rând 13: «*grilele*» în loc de «grilajul».

De multe ori aflăm pluralul dialectal: «popoară», «cară», «paiă» etc. pentru «popoare». «care», «paie», apoi forme dialectale precum «chiama» pentru «chiema», «chiamăți» pentru «chiemați», «profumată» în loc de «parfumată», «căria» pentru «căreia», «aciea» în loc de «aceia», «alăturé» pentru «alătura», «gure» pentru «guri». Formele dialectale mai obicinuite și nesupărătoare le-am păstrat în textul romanului.

Semue speciale.

Parantezul [ ] întrebuințat în textul publicat înseamnă că ceia ce cuprinde este adaos de mine, iar parantesul ( ) este întrebuințat de Eminescu în manuscris.

INTRODUCERE

— La Ediția I, din 1904, cu unele îndreptări și modificări —

În două scrisori pe care le adresă d-lui Iacob Negruzzi la 1871, din Viena, Eminescu — pe atunci un tânăr de 21 ani — vorbește despre un roman al său, care ar fi complet ca operă literară, dar necomplet ca studiu. Aceste scrisori, asupra cărora voi stăruî mai încolo, sunt singurele izvoare de informație care pomeniau pân' acum despre romanul poetului; nici el n'a mai spus ceva în privința aceasta și nici prietenii lui literari n'au scris vreodată un cuvânt cu privire la opera, pe care n'o vor fi cunoscut, căci — de-ar fi cunoscut-o — desigur nu merită tocmai uitarea ¹⁾.

---

¹⁾ În prefața la **M. Eminescu** Opere complete. I. «*Literatura populară*. București. Editura Institutului «Minerva.»

În cercetările mele asupra manuscriselor lui Eminescu, păstrate la Academia română, am căutat să dau și de urma romanului și acum cred a o fi găsit, după cum voi încerca să dovedesc.

Volumul 2255 al Ms. Ac. Rom. (ff. 21—84) cuprinde, pe lângă mai multe din hârtiile rămase pe urma poetului, o lucrare mai mare în proză, pe care cercetând-o, mi-am format convingerea că numai ea poate fi romanul de care e vorba.

Între diferitele lui manuscrise de proză literară postumă, aceasta este singura operă a lui Eminescu, care-i în sine încheată, nefragmentară, unitară, precum și cea mai voluminoasă. Manuscrisul ei, intitulat *Geniu Pustiu*, are 84 de file, folio, scrise pe o pagină: numai ici colo sunt adaosuri pe

---

1902», p. XIII, d. I. Chendi amintește opera ca pe «o bucată mai lungă în proză» și, fără a-i releva caracterul de roman pare a o considera drept un concept primitiv al nuvelei «Sărmanul Dionis».

unele contrapagine, dintre care acele ale filelor 83 și 84, unde-i sfârșitul romanului. Lucrarea face impresia sigură că e scrisă dintr'una, fără mari întreruperi de timp, și că este copiată după un concept anterior, căci scrisul e cu desăvârșire neted și aproape liber de ștersături. Indreptările ce se observă, totuși, sunt ulterioare și arată încercările poetului de a'și mai îngriji opera ; făcute odată c'un creion cenușiu, altă dată c'un creion roșu și altă dată cu o cerneală deosebită de aceea cu care-i scris romanul, ele indică probabil trei lecturi din partea autorului. Hârtia manuscrisului este de două feluri : una mai groasă și aspră (Ms cit, ff. 21—44), cealaltă mai subțire și lucie (ff. 44—48) : amândouă sunt de culoare gălbue.

*

Cestiunea datării romanului implică în sine și dovedirea identității lui cu romanul de care vorbește Eminescu. De aceea voi

căută să expun întâi probele interne pentru datare, ca fiind importante și pentru dovedirea identității romanului și, pe urmă, probele externe.

Intr'una din scrisorile sale către d. I. Negruzzi, datată «*Viena, 6 Februarie 1871*» (v. «Convorbiri literare», XXV, pg. 903 — 906), Eminescu spune despre romanul său următoarele :

«Imi scrieți că vă urmărește un roman — și pe mine mă urmărește unul și sub influența acestei urmăriri *am și scris multe coale dintr'un studiu de cultură* în care ceream (cercam) a veni cu mine însumi în clar asupra fenomenelor epocelor de tranzițiune în genere și asupra mizeriilor generațiunii prezente în parte. *Scrierea e complectă ca roman, ce s'atinge de scenele de sentimente, de descrierile locurilor* etc, necomplectă ca studiu, astfel încât cartea mea de notițe e plină de cugetările, cu care cerc a mă clarifica pe mine însu-mi și cărora le-am destinat de pe acum locul în scheletul romanului. E intitulat: *Naturi catilinare*. Altfel deși el poartă signatura timpului, totuși am cercat a pune în el

și un sâmbure, care să fie mai consistent decât părțile ce se așează împrejurul lui.»

În cealaltă scrisoare a sa, datată «*Viena, 31 Mai st. n. 1871*», poetul revine asupra romanului cu următoarele cuvinte, care par un răspuns la observațiile pe care d. Negruzzi le va fi făcut poetului :

«Naturile catilinare», *de-or fi gata cândva*, nu vor putea fi o imitațiune a opului lui Spielhagen, din simpla cauză, pentru că eu nu cunosc «*Problematische Naturen*», decât după nume, și chiar acest titlu l-am auzit pentru prima oară dela d-voastră când mi-o recomandați în anul trecut, ca s'o citesc. Apoi *romanul meu am început a-l scrie parte după impresiuni nemijlocite din anul 1868, pe când eram în București, parte după un episod, ce mi l-a povestit un student din Transilvania.*»

În cele aproape cinci zeci de volume manuscrise păstrate în Biblioteca Academiei române, care cuprind toată moștenirea literară a lui Eminescu, nu se găsește în afară de «*Geniu pustiu*», nici o altă lucrare, căreia

s'ar putea potrivi cele două pasaje reproduse de mine. Această scriere — «*complectă ca roman*» — este singura între bucățile de proză inedite ale poetului, care cuprinde atât «*impresiuni nemijlocite din anul 1868 pe când* — zice Eminescu — *eram în București*», cât și episoade pe care le-a putut afla de la «*un student din Transilvania*» mai mult ca de la oricine.

Pentru cunoscătorul izvoarelor biografice despre poet, e lucru sigur că în 1868 el a stat mai multă vreme în București, ca sufler în trupa de teatru a lui Pascali, cu care a făcut împreună turneul artistic prin Transilvania și Banat, în vara aceluiaș an. Prin urmare impresiunile din «*Geniu Pustiu*» (pg. 3—4), cu privire la Bucureștii pe vreme de ploaie, noaptea, precum și plasticele imagini din viața de teatru (pg. 66—68), pot fi considerate fără îndoială ca unele din «*impresiunile nemijlocite*» de care vorbește Eminescu. De altă parte, episoadele revoluției

din 1848 a Românilor ardeleni, împreună cu descrierile pline de colorit local ale oamenilor și ținuturilor, ceea ce alcătuește mai mult de jumătatea romanului, prefac în convingere presupunerea că numai opera aceasta poate cuprinde episodul povestit de «un student din Transilvania».

Dar în scrierile lui Eminescu se vorbește de un roman cu titlul *Naturile catilinare*, iar nu *Geniu pustiu*, și el ar avea să trateze «fenomenele epocelor de tranșiune în genere» și «mizeriile generațiunei prezente în parte».

De unde, deci, identitatea romanului *Geniu pustiu* cu romanul *Naturi catilinare*?

Ori-cât de stăruiitor s'ar impune întrebarea aceasta, răspunsul este destul de ușor. Romanul *Naturi catilinare*, despre care poetul însuși pare a se îndoii că va fi gata când-va¹⁾, n'a fost scris nici-odată

¹⁾ Vezi începutul pasajului din scrisoarea a doua către d. Negruzzi, citat de mine: «Naturile catilinare, de-or fi gata cândva etc.»

în forma în care-l concepea el, ci este numai un *plan literar*, planul unui mare roman social-filosofic din viața românească de atunci. Căci nici în scrisorile lui Eminescu, nici în manuscrisele lui, nici altundeva nu există o filă măcar din *Naturi catilinare*; există însă, complet, romanul *Geniu pustiu*, care îndreptățește prin unele momente caracteristice ipoteza că avea să fie o parte alcătuitoare a celui alt roman. Ideile din pp. 8—13 ale romanului constituie o probă temeinică pentru ipoteza ce-am formulat, fiindcă se referă tocmai la «mizeriile generațiunei prezente». Dar nu numai acest argument, izolat și deci lipsit de puterea generalizării, ci romanul întreg pledează în sensul părerei expuse mai sus. Căci, dacă autorul ne relevă în el pe de o parte mizeriile generațiunei de pe acea vreme a uneia din ramurile tinerei rase românești, căreia s'au superpus pături etnice străine, îmbătrânite și vițiate, pe de

altă parte vedem înfățișându-ni-se faptele de vitejie ale revoluțiunei ardelenene de la 1848,— icoana luminoasă a celei mai strălucite epoce de tranziție din viața altei ramure a rasei noastre.

De aceea mi se pare foarte probabil că acele «multe coale dintr'un studiu de cultură», pe care Eminescu spune că le-a scris pentru a se lămuri pe sine însuși asupra tezei *Naturilor catilinare* și care nu s'au păstrat în hârtiile sale, — cuprindeau materialul pentru partea de studiu a romanului, părăsită în stadiul ei de proiect. Cât pentru «scrierea complectă ca roman, ce s'atinge de sentimente, descrierile locurilor etc...», — ea nu poate fi altceva de cât acel concept, care va fi servit, ca material și ca text, pentru romanul *Geniu pustiu*.

Ar mai fi de lămurit, în acest punct, faptul că Eminescu nici n'a redactat romanul său social, nici n'a mai revenit asupra ideii grandioase care forma teza lui.

Înainte de toate, vârsta poetului era prea fragedă pe atunci și deci / mentalitatea și talentul său artistic se găseau abia la începutul evoluțiunii spre maturitate ; / în asemenea condiții, problema ce-și puneă era aproape peste puterile lui.

În afară de asta, un spirit atât de neliniștit și de multilateral, cum a fost Eminescu totdeauna ¹⁾, cu greu s'ar fi putut fixa asupra unei lucrări atât de vaste ca *Naturile catilinare*.

În sfârșit viața zbuciumată a poetului nu era nici ea prielnică pentru alcătuirea unei opere mari, care cerea în prima linie tihnă

---

¹⁾ La 1870, el mărturisește într'o scrisoare către d. Negruzzi, nepublicată, a cărei ciornă însă am descoperit-o în Ms. Ac. Rom. 2291, ff. 6—3, următoarele : «Dacă e v'o fericire pentru care vă invidiez într'adevăr, apoi e aceea, pe care realitatea nu v'o poate da [se înțelege: ocupația literară]. La mine e cu totul dimpotrivă. *Într'un pustiu să fiu—și nu mi-aș putea regăsi liniștea*».

sufletească și concentrarea într'un focar a tuturor puterilor sufletului¹⁾)

Dar dacă planul cel atât de larg al romanului a fost dat uitării, în partea lui esențială — studiul tesei, îi rămânea încă poetului cealaltă parte, scrisă gata — partea curat literară. Aceasta a fost dezvoltată în *Geniu pustiu*, romanul al cărui titlu se potrivește foarte bine cu fondul romantic al operei.

Lămurind cestiunea de identitate a romanului scris cu plănuitul roman social, cred a fi arătat și probele cele mai pozitive pentru datarea lui în sensul următor: ideea unui roman se va fi ivit întâiași-dată în min-

---

¹⁾ Intr'una din scrisorile sale către d. Negruzzi (vezi «Conv. lit.», XXXIII, 1899, pg. 1 și urm.) în care poetul își arată planul unei drame epice în genul lui *Faust*, mărturisește el însuși că: «*altfel de împrejurări decât ale mele trebuesc, pentru a produce ceva mare și bun totodată*».

tea poetului pe la 1868, căci el ne vorbește de «impresii nemijlocite» din acel an, iar însuși romanul s'a alcătuit și s'a scris, cu textul din *Geniu pustiu*, prin epoca anilor 1869-1870. În Mai 1871, când Eminescu scria d-lui Negruzzi că partea literară a romanului e gata, el înțelegea de sigur conceptul romanului *Geniu pustiu*¹).

¹) Conceptul (sau conceptele) dintâi ale romanului nu s'au păstrat printre hârtiile poetului. În manuscrisele lui de la Academie, am găsit abia câte-va file care fac parte evident din planurile anterioare ale romanului, ș. a. Ms. 2255, ff. 178—180 și ff. 199—203, apoi Ms. 2257, f. 167 și f. 178. Filele 178—180 din Ms. 2255, umplute pe amândouă paginile c'un scris foarte asemănător celui din textul lui *Geniu pustiu*, sunt un fragment fără vre-o legătură directă cu romanul, dar amintind părți din el (ca înmormântarea, care-i însă altminteri aici, apoi dragostea ultrasentimentală pentru *Poesis*), pe lângă lucruri care lipsesc (d. p. scena fantastic-fioroasă din viața de închisoare a iubitului *Poesisei*). Filele 199—203 din Ms. 2255 cuprind un fragment de aceeași natură, având scene de dragoste romantică între *Toma* și *Sofia* (acum fata unui bogat nobil), care nu's în roman. Fila 162 din Ms. 2157, care după scris și formă este și mai veche, are numai câte-va rânduri aruncate care se referă la roman. Ș. a. pe o pagină găsim un fel de explicație a numelui simbolic (*Toma*) *Nour*, care spune iubitei lui: «Eu sunt un **nour** în cer, tu umbra mea pe pământ, fără mine tu n'ai fi, unde împlu eu, împli și tu... *Eu sunt Destinul*

Pe lângă probele interne, pe care ni le-au dat cele două scrisori către d. Negruzzi, mai există și altele, care de asemenea îndreptățesc datarea de mai sus. Înainte de toate trebuie scoasă la iveală înrudirea romanului *Geniu pustiu* cu nuvela *Sermanul Dionis*, publicată în Decembrie 1872, și Ianuarie

---

care plutește d'asupra ta... Dar d'asupra e un soare... Un soare ce domnește lumea — fără care eu n'aș fi... tu n'ai fi... pământul n'ar fi... supune-te mie, cum eu mă supui soarelui meu. — Acel soare e un om? — Un om?... Toma Nour nu'ngenunche înaintea unui om. *Acel soare e o idee* etc.» Pe aceeași filă, în contrapagină, este următoarea scenă ce amintește începutul romanului: «Juni cu corpuri slabe, cu sufletele stoarse, trec pe sub ferestre roșii — și e destul un sunet răgușit din partea lor — ca să vezi aprinzându-se un chibrit la [a] cărui lumină zărești o față spoită ca o mască rânjind o desfrânare absurdă, grețoasă». Pe fila 178 a Ms. 2257 este numai un crâmpei de frază, neclar, în care se pomenește numele Toma Nour, în cuvintele fantastice: «Prin flacărele... [cuvânt ilegibil] ale căminului marmoreu învineția în trăsuri aeriene fața cea tristă a lui Toma Nour». În sfârșit se mai găsesc câte-va note cu privire la *Sofia*, la *Poesis* și *Ioan* în Ms. 2291, ff. 16 v—17, datând pe cât se pare din vremea în care planul romanului începea să se conceapă în mintea poetului. Notele acestea nu sunt utilizate în *Geniu pustiu*; ele par a se referi la partea de *studiu* a romanului, rămasă neredactată, și sunt prea fragmentare, de aceea turburi.

1873 (în Convorbiri Literare), într-o cît peste amîndouă operele plutește aceeași atmosferă pur romantică, acelaș cer senin al unei lumi nereale, fantastice, pline de minunate visuri, acelaș subiectivism pronunțat, acelaș sentimentalism adeseori exagerat, aceeași filosofie mistică, indicată în *Geniu pustiu* și desăvârșită în nuvela *Sermanul Dionis*, care și prin superioritatea formei și fondului este evident ulterioară romanului. Și mai doveditor decît această probă este faptul că pînă și scene și chiar fraze și imagini izolate se găsesc aproape textual în cele două lucrări, — ceea-ce se poate vedea dintr'o simplă comparație a mai multor părți din cele două opere, de pildă pg. 3-a, rîndurile dintâi, din roman, cu pg. 31, pasajul 2, din «M. Eminescu. Proza literară, bibl. populară a «Minervei», sau pg. 24, rîndurile 5—9, și pg. 45, pasajul al doilea, op. cit.

Spre a vădi această înrudire de-a drep-

tul, citez aici numai două probe din cele mai izbitoare :

Geniu pustiu, p. 3: Era o noapte tristă. Ploaia cădea mărunță pe stradele nepavate ale Bucureștilor, ce se trăgeau strâmte și noroioase prin noianul de case mici și rău zidite, din care constă partea cea mai mare a așa numitei Capitale a României, etc. etc.

Geniu pustiu, p. 24: Dintr'o fereastră deschisă, din catul de sus, auzii prin aerul nopții tremurând notele dulci a[le] unui piano — și un tânăr și tremurător glas de copilă adiind o rugăciune ușoară, parfumată, fantastică, etc., etc.

Serm. Dionis, p. 31: Era noapte și ploaia cădea mărunță pe stradele nepavate strâmte, și noroioase, ce trec prin noianul de case mici și rău zidite, din care consistă, partea cea mare a Capitalei României...

✱

Op. cit. p. 45: Dintr'o fereastră deschisă din catul de sus, el auzi prin aerul nopții tremurând notele dulci ale unui clavier și un tânăr și tremurător glas de copilă adiind o rugăciune ușoară, pare-că parfumată, fantastică, etc., etc.

Ca puncte de atingere între roman și *Sermanul Dionis* se mai pot releva, fără a li se atribui pe de-a'ntregul importanța probelor anterioare — momentele biografice, de aceeași natură, din viața poetului, care

sunt comune ambelor lucrări: pasiunea vechilor manuscrise ¹⁾, o însușire caracteristică pentru Dionis ca și pentru autorul, povestitor în persoana întâi, al romanului; tot așa iubirea trecutului nostru istoric.

La dovezile interne pentru temeinicia datării mele, se alătură și versurile din roman, ș. a. cele dela p. 76, care cuprind o strofă din poezia *Inger de pază*, publicată la 1872 în Conv. lit., precum și strofa dela p. 96, notă, din *Venere și Madonă*, publicată la 1870 în aceeași revistă.

Tot categoriei probelor interne ar aparține amintirea (p. 80) teoriei lui *Roesler*,

---

¹⁾ Într'un fragment de mai târziu, probabil din vremea petrecerei sale la Iași (1874—1877), poetul scrie următoarele: «Iar eu din parte-mi gândesc așa. Ori ce-a gândit un om singur, fără s'o fi citit sau s'o fi auzit dela alții, cuprinde o sămânță de adevăr. De aceea cărțile vechi pe care oamenii nu le scriau numai iac'asa numai ca să le scrie, ci pentrucă gândise ceva ce le apăsa inima și voiau s'o spue și altora, *cărțile vechi eu unul le citesc și găsesc între lucruri abstruse unele semințe de lumină, pe care apoi le țin minte*». Ms. Ac. Rom. 2269, f. 23 («M. Eminescu, Scrieri politice și literare», vol. I, p. 285. pasagiul 1).

de vreme-ce cunoscuta operă¹⁾ a ieșit abia în jumătatea a doua a anului 1871, cu o prefață datată *Viena, în Mai*. Dar proba asta nu-i de loc sigură, din motivul că teoria lui Roesler văzuse lumina zilei mai de mult în analele academiei din Viena, tom. LIII, din 1867, deci e posibil ca Eminescu s'o fi cunoscut și înainte de 1871, poate de la vr'un curs al facultății de litere din Viena.

În sfârșit, o probă internă destul de importantă pentru datarea romanului este și fondul lui, luat în mare parte din viața Românilor de peste munți și vădind influența nemijlocită a mediului ardelenesc asupra lui Eminescu, — un moment, asupra căruia voi stărui la aprecierile asupra romanului însuși.

Probele externe își au deasemenea importanța lor pentru datare. Ele sunt: *scri-*

---

¹⁾ *Romänische Studien*. Untersuchungen zur älteren Geschichte Romäniens von *Robert Roesler*. Leipzig, Verlag von *Dunker et Humboldt*, 1871.

sul și *ortografia* textului original, pe care cercetarea îndelungată și amănunțită a manuscriselor lui Eminescu, din diferitele epoce ale vieții sale, mi-a înlesnit a le data cu destulă probabilitate.

Scrisul și ortografia textului nostru seamănă întru toate manuscriselor, despre care există probe că se refer la anii 1869—1870, timp petrecut de Eminescu la Viena¹). În deosebi ortografia pronunțat etimologistă și arătând unele înrâuriri ale lui Eliade Rădulescu: *sufflet*, *passiune*, *terribil*, este caracteristică lucrărilor din acea vreme ale poetului, care după 1870 evoluează foarte repede către ortografia fonetică. Cât pentru scris, am căutat în ediția I să dau cetitorilor înșiși puțința comparațiunii unei pagini din roman c'un text, ce cuprinde câteva versuri dintr'o poezie datată 1869, dar copiată după

---

1) Vezi Ms. Ac. Rom. 2257, cuprinzând unele lucrări vieneze ale lui Eminescu, scrise până și cu aceiași cerneală și une-ori pe același fel de hârtie ca romanul.

toată probabilitatea pe la 1870¹⁾; facsimilele trebuie să surprindă pe ori-cine prin asemănarea lor perfectă.

* * *

Avem deci ca epocă a concepțiunii, formării și închegării romanului ce publicăm anii 1868—1870. Cu excepția câtorva luni din 1868, cât va fi petrecut ca sufler la București, poetul își trăește acești ani sub influența hotărâtoare a vieții românești ar-

---

1) Versurile fac parte dintr'o poezie foarte juvenilă a poetului, pe care nici el n'a crezut'o vrednică de publicat; ea poartă titlul cam ciudat de «*Locul aripelor*» și face parte dintr'un ciclu întreg de poezii ale unei vârste fragede; poeziile, datate cu diferiți ani între 1865—1870, sunt evident copiate, și încă fără vre-o întrerupere de timp mai mare; ele sunt și numerotate, 1—35 (vezi Ms. Ac. Rom. 2259; ff. 16—39). E foarte probabil că poetul le-a copiat prin 1870, căci găsim între ele poezia *Inger de pază*, cu textul din roman, în afară de unele deosebiri de expresii neînsemnate, precum și textul poeziei *Venere și Madonă*, întocmai cum e publicată în Conv. Lit. la 1870, deși în manuscris e datată 1869.

delene ¹⁾. Pregătit pentru această viață prin școala lui Aron Pumnul, pe care o urmase la Cernăuți ca elev de școală primară și de gimnasiu, apoi prin școala Blajului, unde se află pe la 1866, în sfârșit prin călătoriile sale, ca actor, de-a lungul și de-a latul pământului românesc din regatul ungar, — Eminescu se simțește, la Viena, unit mai mult cu viața Românilor ardeleni, decât cu a celorlalți, și aceasta nu numai sub raportul cultural și social, ci și sub raportul politic. Căci dacă

¹⁾ În aceeași epocă, pe la 1869, Eminescu a scris tabloul său dramatic asupra lui Andrei Mureșeanu (v. «Revista Asociației gen. a stud. univ. rom.» 1903, nr. 1; pg. 8 și urm. unde-î publicat de d. Al. T. Dumitrescu și «M. Eminescu, Poesii postume», 1908, pag. 201 și urm.) întru preamărirea bardului și a revoluțiunei dela 1848 (vezi Conv. lit. XXXIII, p. 1—10, scrisoarea II-a a poetului către d. Negruzzi, unde poemul e considerat ironic ca o «crimă», săvârșită «fără cea mai mică teamă de procurori și de judecători de instrucțiune, în ciuda organelor siguranței publice»). Mss. Ac. Rom. 2259, f. 34 și 2262, f. 1. v, apoi f. 4 — cuprind crâmpie de versuri naționaliste, din aceeași epocă (după scris și ortografie), despre *Ardeal* și eroii săi *Horia și Iancu*.

agită cu cel mai cald entuziasm ideea teatrului național al Românilor din Ardeal, printr'un articol remarcabil până'n ziua de azi, publicat în *Familia* (1870, nr. 2), el scria cu acelaș zel și articole politice în ziarul naționalist *Federațiunea* din Pesta, combătând cu energie extremă dualismul austro-ungar și politica eghemonistă a Maghiarilor față cu naționalitățile nemaghiare¹).

Legătura intimă între aceste articole și între pasajele din roman, privitoare la politica urmată de Maghiari față cu Românii (pg. 70—82) și peste tot la revoluțiunea de la 1848, este cât se poate de evidentă. De aci și evidența tot pe atât de mare a influenței ardelene asupra lui Eminescu în alcătuirea romanului său, care constitue proba cea mai frumoasă despre rostul binecuvântat al influenței mediului Românilor

---

¹ Vezi Conv. lit., XXXVII, 1903, pg. 287 și urm; «M. Eminescu, Scrieri pol. și lit.», vol. I, pg. 37-55.

de dincolo asupra viitorului cântăreț și profet al neamului românesc de pretutindenea.

Pe lângă influențele ardelenе, romanul mai arată urmele unei înrâuriri destul de simțite a romantismului german ultrasentimental, care pe la 1868—1870 mai era la modă, cu deosebire pentru tinerime, și cu care Eminescu va fi venit în atingere încă pe vremea când trăia ca elev de liceu la Cernăuți. În firea foarte romantică a poetului, — acest romantism, cules probabil de prin nenumăratele romane germane de-o valoare literară cam problematică, găsi un tărâm din cele mai prielnice, precum naționalismul fanatic al Ardelenilor întâmpină o rezonanță foarte puternică în sufletul verde românesc al tânărului moldovean, trăit în copilăria lui la țară, în mijlocul rasei noastre celei neamestecate.

Iată deci cele două elemente fundamentale ale romanului: *naționalismul* și *romantismul*, datorite deopotrivă unor influențe

din afară, căror însă propria individualitate a lui Eminescu le dete sămânța ce le-a rodit.

Aceste două elemente caracterizează întreaga operă a lui Eminescu, începând cu viguroasa și optimista poezie «*Ce-ți doresc eu ție, dulce Românie*» (1866) și terminând cu pesimista și dureroasa *Scrisoare* a III-a (1881), publicată cu prilejul proclamării României ca Regat. Ele sunt nedeslipite de personalitatea artistică a poetului, oricât de adeseori și ori cât de complicat le-a variat geniul său literar fără seamăn la noi și zbu-
ciumările tragicei sale vieți.

Prin ele, romanul *Geniu Pustiu* își are importanța sa deosebită și pentru acea epocă literară românească, pe care Eminescu o stăpânește cu majestatea uriașei sale personalități.

Intensitatea simțirei ce străbate sufletul neamului românesc întreg, iubirea pasionată a trecutului nostru istoric, revolta adâncă împotriva păturilor superpuse adevăratei

rase românești din regat și credința neștrămutată în vrednicia acesteia — iată sinteza elementelor naționale pe care le cuprinde opera lui Eminescu în poezie, în proză și în studiile și articolele politice.

Fericita lume *nereală* plăsmuită de fantasia neînfrânată a poetului, idealul de femeie și de iubire creat de dânsul în tipurile Sofiei și Poesis-ei, feerica natură luminată de luna crăiasă, subiectivitatea inerentă marilor talente lirice, sentimentalitatea exagerată propriu-romanticilor, artificialitatea personajelor și arbitrarul în conducerea firului povestirii, elementul fioros și bizareria — iată sinteza elementelor romantice, pe care iarăși le arată opera întreagă a lui Eminescu.

Toate aceste elemente naționale și romantice, cristalizate cum sunt în *Geniu Pustiu*, vădesc un fapt din cele mai de seamă pentru literatura noastră; vădesc adevărul unității absolute pe care l-a avut personalitatea lui Eminescu, unitate care s'a dezvoltat, s'a com-

plectat, s'a desăvârșit mereu, dar care — o singură bucată fiind și o bucată de marmoră — nu s'a transformat niciodată.

Dar *Geniu pustiu* își are importanța sa și pentru biografia lui Eminescu, întru cât el cuprinde o sumă de amintiri și de confesiuni prețioase asupra vieții lui din copilărie și asupra predispozițiilor lui sufletești. Traiul la țară al lui Toma Nour este reflexul vieții la țară a lui Eminescu, precum scenele din viața de student sărac sunt luate din propria experiență a poetului; deosemena descrierea admirabilă și mișcătoare a iubirei de mamă, care ne aduce aminte clasicele versuri din poezia «*O, Mamă*¹⁾» și care parcă înfățișează ochilor noștri scumpa icoană a maicei poetului, pe care acesta o adoră mai presus de orice pe lume, după

---

1) Sentimente foarte înrudite cu cele din această poezie se regăsesc într'un fragment inedit al poetului (vezi Ms. Ac. Rom. 2285; f. 127—128), publicat în *Sămănătorul*, 1903, nr. 37.

cum mi-au împărtășit și prietenii intimi ai lui. Până și obscura epocă a vieții poetului petrecută prin Ardeal, se luminează destul de bine prin fericitul colorit local în zugrăvirea oamenilor și a împrejurărilor de dincolo.

* * *

Dar însemnătatea romanului nu se mărginește numai la valoarea lui istorică-literară și biografică, ci atinge și domeniul estetic.

Ca fond, romanul este o creațiune viguroasă, care profețește pe viitorul geniu, pe cântărețul de mai târziu al unui neam întreg. Realismul sănătos al multor scene, între care acele din episodul cu moara Sasului, incendiul orașului devastat de honvezi, diferite lupte în munți, — dovedesc un spirit de observație de-o agerime și de-o precizie extraordinară la un scriitor de 21 de ani. Priveliștele romantice, din mijlocul unei naturi de basm, și ingeniositatea în

expunerea întâmplărilor, sunt presemnele fantasiei uriașe, care predomină opera poetică a lui Eminescu din toate timpurile. Reflexiunile filosofice originale și îndrăznețe vestesc pe cugetătorul adânc din *Satire* și din *Luceafărul*.

Ca formă, romanul are deasemenea calități deosebite. Limba, prea puțin înăsprită de unele latinisme și germanisme datorite mediului cultural ardelenesc, este de-o corectitudine și de o puritate care uimesc; în ciuda construcțiilor sintactice stângace și naive, ce se repetesc pe alocurea (d. p. construcția cu «. .astfel încât...»), viitorul reformator al limbei noastre literare se zărește în adâncul stilului ce curge limpede și neîntrerupt. Cât pentru sinceritatea, energia și verva retorică a stilului, romanu poate stă și azi alături cu unele din operele în proză ale scriitorilor români.

Fără îndoială, romanul are și defecte — multe chiar, în fond și 'n formă. Pe lângă

cele relevate, ar fi de remarcat în prima linie insuficiența observației psihologice, care-i supărătoare, apoi exagerarea evenimentelor și a sentimentelor, repețirile jignitoare, neclaritatea unor tablouri și încărcarea frazelor cu prea multe frumuseți căutate, artificiale.

Cu toate acestea, romanul rămâne o lucrare cu valoarea ei literară prețioasă. Prin faptele istorice din care se inspiră, prin tendințele lui naționale sănătoase, prin adâncimea emoțiilor și prin avântul stilului, — el este una din puținele noastre cărți de literatură aleasă, potrivite a contribui la o bună educație românească a generațiilor tinere.

Normele de publicare, urmate în această ediție, sunt următoarele:

Am transcris romanul fără nici o abatere dela textul original; îndreptările, ștersătu-

riile și explicările necesare le-am adaos în notele pe care am căutat a le reduce la minimul posibil, spre a nu îngreua prea mult citirea. Pentru aceleași motive, n'am mai păstrat toate formele dialectale (moldovenești), unde se găsiu, precum nici formele lexicale particulare. Le-am adaos însă într'un mic registru la început, pentru că au numai un interes științific, nu și literar.

Ortografia adoptată pentru această a treia ediție este cea academică. Cât pentru ortografia originalului, ea se poate cunoaște din proba de manuscris dată în facsimil. Punctuația foarte puțin îngrijită a manuscrisului — o probă mai mult că textul a fost transcris după altul — a trebuit să o completez însumi.

Înainte de a sfârși această prefață, țin să lămuresc pe critici și pe cetitori cu pri-

vire la îndreptările și modificările în textul introducerii, precum și cu privire la unele contribuiri interesante ce s'au adus, prin reviste și ziare, cercetărilor mele.

Când s'a tipărit ediția întâi a romanului, nu avusem timpul să-l studiez mai de aproape, căci editorul ținea să-l pună la îndemâna publicului cât mai curând și eu îl cedasem definitiv. Astfel graba publicării a făcut să se strecoare în introducere și în notele romanului greșeli de tipar și scăpări din vedere, asupra cărora am revenit.

Datarea concepției și scrierei romanului am restrâns'o acum între anii 1868—1870. În 1870—1871, poetul va fi transcris—cel mult — opera sa în forma păstrată printre manuscrisele sale. Restrângerea ori precizarea mai de aproape a datării o întăresc și dovezile speciale ale d-lui Bogdan-Duică privitoare la influența lui Eliade asupra poetului, căci aceasta a trebuit să-și ajungă culmea prin 1868 și 1869, când el trăia în

legături de prietenie și de idei cu membrii Cercului *Albinei Pindului*, unde — spune d. G. Bogdan Duică, în articolul citat mai încolo — «Eliade se bucură de o stimă deosebită». Cu anul 1870 Eminescu se apropie tot mai mult de *Junimea*, precum arată ideile sale din manuscrise, culese și publicate de miné în vol. I al «Scrierilor politice și literare» (pg. 15—23).

Pentru aceste motive și pentru faptul că *Sermanul Dionis*, prin superioritatea sa ca formă și fond, a trebuit să fie elaborat de poet într'o vreme mai îndelungată, eu aș admite chiar că textul păstrat al *Geniului Pustiu* poate dată chiar din 1869.

Cu *Geniu pustiu* s'au ocupat, în articole de critică specială, d. G. Bogdan Duică (în «Conv. lit. XXXVIII, 1904, pg. 167 — 174), d. G. Panu («Săptămâna,» 1906, n-rele 6, 8, 12 și 14, printre «amintirile de la «Junimea» din Iași și d. M. Răducanu

(«Vocea Tutovei.» 1907, n-rele din 21, 28 Ian. și 4, 11 Februarie).

D. G. Bogdan Duică aduce contribuiri prețioase la cheștiunea influențelor lui Eliade și a «Germaniei-June,» în deosebi a lui Gutzkow, asupra romanului *Geniu pustiu*.

D. G. Panu publică o serie de considerații documentate și interesante cu privire la înrâuririle între *Geniu pustiu* și *Sermanul Dionis*, arătând cum ideile filozofice romantice din *Geniu pustiu* s'au dezvoltat, s'au limpezit și s'au închegat mai târziu în *Sermanul Dionis*; d-sa mai stăruie asupra felului de-a proceda al lui Eminescu în munca sa de artist și scoate la iveală, precum am scos și eu — în diferite articole — revenirea sistematică a poetului asupra motivelor și scrierilor sale vechi, de poezie și proză. Sunt prețioase și unele amintiri și precizări biografice cu privire la câte-va pasaje din *Geniu pustiu*, în legătură directă

cu episoade din viața lui Eminescu, asupra cărora nu e locul a stăruii aci.

D-l M. Răducanu face câteva observații și modificări îndreptățite cu privire la anume greșeli de tipar, scăpări din vedere și lucruri neprecise din introducerea întâieii ediții a romanului. De asemenea arată și d-sa înrudirile între *Geniu pustiu* și *Sermanul Dionis*, precum și alte asemănări și împrumuturi din diferite bucăți ale poetului. Cu privire la datarea romanului, modificările și precizările mele din introducerea noiei ediții și îndreptările din notele romanului, unde s'au strecurat câteva erori de tipar, mă pun de acord cu părerile întemeiate pe care le are și d. Răducanu.

Desigur că nu o introducere e potrivită a lămurii mai de aproape diferitele chestiuni atinse și discutate de d-nii Bogdan, Panu și Răducanu. O voi face însă într'un studiu amănunțit, pe care l-am pregătit, mai de mult, asupra romanului *Geniu Pus-*

Pustiu și a întregii proze literare a poetului. Acest studiu își va găsi expresia definitivă și locul în monografia ce prepar despre viața și operele lui Eminescu, monografie care va putea să apară abia mai târziu, când împrejurări de trai și de muncă științifică mai prielnice decât ale unui dascăl suplinitor încărcat de lecții îmi vor îngădui să dau formă deplină unor studii întinse pe care de ani de zile le fac în tăcere, cu răbdare și cu multe greutateți, dar cu toată dragostea și nădejdea.

I. SCURTU.

+ Poesis.

Aminteamă-mă de S. Cluvia. Am acceptat
vide ce se întâmplase în ea - în venirea ei
fost o scintilă de amor în ea, și-o iasă cu mine
de iubire, și ea cel se se învârtă în plăcerea
Noaptea era cum ploaia și noii băieți
se vedeau câte-odată luna. Am înțeles o letter
și pleșnetul cel mărunțel și curburile ale fl
cavajii inundate de și-ese, ^{cași galbene} foste ~~este~~ înscălate
melle valerile se mândri curajii. Eci în
Am ajuns la casa ei. Am scris lettera și apoi
usa, dar vede și înscălate și sigilate de ei
tuturor femeilor ce trecu din viață în viață
pe cale judecătorească învingea și avere. căsăt
într-o casă, și - mi mai scadea încă o
melo. Am scapă sigilul de pe înscălate
Am intrat în camera - și în camera ei. Eci
deschis și camera înaintea lui, înaintea lui qu
betrambii. Patele ei albe și curate era la
privirea deții de-a apăsători sigilate a căm
măna ca foni. Am deschis-o și răfăduse
pământul ei turburată de lucruri cuprute pe
Am așteptat-o, dulcele mui amantă!

miptre pentru si mi dau, la care si
est tota - tradoria si, si de-a fi
murele meu, trimi ma era incedi-
tin de un pain chieru.

cu cern si numai prin suptele lor gize
cu mine si an inciput a la statule
a o aque spit afuri de oru, peste
cea verde si tesura sfesund cu pascule
de an-ti guteri verde minna,
inaintea ugi de din fuer vin si cantu
tute. - Lucea Be si fie: Asamena
ficatul in Datoru si os fi vrandu
si pisi mie - trebuia si saim mie
ante de singurul facieru ala vellei
si incedi-toren.

dina antais a amandei mei. Planula sti
tutei anei sau scumil a expozon a
tute stiny. Pusea lampa pe masa
luciu. Esi adreata mie si scrisi cu
tute. Esi scrisa tremenat si crosche
si reproduc tot an am in scris

1. Ochii tăi, îngelatori! A glorie mui, poartă vr. o dată
Păci cu dove înfalelor, mă abrag și mă resping
Abă atrag când stau ca ghiocla cu privirea despragată
Abă respingă când plinu de flăcări în de semul tău m'ating
3. O atenă mână te-i; tare și respingă cu putere
Albăna med case profună cu intră în cantuar
de so. arindă? sim, și tineri, și cînd cu glăni de plăcere
de pește lumina, și cantuară și și în ochii tăi de jor
4. Notădi înă m. v. cu flama care profună și amoră
Tăma mui și tanti astăzi, cală și dala și prețul mui
Adeă unt eut cu engajarea, și lămă cu primivă
Adeă iubiri și l' fruct, amă iubiri pe Dumnezeu
5. Tu arindă cu o înreglăre?... Et Cui de cui amă te apite!
Tăma și mui popoh mui de la sim și în belmă
de dechiri consuetul este... Tu mui și mui gâmbă
Cu singli funder - în cantuară: între popohi alți notădi

GENIU PUSTIU

I¹⁾

Dumas zice că romanul a existat totdeauna. Se poate. El e metafora vieții. Priviți reversul aurit a[l] unei monede calpe, ascultați cântecul absurd a[l] unei zile, care n'a avut pretențiunea de-a face mai mult sgomot în lume de cât celelalte în genere, extrageți din astea poesia ce poate există în ele și iată romanul.

Printr'o clae prăfuită de cărți vechi (am

---

1) Ulterior sunt puse alătura cuvintele «*Tasso'n Scoția*» care par a fi un titlu — bizar de altminteri — al primului capitol; explicația lor o găsim numai în pasajul al doilea, unde se pomenește în chip mistic *Tasso* și *Scoția*, cu concluzia că «totul e cu puțință pe pământ».

o predilecțiune pentru vechituri) am dat peste un volum mai nou: Nuvele cu șase gravuri. Deschid ¹⁾ și dau de istoria unui rege al Scoției care are să devină prada morții din cauza unui cap de mort îmbălsămat. Inchipuiți-vă însă că pe cine l'a pus litograful să figureze în gravuri de rege al Scoției? — Pe Tasso. — Lesne de explicat: Economia. Am scos într'adins portretul lui Tasso spre a'l compara. Erà el trăsură cu trăsură. Ce coincidențe bizare pe fața pământului — îmi zisei zimbînd prin visarea mea. Putea-s'ar oare întâmpla unui Tasso o istorie asemenea celeia ce-o citim? Am spus o neghiobie negreșit — căci totul e cu puțință pe pământ și drept dovadă vă voi nara o istorie ciudată, în care am jucat și eu un rol, deși foarte secundar ²⁾.

---

1) De-aici, încolo, pasagiul întreg e șters ulterior, cu creion roșu, dar numai cu linii foarte ușoare. Pare că Eminescu vroia să revină asupra lui. Fiind-că rândurile acestea sunt prețioase pentru vădirea caracterului romantic al operei, le reproduc întocmai.

2) Aici poetul pare a fi vroit să adauge pasagiul din Ms. cit., f. 21: «Uitasem însă, că tot ce nu e posibil obiectiv, e cu puțință

Erà o noapte tristă. Ploaia cădea mărunță pe stradele nepavate ale Bucureștilor, ce se trăgeau strâmte și noroioase prin noianul de case mici și rău zidite din care constă partea cea mai mare a așa numitei Capitale a României. Tropăiai prin bălțile de noroi, ce te împrășcau cu apa lor cea hleioasă, îndată ce aveai cutezarea de-a pune piciorul c'un pas înainte. De prin cârciumi și prăvălii pătrundea prin ferestrele mari și nespălate o lumină murdară mai slăbită încă prin stropii de ploaie ce inundase stradele. Din când în când treceai pe lângă o fereastră cu perdelele roșii, unde în semi-întuneric se zăria câte-o femeie... Pe ici pe colea vedeai pe câte-un romanțios, ce trecea fluerând, sau câte-un om beat, care 'ndată ce chiuia răgușit lângă ferestrele prostituțiunei, femeea spoită ce sta în sticlă aprindea un chibrit

---

în mintea noastră, și că în urmă toate câte [le] vedem, auzim, cugetăm, judecăm nu sunt de cât creațiuni prea arbitrare a[le] propriei noastre subiectivități, iar nulucruri reale. Viața-i vis». E important acest pasaj, fiind-că el ne arată cât de timpuriu a fost influențat Eminescu de filosofia lui Kant și Schopenhauer.

spre a'și arătă fața sa unsă din gros și sânul său veșted și gol — poate ultimul mijloc de-a sufoca dorinți murdare în piepturi stârpite și pustiite de corupțiune și beție. — Bețivul intră, semi-întunericul devenia întuneric și amurgul gândirilor se prefăcea într'o miază-noapte de plumb, când gândiam că și acela se numește om și aceea femeie. Trebuie să scuzi — trei sferturi ale lumii e așa — și dintr'al patrulea — Dumnezeu[e], ce puțin's caracterele acelea, care merită a se numi omenești. ¹⁾

Prin ușa unei cârciumi deschise auzii țâr-lăiturile unor coarde false, pe care le schingiuia sub arcușul său cel aspru și cu degetele-i uscate un biet copil de Țigan, și'n preajma lui săria de rupea pământul o mu-iere 'n doi peri și un țigan supt și lung, cu picioarele grele băgate în niște papuci largi și

---

¹⁾ Fraza din urmă e adaosă ulterior, în Ms. cit., f. 21 v. cu indicația locului unde aparține. Deasupra ei e notat cu acelaș scris și cu aceeași cerneală celălalt pasaj, fără indicație unde aparține, pe care l'am reprodus în nota a doua la pasajul al 2-lea, dela începutul romanului.

împluți cu paie. O veselie grotescă, urâtă se desemnă pe fețele amândurora.

Alături eră o cafenea. Ploaia și frigul ce mă pătrunsesese, mă siliră să intru'n ea. Mirosul tutunului, eternul trictrac al jucătorilor de domino făcea un efect deosebit asupra simțurilor mele amețite de ploaie și de frig. Orologiul, fidel interpret al bătrânului timp, sună de 12 ori în limba sa metalică, spre a da lumii, ce nu-l ascultă, seamă că se scursese și a 12-a oră a miezului nopții. P'ici pe colea pe lângă mese se zăriau câte-o grupă de jucători de cărți cu părul în desordine, ținând cărțile într'o mână ce tremura, plesnind din degete cu cealaltă înainte de-a bate, tăcuți, cu ochii ficși, mișcându-și și mușcându-și buzele făr-a zice o vorbă și trăgând din când în când cu sorbituri sgomotoase câte-o gură din cafeaua sau berea ce li stă dinainte... semn de triumf!

Un june aplecat asupra unui biliard scria cu creta pe pănura verde ¹⁾. Cugetam că e din vița lui Arpad și că și-o fi scoțând

---

¹⁾ «Numele Ilma» —, șters ulterior, în textul original.

din rezervorul memoriei sale vr'un dulce nume de iubită sau vr'un ideal unguesc din romanele lui Mauriciu Jókay.¹⁾ Nu m'am mai ocupat mai mult de figura acestui tânăr suspinător poate, ci am început a răsfoi prin ziare străine unele reviste literare, artistice etc. (Ale noastre nici nu au nici nu vor a revedea ceva în privința asta).

Junele meu se apropiă de mine.

— După d-ta, mă rog, șopti el închinându-se. Accent curat românesc; — nu e Ungur.

— Poftim, zisei, întinzându-i ziarul, și surprins de interesul ce-mi insuflă îndată ce ridicai ochii.

Un om pe care-l cunoșteam fără a-l cunoaște — una din acele figuri, ce ți se pare că ai mai văzut-o vre-o dată'n viață fără s'o fi văzut niciodată, fenomen, ce se poate explica numai prin presupunerea unei afinități sufletești. Incepui a-l observa cu comoditate. Eră frumos — d'o frumusețe de-

---

¹⁾ Fraza e ștearsă ulterior, cu creion roșu. Am reținut-o, fiind de oarecare interes, mai ales că și poetul pare a fi vroit s'o înlocuiască, nu s'o elimineze cu totul.

monică. Asupra feței sale palide, musculoase, expresive, se ridică o frunte senină și rece ca cugetarea unui filosof. Iar asupra frunței se sburlia cu o genialitate sălbatecă părul său negru-strălucit ce cădea pe niște umeri compacți și bine făcuți. Ochii săi mari căprii ardeau ca un foc negru sub niște mari sprincene stufoase și îmbinate, iar buzele strâns lipite, vinete, erau de o asprime rară. Ai fi crezut că e un poet ateu, unul din acei îngeri căzuți, un Satan, nu cum și-l închipuesc pictorii: sbârcit, hidos, urâcios, ci un Satan frumos, de o frumusețe strălucită, un Satan mândru de cădere, pe a cărui frunte Dumnezeu a scris geniul și iadul îndărătnicia — un Satan dumnezeesc care trezit în cer a sorbit din Lumina cea mai sfântă, și-a îmbătat ochii cu idealele cele mai sublime, și-a muiat sufletul în visurile cele mai dragi, pentru ca în urmă, căzut pe pământ, să nu-i rămână decât decepțiunea și tristeța gravată în jurul buzelor, că nu mai e în cer. Repedeă înflare a nărilor și vioaia sclipire a ochilor lui semnala o inimă din cele nebune, un caracter pasio-

nat. Talia sa subțire, fină și mâna sa albă cu degete lungi și aristocrate sămăna cu toate astea a avea o putere de fier. — Toată expresiunea în sine eră de-o putere generoasă, deși infernală.

Luă un ziar românesc. La pagina anunțurilor citi cu o semivoce sarcastică : Opera italiană... Ughenoții.

— A, vreă să fie română ? zisei indiferent.

— Se 'nțelege. N'am puteă aveă o muzică mai dulce și mai frumoasă, ca cea italiană ? ¹⁾

— Oamenii noștri — zic eu — sunt de-un cosmopolitism sec, amar, sceptic — ba și mai mult : au frumosul obicei de-a iubi orice-i străin, de-a urî tot ce-i românesc. Noi am rupt-o cu trecutul fie ca limbă, fie ca idee, fie ca mod de-a privi și a cugeta,

---

¹⁾ Fraza e scrisă ulterior, cu creionul, înlocuind fraza următoare, ștearsă : «Nu avem voci, nu avem talente, *nu avem o muzică populară neexploatăă încă până astăzi?*» Felul scrisului și în parte ortografia din acest adaos indică un timp mai târziu din viața poetului ; poate 1872-73 (Berlin) ori 1874—1875 (Iași).

căci alt-fel n'am putea trece în ochii Europei de națiune civilizată.

— Și oare sunteți aceea de ce vreți să treceți ?

— Hm... nu ești de aici... cum se vede ¹⁾.

— Nu ²⁾.

— A... alt-ceva... Ei bine, s'o știu dela mine, că nimeni nu caută aicea de a fi aceea de ce trece. Vezi la noi istorici, ce nu cunosc istoria, literați și jurnaliști ce nu știu a scrie, actori ce nu știu a jucă, miniștrii ce nu știu a guvernă, financiari ce nu știu a calculă, și de aceea atâta hârtie măzgălită fără nici un folos, de aceea atâtea țipete bestiale care împlu atmosfera teatrului, de aceea atâtea schimbări de minister, de aceea atâtea falimente. Vei află mai lesne oameni ce pun la vot existența lui Dumnezeu, decât suflete înamorate în limba și datinele străbu-

---

¹⁾ Fraza-i adaosă ulterior, cu creionul, în locul celor următoare : «Zâmbii a râde și-mi mușcai buzele. — Ești Transilvănean ? zic.»

²⁾ Inlocuește fraza anterioară : «Da, Român din Transilvania» — care se referia la cealaltă frază, ștearsă.

nilor lor, decât inimi¹⁾ care să iubească caracteristica cea expresivă a poporului nostru, minți ocupate cu chestiunile de viață ale acestui popor, căruia îi scriem pe spete toate fantasmagoriile falsei noastre civilizațiuni.

Divorțul și adulterul împlă cu fețele bolnăvicioase, spoite din gros, măști vii, pe stradele noastre: — zimbînd femeilor le stârpește, zimbînd bărbaților îi usucă și cu toate astea noi le dăm serbări și le sacrificăm nopțile iernilor noastre, ne cheltuim tinerețea, care-ar trebui să aparțină lucrului²⁾ și familiei... Femeea poporului nostru nu lucrează, căci *are cu ce trăi*; bărbatul nu lucrează, căci n'are la ce lucra; — toate fabricile din lume concurează cu miserabila sa meserie. Cât despre inteligența noastră, — o generațiune de amployați... de semidocti... oameni, cari calculează cam peste câți ani

---

1) Cuvintele ce urmează, până la virgule, sunt adaose ulterior, cu creionul, și înlocuesc pe acestea: «(inimi) *închinătoare de D-zeul Românilor* sau (minți) etc.»

2) Variantă: «lucrului spre realizarea acelor ideale spre care țintește omenirea», scris cu creionul, ulterior, deasupra.

vor veni ei la putere... inteligență falsă, care cunoaște mai bine istoria Franței decât pe aceea a României — fiii unor oameni veniți din toate unghiurile pământului, căci adevărații copii de Români încă n'au ajuns să învețe carte... oameni în fine cari au făptură și caracter dela tații greci, bulgari și numai numele dela mamă — dela disgrațiata Românie. Și încă dacă și-ar [fi] câștigat prin ceva dreptul de a se numi Români; dar nu. Ei își urăsc țara lor mai rău și mai cumplit decât străinii, o privesc ca un exil, ca o supărătoare condiție a existenței lor... ei sunt... cum o spun ¹⁾ înșii, Români de naștere, Francezi în inimă — și dacă Franța le-ar procura semidoctilor noștri avantajele pe cari li-[e] dă nefericita lor patrie — ei ar fi emigrat de mult... cu toții!

Pre legea mea — urmași, ștergându-mi sudoarea, arată-mi un om, care să scrie romanul Miseriilor acestei generațiuni, și acel om va cădea ca o bombă în mijlocul pus-

---

¹⁾ Cuvintele ce urmează în fraza aceasta sunt adaose ulterior în f. 24 v. a manuscrisului.

tiitei noastre inteligențe, va fi un semizeu pentru mine — un mântuitor, poate, pentru țara lui.

— Schimbați opiniunea publică, dați-i o altă direcțiune, răscoliți geniul național — spiritul propriu și caracteristic al poporului, din adâncurile în care doarme — faceți o uriașă reacțiune morală, o revoluțiune de idei (în care ideia *românesc* să fie mai mare decât uman, genial, frumos, în fine fiți Români, Români și iar Români, zise el încet și răgușit).

— Cine s'o facă asta ? Nu sunt toți astfel ? Nu sunt toți numai receptivi: Francezi, Italiani, Spanioli, tot — numai Români nu?

— O ! nu trebuie oameni mulți pentru asta... Spiritul public este fapta puținor oameni. (O singură frunte unsă cu mirul lui Dumnezeu e în stare să farme din oceanul cugetărilor omenești o singură volbură gigantică, care să se 'nalțe din fundul abisului mării până sus în nourii gânditori din cerul luceafărului ce se numește geniu...) ¹⁾.

¹⁾ Parantesul e pus ulterior, cu creionul.

Arătați-le ieasma viitorului și se vor speria de el... Arătați-le unde-ar ajunge, de-ar urma tot astfel, și se vor întoarce... Dar în fine — adaoșe el cu un surâș sceptic — de ce să cercăm noi a ridică generațiunea cu umărul. Tot ce se 'ntâmplă pe lume, rezultă. De-o fi ca ei să se stingă, se vor stinge și cu noi și fără noi — de nu, nu.

— Cosmopolit ? — adaoșe el încet — cosmopolit sunt și eu : aș vrea ca omenirea să fie ca prisma, una singură, strălucită, pătrunsă de lumină, care are însă atâtea colori. O prismă cu mii de colori, un curcubeu cu mii de nuanțe. Națiunile nu sunt decât nuanțele prismatice ale Omenirei, și deosebirea dintre ele e atât de naturală, atât de explicabilă, cum putem explică din împrejurări anume diferența dintre individ și individ. Faceți ca toate aceste colori să fie egal de strălucite, egal de poleite, egal de favorizate de Lumina ce le formează și fără care ele ar fi pierdute în nimicul neexistenței — căci în întunerecul nedreptăței și

a[l] barbariei toate națiunile își sunt egale¹⁾ în abrutizare, în îndobitocire și fanatism, în vulgaritate ; ci când Lumina abia se reflectă în ele, ea formează colori prismatici²⁾. Sufletul omului e ca un val — sufletul unei națiuni ca un ocean. Când vântul cu aripi turburi și noaptea cu aeru-i brun și cu nourii suri domnește asupra mării și a valurilor ei — ea doarme monotonă și întunecată în fundul ei care murmură fără înțeles : pe când deci în senina și albastra împărăție a cerului înfloresc lumina ca o floare de foc — fiecare val reflectă în fruntea sa un soare, iar marea împrumută dela cer culoarea sa, seninul geniului său — și le reflectă în visul său cel adânc și luciu. Când națiunea e 'n întuneric, ea doarme în adâncimile geniului și-a puterilor sale neștiute și tace — iar când Libertatea, civilizațiunea

¹⁾ De aici încolo urmează o lungă și ditirambică serie de idei revoluționare, republicane, umanitare și de imagini romantice, șterse ulterior de poet, fie că nu-l mai interesau ca'n tinerețea lui fragedă, fie că nu le mai găsiă locul în roman. Le reproduc totuși pentru interesul lor biografic

²⁾ În text : «(colori prismatici) *vii, elegante*», cuvinte șterse ulterior cu creionul.

plutesc asupra-i — oamenii superiori se ridică spre a le reflecta în frunțile lor și a le arunca apoi în raze lungi adâncimilor poporului — astfel în cât în sânul mării întregi se face o zi senină, ce răsfrînge în adâncul ei cerul. Poeții, filosofii unei națiuni (luminate¹) presupun în cântec și cugeta înălțimile cerului și le comunică națiunilor respective. Dar sunt nouri cari întunecând cerul, întunecă pământul. O, nourii regi ai pământului vor mâna totdeauna tunetele lor rebele asupra popoarelor de valuri, — cu toate că acei nori nu sunt alta decât însăși respirarea ghiețoasă și întunecată a valurilor nenorocite. Nourii tună, fulgeră, și acopăr cu o perdea de fier Soarele aurit; și până ce vor fi ei tirani asupra frunților de valuri, până ce întunericul celor aruncă ei prin umbra lor cea mare va pătrunde sufletul adânc al mării c'o noapte rece și tăcută, până atunci Lumea lui Dumnezeu va fi nenorocită.

---

1) Parantes pus ulterior.

Cei mai nalți și mai veninoși nouri sunt monarchii.

Cei după ei asemenea de veninoși sunt diplomații.

Trăsnetele lor cu care ruină, seacă, ucid popoare întregi sunt resbelele.

Sfărmați monarchii! Nimiciți servii lor cei mai leneși, diplomații; desființați resbelul și nu chemați certele popoarelor decât înaintea Tribunalului popoarelor și atunci Cosmopolitismul cel mai fericit va încălzi pământul cu razele sale de pace și de bine.

Judecata acestui june, — cam bizară, mă interesa mult și sorbiam ca să zic așa vorbele șoptite de buzele sale subțiri și palide. Fața sa deveniă din ce în ce mai profundă și mai expresivă și luă un aspect fantastic. Mă lăsam târât de râul lin al cugetărilor sale într'o nemargine de vise.

— Nu crede, zise, că cosmopolitismul cum îl voi eu nu-și are adepții săi fierbinți. Deodată cu aceste vorbe, el scoase din buzunarul de pe piept al gherocului un mic jurnal litografiat în nordul Germaniei. Ieșit dintr'o litografie secretă de sub mâna unor

juni apostoli ai Libertății adevărate, ai Cosmopolitizmului celui mai posibil și celui mai egalitar, acest ziar eră interpretul unor idei demne, frumoase, tinere. El chemă popoarele la o alianță sacră contra tiranilor celor răi ai pământului, la exilarea din regula lumii a maiestăților meschine, a diplomaților găzi a[i] opiniunii zilei, a rezbelului, în care se varsă atâta sânge din inima cea sfântă a popoarelor.

Vis frumos, care a început a fi al lumii întregi, vis care devenit convicțiune nu va desființa, pe-o cale pacifică și nepătată de sânge, numai capetele cu coroane — tiranice — ci și popoarele ce tiranizează asupra altora ! ¹⁾

Bătù o oră. Atunci el se sculă repede, își băgă ziarul litografiat în buzunar, și-mi întinse dreapta, pe când cu stânga-și puse pălăria în cap. — Mă numesc Toma Nour... Dumneata ?

Ii spusei numele meu. După aceea ieși,

---

¹⁾ Cu fraza aceasta se ncheie partea ștearsă ulterior.

lăsând să-mi vâjje prin cap ideea de a-l [face] eroul unei nuvele.

Intorcându-mă acasă, tocmai când aprind chibritul, ca să dau foc la lampă, văd într'o lumină dubioasă cartea de nuvele cu cele şase gravuri. Chibritul se stinse şi rămăsei în întuneric.

Uite — zisei — oare nu voi găsi în acest om un Tasso — să-l studiez mai deaproape? Întunericul din jurul meu eră metafora acelu nume : Toma Nour.

II.

După ce-mi propusesem să 'nmărmuresc figura sa cea frumoasă în vre-o nuvelă a mea, am căutat negreșit ca să fac cu el o cunoștință mai de aproape.

L'am văzut în urmă de mai multe ori și fiindcă o atracțiune instinctivă mă fermecă în spre el, de aceea i-am propus să mă viziteze. Căpătasem în el un amic, care nu mă vizită decât ca să mă certe, care nu se purtă de cât în [haine] negre, care râdeă zile întregi cu un răs de netot în societatea oamenilor, pentru ca să plângă acasă, care ură oamenii și eră răutăcios ca o babă, numai ca să nu placă unei lumi, ce nu-i plăcea lui.

El nu-mi făcuse încă niciodată invitarea ca să-l vizitez. În fine într'o zi îmi făcù această nespusă onoare. M'am dus la el. Locuia într'o cameră naltă, spațioasă și goală. În colțurile tavanului paiajenii își exersau pacifica și tăcuta lor industrie, într'un colț al casei la pământ dormeau una peste alta vr'o câteva sute de cărți, visând fiecare din ele ceea ce cuprindea, în alt colț al casei un pat de lemn c'o saltea de pae, c'o plapumă roșie și 'nainte[a] patului o masă murdară, cu suprafața ilustrată de litere mari latine și gotice eșite de sub bricegelul vreunui ștregar de copil. Pe masă hârtii, versuri, ziare rupte și întregi, broșuri efemere ce se împart gratis, în fine totul un abracadabru (genial) ¹⁾ fără înțeles și fără scop.

Dar asupra cărților culcate 'n colț erà aninat în cuiu bustul în mărime naturală, lucrat în ulei, a[l] unui copil ca de vr'o optsprezece [ani] — cu păr negru și lung, cu buzele subțiri și roze, cu fața albă ca marmura și cu niște ochi albaștri mari sub

---

¹⁾ Parantes pus cu creionul, ulterior.

mari sprincene și lungi gene negre. Ochii cei albaștri ai copilului erau așa de străluciți, de un colorit atât de senin, în cât păreau că privesc cu inocența, cu dulceața lor *mai*¹⁾ femeiască asupra spectatorului ce privea în ei. Era o adevărată operă de artă. Cu toate că acel portret înfățișă un chip îmbrăcat bărbătește, însă mânilor cele fine, dulci, mici, albe, trăsurile feței de-o paloare delicată, umedă, strălucită, moale, ochii de-o adâncime nespusă, fruntea arcată și *mai*²⁾ mică, părul undoind cam prea lung, te-ar fi făcut a crede că e chipul unei femei travestite.

— Cine e femeia asta? zic eu lui Toma care sta tologit pe plapuma lui cea roșie.

— A, femei!.. răsese el; tot femei visați! Ți-o jur pe omenia mea, că a fost bărbat ca tine și ca mine.

— Cu toate astea, acești ochi...

— Acești ochi?... O! dacă ai fi văzut tu acești ochi vre-o dată 'n viața ta, ți s'ar fi

---

¹⁾ În sensul de «aproape».

²⁾ Subliniere pusă cu creionul, ulterior.

părut că-i revezi în fiecă stea vânăta a di-
mineței, în fiecă undă albastră a mării, în
fie-ce geană azurie ivită prin nori. Cât eră
de frumos acel copil și ce tânăr a murit.
A fost un amic, poate singurul adevărat,
ce l-am avut, care m'a iubit cu dezintere-
sare, care a murit pentru mine, și dacă
mâna mea diletantă în pictură a putut să
reproducă ochii ce ți se par încă frumoși,
poți să-ți închipuești ce frumoși trebuia să
fie ei. Frumoși a 'nmărmurit în sufletul meu
întunecos, rece, nebun, precum ar rămâneă
prin nouri pe bolta cea brună a nopții două...
numai două stele vinete. Tu, iubitele, mi se
pare că ai să devii foiletonistul vre-unui
ziar... După ce voi muri, îți voi *testa*¹⁾
într'o broșurică romanul vieții mele și vei
face din lungii, din obosiții mei ani triști,
monotoni, plânși, o oră de lectură pentru
vre-un cutreerător de cafenele, pentru vre-un
tânăr romanțios, sau pentru vr'o fată afec-
tată, care nu mai are ce pierde, care nu

---

¹⁾ Latinism (ardelenism), pentru a lăsa moștenire.

mai poate iubi și care învață din romane cum să-și facă epistolele de amor¹⁾

— O! voi cari poșați ca eroi leșinânzi a[i] romancierilor francezi, voi cari iubiți ca sentimentalii germani — răspunsei eu — voi cari mâncați cu toate astea ca Englezii materialști, voi trăiți mult, și te'ncredințez eu, iubitul, că tu, cu toată afecțiunea ta, cu toată fața ta de-un eroism palid, ai să trăiești mai mult de cât mine. Pe ce ne prindem?

— Pe ce ți-am spus — replică Toma —, pe biografiile noastre scrise în formă de nuvele. De-oi muri eu înainte, și-o las pe-a mea, de-i muri tu, moștenesc eu pe-a ta, și-atâta-i tot.

Intr'o noapte venisem la Toma. Luna strălucia afară și în casă nu erà lumânare. Toma sta visând pe patul lui și fumând în lungi sorbituri din[tr']un ciubuc lung și focul din lulea ardea prin întunericul odăiei ca un ochiu de foc roșu ce-ar sclipi în noapte.

---

1) Adaos ulterior, cu creionul, în loc de; «cum trebuie să iubească».

Eu stam lângă fereastra deschisă și priveam visând în fața cea palidă a lunii. În fața locuinței lui Toma era un mândru palat a[l] unuia din.... așa [zișii] ai aristocrați ai noștri.... Dintr'o fereastră deschisă din catul de sus auzii prin aerul nopții tremurând notele dulci a[le] unui piano — și un tânăr și tremurător glas de copilă adînd o rugăciune ușoară, parfumată, fantastică. Îmi închisei ochii, pentruca să visez în libertate. Mi se părù atunci că sunt într'un pustiu uscat, lung, nisipos ca seceta — d'asupra căruia licăria o lună fantastică și palidă ca fața unei vergine murinde. E miază-noapte.... Pustiul tace.... aerul e mort și numai suflarea mea e vie, numai ochiul meu e viu pentruca să vadă pe-un nor de argint în naltul cerului un înger alb, îngenunchiat cu mânilor unite, care cîntă o rugăciune, divină adîncă, tremurătoare: Rugăciunea unei Vergine. Intredeschisei ochii și văzui prin fereastra arcată și deschisă, în mijlocul unui salon strălucit, o jună fată muiată într'o haină albă, înfiorînd cu degetele ei subțiri, lungi, albe, clapele unui piano sonor și

acompaniind țipetele ușoare a[le] unor note dumnezești cu glas[ul] ei dulce și moale și încet. Părea că geniul divinului brit Shakespeare expirase asupra pământului un nou înger, lunatec — o nouă Ofelia. Am închis iar ochii, astfel încât, recăzut în pustiu cel lung, palatul cel alb se confundă cu nourul de argint, iar juna fată cu îngerul în genunchi. Apoi strângând [ochii] silit și tare, am învescut visul meu în întuneric—, n'am mai văzut nimic, ci auziam dispărând ca o suvenire întunecată — Rugăciunea unei Vergine.

Muzica încetase de mult, și, cu totul în prada impresiunii ei, țineam încă ochii strâns închiși. Când mă deșteptai din reveria mea, fereastra susă ¹⁾ a palatului era închisă, în salon întuneric, și sticlele ferestrei străluciau ca argintul în alba lumină a lunei. Aerul era blând și văratec — iar razele lunei, pătrunzând în camera lui Toma, isbiau fața sa cu care era el culcat în sus. Ea era mai palidă de cât altă dată,

---

¹⁾ Indreptat peste: «*de sus*».

și mi se părea că două raze ale lunei auriau două mici lacrimi ¹⁾ pătrunse din ochii lui închiși.

— Plângi ?, zisei încet și mișcat și eu, căci sufletul meu era plin de lacrimi.

— Iubit de-un asemenea înger fără să-l poți iuți, șopti el încet, cu o voce (disperată ²⁾), seacă și amară.

— Ce ai ?, zic eu.

— Ce am ? — răspunse Toma. O ! dacă ai cunoaște tu cât de puțin sufletul meu, acesta te-ar înfiora — nu știi, nu-ți poți imagina cât e de pustiu, cât e de deșert în el — e întocmai ca gândirea idioată și stearpă a unui om, a[le] cărui urechi sunt surde ca lutul, a cărui gură e mută ca pământul, a[i] cărui ochi sunt orbi ca piatra. Nu mai simt nimic și când mai pot stoarce o lacrimă din ochii mei, mă simt fericite. Ai văzul acel înger închinându-se Dumnezeului său — ei bine, acel înger iubește c'un amor lumesc pe un Demon rece, palid, cu inima

¹⁾ Scris ulterior, cu creionul, de-asupra, peste cuvântul «diamante».

²⁾ Parantesul pus ulterior, cu creionul.

de bronz, pe mine. Și eu... eu n'o pot iubi. Stele, 'n cer, amoruri pe pământ, numai în noaptea mea nici-o stea, numai în sufletul meu... nici un amor. Câte odată numai aud bătaile pustitului meu suflet..., câteodată suflarea mi se curmă'n piept, ca vântul ce se curmă prin ruinile zdrobite de munții anilor — câteodată mai simt și eu !... O, atunci îmi place să trec prin lume cu ochii închiși și să trăesc sau în trecut sau în viitor. Visez ca copilul ce vorbește prin somn, zâmbind, cu Maica Domnului — mă transport în cer — pun aripi umerilor mei și părăsesc pământul, pentru-ca să mă dau cu totul acelor umbre divine — visuri, care mă poartă din lume 'n lume și mă isbesc din gândire în gândire. Mor pe pământ, ca să trăiesc în cer.

O! de-aș putea iubi.

P. X. Înțelegi tu ce va să zică de-a nu *putea* iubi? A trece prin lume singur, mărginit în pași, în ochi — să te svârcolești în strâmtoarea sufletului tău celui rece — să cauți a-l aprofundă și să vezi că e secat și că apele sale se pierd în nisipul secă-

ciunei sociale, se ard de căldura (holeroasă) ¹⁾ a unei societăți de oameni, ce trăiesc numai din ura unuia către celălalt.

A nu iubi, nu-i nimica — a nu *putea* iubi e grozav. X X

Toma Nour, după-ce sfârșise acest apolog al urei și [al] răscoalei, el se sculă din pat și începu să traverseze spațiul cel larg al camerei sale cu pași mari. Lumina lunei bătea în fața de marmură a icoanei din părete, a[i] cărei ochi păreau că trăiesc în noapte.

— O Ioane! zise Toma, sărutând ochii cei de foc vânător a[i] icoanei — Ioane, iartă că am căzut într'un iad de ură, când tu nu-mi predicaî decât un cer de amor, suflet de înger ce-ai fost!

Luna s'ascunsese 'ntr'un nor negru de ploaie, spintecat în două rânduri de lungi fulgere roșii. Casa se 'ntunecă și nu se mai văzù nici acea umbră pe perete: Ioan, nici acea umbră de marmură ce umblă: Toma.

— Toma, zisei eu încet, eu mă duc...

---

¹⁾ Parantes pus ulterior, cu creionul.

noapte bună. Cată să nu 'nnebunești. Ieșii și mă dusei acasă la mine ¹⁾.

Deși Toma rămânea acelaș, dar eu băgai de seamă că el se ruina din zi în zi.

În una din zile însă, eu luai frumoasa deciziune de-a compune cât se va putea de serios mina mea în sine cam mușalită și nededată de a fi funebră și a ține o orățiune de morală și igienă acestui om — pe care eu îl credeam că-i vr'un geniu pierdut. Așa e felul meu. În visurile mele mă cred în stare de-a deveni un tiran carnivor, setos de sânge și amor — avar de aur și desfrânat ca un Eliogabal, când în realitate nici nu sunt în stare să mă mâniu cum se cade. Atâta timp sunt și eu mânios pe-un om, cât ține el mânie pe mine. Ei bine, cu Toma puteam fi mai sever.

— Toma, zisei eu, te ruinezi. Pentru D-zeu, împlă între oameni, până-ce ei nu vor începe a crede că ești nebun.

¹⁾ Acest alineat, și — în afară de cel învecinat — celelalte trei ce urmează, sunt șterse ulterior, pentru-că poetul vroia probabil să le înlocuiască. Dar nefiind înlocuite cu nimic și povestirea rămânând, de alminteri, trunchiată, le reproduc pe toate.

Am repetat adesea aceste vorbe sau analoge cel puțin ¹⁾, mai multe zile dearându-l — dar el nu răspundeà nimica, fața sa rămânea la imputările mele de-o amicie copilărească, rece și imposibilă. Inșă într'o zi prorupse ²⁾ cu o voce puternică și arzătoare — ochii săi se turburară ³⁾ și răsufila mai greu ⁴⁾.

— Taci, zise el, copil ce iești. Ce vrei?... Crezi tu, ori toate sufletele de pigmei ce mă'nconjor — cred ei oare, că mă cunosc? Ei văd niște membre de om — fiecare-și croiește câte-un interior cum îi place pentru acest biped îmbrăcat în negru și omul lor e gata. — «E un nebun», zice cutare. — «E fantast», zice cutare. «Așa! vrea să treacă de original», zice un al treilea. — Și toate aceste individualități croite pe seama

¹⁾ Cuvintele acestea patru, deși n'au vre-un rost deosebit sunt adăogate ulterior, cu creșionul.

²⁾ Latinism-ardelenism; pentru: *isbucni*.

³⁾ Aici urmau comparațiile, eliminate ulterior prin paranteze: «ca suprafața mării și pieptul său gemea) (ca răsufletul unui leu murind)».

⁴⁾ Aceste patru cuvinte din urmă înlocuiesc a doua parte din comparațiile, reproduse în nota precedentă.

mea, atribuite mie, nu au a împărți cu mine nimic ¹⁾. Destul că sunt altceva, decât ceea ce cred ei ²⁾. Lauda lor nu mă lingușește, pentru că ei laudă o individualitate, care nu-i identică cu a mea — batjocura lor nu m'atinge, pentru că ei batjocuresc un individ, pe care eu nu-l cunosc... Li disprețuiesc pe oameni... m'am săturat de ei.

Se 'nțelege că cu asta curmă șirul oricărui raționament, ce se putea naște în mintea mea. Nu 'i-am mai făcut nici o imputare ³⁾; e în zadar să vorbești celuiia ce nu vrea să te-asculte.

Intr'o zi el plecase din București, fără măcar să-și ia adio dela mine, sau dela vr'unul din cunoscuții săi.

N'am mai auzit de el vr'un an. Intr'una din zile primesc o scrisoare din Copenhaga. Iat'o: «Iubitule, trimete-mi poeziile lui Ale-

¹⁾ Cuvântul înlocuiește expresia anterioară, mai potrivită, — «nici în clin nici în mânecă».

²⁾ Fraza-i ulterior adaosă cu creionul în loc de: «Eu sunt de tot altceva».

³⁾ În parantez urmează apoi «nici o *admonițiune* mai mult», — ardelenism, pentru *mustrare*.

csandri, post-restante — sub literile Y.Y.» —
Ș'atâta tot.

I le-am trimis. Pe urmă am plecat la țară la o moșioară a părinților mei, unde-am petrecut o vară frumoasă, plină de povești și de cântece bătrânești. Dar am însărcinat pe-o babă ce îngrija de camera mea (în București), ca să primească orice scrisoare mi-ar sosi în lipsa (mea) și s'o arunce în sertarul mesei (mele) ¹⁾.

Cum veni toamna, sburai și eu din câmpiile cele friguroase și brumatice și întinse — în camera din București, din etajul al treilea, caldă și mică.

Sunt un fantast. [Cu] capul aplecat asupra mesei îmi făceam planuri de aur — cugetam asupra acelor mistere ²⁾ din viața popoarelor, din mersul generațiunilor, care asemenea fluxului și refluxului mării duc cu o teribilă consecință ici la înălțare, colo la cădere. Afară eră un timp posomorît

1) Paranteze puse ulterior, cu creionul, de Eminescu.

2) Rândurile de-acî pînă la sfârșitul frazei, scrise în text cu creionul, înlocuiesc cuvintele anterioare: mistere... «*a generațiunei noastre, cari pietrifică inima națiunei*»

și gemător ca gândirile murinzilor —, focul se făcuse sgură'n sobă —, lumânarea ardea palidă a stinsă —, și mie mi se părea că aud șoptirea acelor moși bătrâni cari, pe când eram mic, îmi povestiau în timp de iarnă, ținându-mă în tremurândeale lor brațe, povești fantastice despre zâne îmbrăcate în aur și lumini, care cântă senina lor viață în palate de cristal. Au trecut ani d'atunci — și parcă a fost eri —, ieri pare că-mi încâlciam degetele în barba lor cea albă și ascultam la graiul lor cel înțelept și șoptitor — la înțelepciunea trecutului, la acele vești din bătrâni. Mi-ar fi plăcut mult să trăiesc în trecut. Să fi trăit pe timpii aceia când Domni îmbrăcați în haine de aur și samur ascultau de pe tronurile lor, în învechitele castele, consiliile divanului de oameni bătrâni — poporul entusiast și creștin undoind ca valurile mării în curtea Domniei — iară eu, în mijlocul acelor capete încoronate de părul alb al înțelepciunei, în mijlocul poporului plin de focul entuziasmului, să fiu inima plină de geniu, capul cel plin de inspirațiune — preot durerilor

și bucuriilor — bardul lor. Spre a hrăni acele vise și mai mult, am deschis vre-o câteva cronice vechi și răsfoiam prin ele, când într'una găesc o scrisoare nedesignată încă — pe care de sigur că menajera mea, primind-o de la poștă, o aruncase în cartea aceea. O desfac. Iată cuprinsul ei:

Torino, în nu știu-câte.

Domnule,

Mi-ai trimis poeziile lui Alecsandri. Îți mulțumesc. Citesc adeseori pe Emmi ¹⁾, singurul lucru în lume, care-mi poate storce lacrimi. Intr'adevăr, voi ăștia, cari trăiți în lume numai pentru-ca să trăiți, aveți o idee ciudată de moarte.. voi vă imaginați scheletul unui mort și-i ziceți moarte. Pentru mine, e un înger drag, cu o cunună de spini, cu fața palidă și cu aripi negre. Un înger... îngerul visurilor mele care are o fizionomie cunoscută mie — singura fizio-

¹⁾ Vezi drama-fragment a lui Eminescu, inspirată în această poezie, Ms. Ac. Rom., 2253, ff. 30—61, scrisă de aceeași vreme.

nomie care purtă pentru mine fericirea lumii în zimbetul său și melancolia pământului în lacrima ei. Acea fizionomie nu mai este. Acele buze ce surâdeau —, un surâs al morții le-a închis, sau mai bine : moartea 'namorată de mine a luat figura unei copile, a vizitat pământul și mi-a răpit mai întâiu inima, pentru ca dispărând ea — s'omurmez și cu sufletul. — Scrie-mi.

Eu nu mai văd bine și urechile-mi vâjâie mereu de cântecul umbrelor ce-o să le văd peste puțin pe cealaltă lume. Ingerul meu se pune 'n fața soarelui și umbra negrelor sale aripi îmi întunecă din ce în ce mai mult orele, care se vor stinge în curând. Voi muri. Scrie-mi curând, căci poate-oi mai primi încă. După-ce-oi muri, vei căpăta o ciudată moștenire din partea mea. Ține minte. Rămân al pământului cu corpul, al tău cu sufletul cel ce'n curând nu va mai fi.

TOMA NOUR.

O lacrimă se scurse tremurând din genele strălucitoare și arunca scrisoarea în

foc. Ochii mei painjeniți de lacrimi și insomnie întrevedeau într'o sălbatecă fantasmagorie capul vânat al aceluia amic nefericit — cu creerii roși de gândire, cu fălcile înfundate de venin și de misantropie, cu ochii unui nebun. De sigur murise. Deschid sertarul mesei și iau puținele portrete ce le aveam împrăștiate prin hârtii. Portretul lui era lipit de a[[] lui Tasso ¹⁾.

Epistola stătuse de mult în cronică. Eră veche.

Trecu însă o lună și primii un pachet dintr'un mic oraș al Germaniei — reședința unui rege-miniatură, rege-parodie, rege satiră. Pachetul eră c'un manuscript, manuscriptul biografiei lui Toma Nour.

Printre foi o fâșie de hârtie cu cuvintele următoare :

Amice ! N'am murit încă, însă sunt condamnat la moarte. Execuțiunea mea va fi în curând. Locuesc într'un palat mare —

¹⁾ Aici urmează fraza ștearsă ulterior ; «O nouă coincidență». Vezi începutul romanului, pasajul al doilea.

la poarta mea sunt sentinele superbe —
numai că e cam întunecos și cam umed
palatul meu — ; oamenii îi zic închisoare.
Cu manuscriptul fă ce-i știi. Adio, și la re-
vedere pe cealaltă lume ¹⁾.

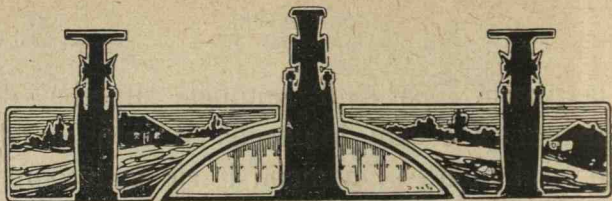
TOMA.

---

¹⁾ Cele două slineate din urmă sunt șterse ulterior, tot cu creion roșu. Probabil că Eminescu a voit să le înlocuiască, păruindu-i-se și lui prea neclare. Eu le reproduc, spre a nu trunchia povestirea.

III.

Iată manuscriptul :

Am zărit întunerecul lumii sub un troian de ninsoare, adică într'una din acele colibe, care iarna nu-și manifestă existența lor, decât prin fumul cel verde ce tremură asupra-le. Tata n'avea nimica : eră unul din oamenii cei mai săraci ai cătunului nostru... Nu-mi aduc aminte de mama decât ca de o ființă palidă, un înger, care mi-a descântat copilăria cu glasul ei dureros și suferitor. Eram încă mic, când într'o zi băgai de seamă, că mama nu mai vrea să-mi răspundă, că ea adormise galbenă, cu furca'n mână și cu buzele ce zimbeau abia. O gân-

dire adâncă părea că o cuprinsese ; eu o trăgeam din când în când de mânică ; dar ea mi se părea că nu vrea să-mi răspundă. A venit în urmă tata — oamenii au întins'o pe-o masă — și a venit satul întreg... unii din ei plâneau — ; eu priviam la ei, dar nu știam ce să cuget. Mai văzusem adeseori oameni țepeni întinși pe câte un pat ce-i ziceau năsălie, purtați pe sus între cantece și plâns, și băgasem [de seamă] că de câte ori trecea o nuntă așa de tristă pe lângă casa noastră, mamei îi curgeau din ochi lacrimi mari, dar nu știam de ce... Veni noaptea... Oamenii ce stau în casă se jucau d'a cărțile, dar mama sta tot întinsă, tot nemișcată, tot galbenă. A treia zi o au dus-o oamenii la o casă de lemn cu o cruce de-asupra — la biserică ; un om bătrân cu o barbă albă, îmbrăcat în haină lungă și văpsită fel de fel, cântă încet și pe nas — apoi au pus-o într'o groapă, au aruncat țărână de-asupra ei de au acoperit-o... M'am întors acasă... Nu vorbisem nici o vorbă de trei zile și minunea aceasta îmi ameția capul meu cel mic. Nu știu ce simțiam,

dar mă cuprinsese frica grozavă, că n'o să mai văd pe mama... Mă duceam de o căutam în casă, o căutam pretutindeni.. îmi părea că-i aud glăsul ei cel dulce și încet, dar pe ea n'o mai vedeam. Cum a înnoptat, m'am dus la biserică... Am văzut o movilă acolo unde pusese pe mama și o lumânare de ceară galbenă ardea prin noapte, ca o stea de aur prin întunericul norilor. M'am culcat pe groapă, am lipit urechea mea de țărână. — «Mamă ! mamă ! — am strigat — ieși de-acolo și vino acasă... Casa e pustie — zic — tata n'a venit toată ziua azi —, porumbii tăi cei albi au luat câmpii... Mamă, vino mamă ! ori ia-mă și pe mine, acolo unde ești... Ascultam ; dar movila eră rece, tăcută, umedă —, un vânt atinse lumânarea și întunericul cel negru cuprinse sufletul meu. Mama nu veniă... lacrimile începură să-mi curgă, o mână de lemn imi strângea inima'n piept, suspinele mă inundau și în glasul unei cucuvăi triste am adormit.

Și iată ce-am visat. De sus, sus din acele stânci mișcătoare, ce lumea le zice nori,

vedeam o rază coborându-se tocmai asupra mea. Și pe rază se scoborà o femeie îmbrăcată într'o haină lungă și albă... erà maica mea... Ea mă descântà și din pieptul meu am văzut ieșind o turturică albă, ce s'a pus la mama'n brațe... Eu singur rămăsesem rece și galben pe groapă, cum fusese mama ; și mi se părea că eu nu mai sunt eu, ci că sunt turturică... Pe brațele mamei m'am schimbat din turturică într'un copilaș alb și frumos, cu niște aripioare de puf de argint. Raza cea de aur se suià cu noi... am trecut printr'o noapte de nouri — prin o zi întreagă de stele, pân'am dat de-o lume de miros și cântec, de-o grădină frumoasă deasupra stelelor. Copacii erau cu foi nestimate, cu flori de lumină și în loc de mere luciau prin crengile lor mii de stele de foc. Cărrile grădinei acoperite cu nisip de argint duceau toate în mijlocul ei, unde erà o masă întinsă, albă, cu lumânări de ceară ce luceau ca aurul — și de jur împrejur sfinți în haine albe ca și mama și împrejurul capului lor strălucia de raze. Ei povestiau, cântau cântece de prin vremile

de pe când nu erà încă lume, nici oameni și eu îi ascultam uimit... Când deodată un întunec rece izbi obrazul și ochii mei cei deschisesem. M'am pomenit tot pe mormântul de hleiu și o ploaie amestecată cu piatră îmi izbià fața, pe când norii cei negri ai cerului se sfârtica[u] în mii de bucăți prin fulgere roșii ca focul. Clopotul cel dogit gemea bolnav în turn și toaca se izbea de stâlpii clopotniței. Am fugit de pe morman ud și plin, și m'am covrigit în clopotniță cu dinții clănțănind și muiat până la piele; părul meu cel lung îmi cădea peste ochi —, mânuțele mele slabe și reci le băgam tremurând în mânecuțele ude. Așa am stat toată noaptea. Pe la cântători am început a merge cu picioarele goale prin noroiu spre casă... am intrat în bordeiu... pe vatră lemnele se topise... și sgura abia mai licăria —; tata ședea pe un scăunaș scund și pe fața sa arsă și nerasă se strecurau lacrimi de venin. Unde-ai fost — zise — el apucând cu blândețe mâna mea înghețată.

— Am fost să caut pe mama... unde-i mama?

Pieptul său se umflă cumplit, el mă luă în brațe, mă strânse cu foc nespus și-mi înneacă fața rece c'un noian de sărutări fierbinți. — Mama ta, sărace — șopti încet — mama ta?! Nu mai ai mamă...

Rămăsesem singura mângâiere a tatălui meu celui amărit. Eram lumina ochilor săi, cugetul minții (amarul inimei¹), speranța bătrânețelor sale. Când eram mic, mă duceam la preotul cel bătrân al satului, care, ținându-mă pe genunchi, îmi dădea primele lecțiuni de citire. O dorință nemărginită, o sete arzătoare de studiu se trezise în mine, care vai, era să-mi devie fatală. De-aș fi rămas în munții mei — să-mi fi încântat inima cu doine și capul cu fantasmagoriile basmelor, poate eram mai fericit.

Tata m'a dat la școală (la Cluj)¹). Ce-oi fi învățat nu știu, dar știu că zilele mele treceau ca o iarnă pustie, ca un vis fără înțeles.

Intre copiii aceia lipsiți cari ascultă cu sete de pe băncile școalei graiul învățatu-

---

¹) Parantez pus ulterior, cu creionul.

rei, între aceia căroră studiul nu li-i o silă ci chemare, destin, în capul și inima căroră se frământă câte puțin foc ceresc, sunt cu deosebire două clase — cu toate că amândouă au un pun[c]t în care nu diferesc: lipsa. Numai că la unii e voluntară, la alții e pentru că într'adevăr sunt lipsiți. Cei dintâi auresc până și prundul stradelor cu banii lor, până ce rămași fără [nici o para] beau paharul mizeriei până la drojdii; cei din urmă îl beau mereu, fără întrerupere.

Intre cei patru păreți galbeni a[i] unei mansarde scunde și lungărețe, osândite de-a sta în veci nemăturată, locuiam cinci inși în desordinea cea mai deplină și mai pa-cifică. Lângă mica fereastră stetea o masă numai cu două picioare, căci cu partea opusă se răzima de perete. Vr'o trei paturi, care de care mai schioape, unul cu trei picioare, altul cu două la un capăt, iar la celălalt așezat pe pământ astfel în cât te culcai pe el pieziș, un scaun de paie în mijloc cu o gaură gigantică, niște sfeșnice de lut cu lumânări de seu, o lam-

pă veche, cu genealogie directă dela lampele filosofilor greci a[le] căror studii puțiau a untdelemn, mormane de cărți risipite pe masă, pe sub paturi, pe fereastră și printre grinzile cele lungi și afumate a[le] tavanului, ce erau de culoarea cea mohorâtă-roșie [a] lemnului pârlit. Pe paturi era[u] saltele de paie și cergi de lână — la pământ o rogojină, pe care se tologiau colegii mei și jucau cărți, fumând din niște lulele puturoase un tutun ce făcea nesuferită atmosfera, ș'așa atât de mărginită a mansardei. Eram cu toții în vârsta aceea, în care urla arii din opere, declami pasaje din autorii clasici, faci poezii de amor, vrei să treci de ștregar și de vițios, îți închipuești așa de mult despre mustăcioara d-tale, ești convins că zâmbetul d-tale e fermecător și ochiul săgetător, — în fine în vârsta cea pedantă și nesuferită căreia nu știi ce nume să-i dai. Pe când colegii jucau cărți, râdeau, beau și povestiau anecdote care de care mai frivole și mai de răs, de Pepelea, de țigani, de popi —, eu îmi mânăm viața cu capul așezat în mâni, cu coatele rezemate

de marginea mesei, neascultând la ei și citind romane feroase și fantastice, care-mi iritau creierii. Intre mulțimea de colegi era cu deosebire unul de-o frumusețe femeiască. Palid, delicat — era cu toate astea capul tuturor esceselor de student. La beție el bea îndoit cât orșicare din noi, numai că pe când ceilalți cădeau în toate laturile, și nu știau ce vorbesc, chiuiau, și se sărutau ca și când ar fi amanți —, el singur sta în mijlocul lor senin, surizând —, și singurul semn că băuse, era că paloarea sa obișnuită se colora cu'n gingaș rosa — ca acel al ofitei¹). Eu de felul meu nu puteam bea, dar într'adevăr că trebuia să mă mir de acel copil, acel înger (blond)² cu ochii de-un albastru așa de strălucit și de adânc, cu fața așa de palidă, așa de delicată, asupra căruia însă vinul nu produsese nici un efect. El era sărac de fel, însă se părea că-i păsă așa de puțin de

---

¹) Mai înainte «*pudoarei*», șters și înlocuit de poet cu creionul.

²) Parantez pus ulterior ; de-asupra e scris pentru înlocuire: «cu păr... [cuvânt nelegibil] lung».

sărăcia lui. Totdeauna vesel, totdeauna plin de glume și noutăți — însă totdeauna rupt și fără bani, el era o individualitate care nici nu avea cunoștința de sine, care nu numai că nu știa, dar nici nu voia să știe la ce trăiește. Mie-mi părea cu toate astea, că această veselie era silită, că aceste râsuri nenatural de nemăsurate și nebunești nu erau decât trista și desperata prefăcătorie a unui suflet rupt de durere.

Intr'o friguroasă miază-noapte de iarnă — eu citiam, ceilalți colegi dormiau care 'n-cotro — bate cineva la ușă. Intră! — strig.

Intr'o manta ce parcă nu mai putea susține lupta cu vântul, intră tânărul și palidul meu amic, — dar paloarea sa era mai adâncă, era vânăta, buzele seci și strânse, râsul amar și peste măsură silit, ochii turburi, părul său negru într'o dezordine cumplită.

— Ioane! strig eu, ce-ai? I-apuc mâna și mă uit fix în ochii lui.

— Nimic, zise el râzând, nimica!.. ea moare.

— Cine moare, pentru Dumnezeu?

— Ea!, zise el, și strângându-mă la el, apăsându-și capul de pieptul meu cu niște sughițuri disperate — vino, zise — vino cu mine... te rog!

Mi-arunca [pe spate] o haină mai caldă și ieșii cu el. Eră ger. Pașii noștri trozniau pe zăpada înghețată — șt noi zburam alături pe stradele orașului: eu învălit și cu fața înfundată în manta — el, ținând fața în dreptul zăpadei ce izbiă, ca acele, rece. Suflă un vânt cumplit. Din când în când treceam pe lângă o lampă... Când priveam în fața sa așa de albă ca [a] unui mort, îmi părea că merg alături cu o umbră, cu un om ce murise de mult, astfel încât îmi venia să mă mir cum eu, viu, puteam să însoțesc pe acest mort și unde mă duceam cu această fantomă palidă, sceptică, lungă. Aspectul fantastic a[1] figurei sale, pașii săi ce abia atingeau pământul, ochii săi ficși, mantaua sa lungă și ruptă ce ajungea mai până la picioare — și încă astfel cum mergea mut alături cu mine, mă 'nfioram eu singur gândind că am a face c'o ființă ce nu este, gândeam că visez, și că nu e decât o în-

fricoșată fantasmă din visul unei nopți de iarnă. Ieșirăm din oraș. Câmpia lungă și lată, acoperită cu zăpadă de argint în care se oglindia luna palidă... eră o arie albă întinsă... Noaptea de iarnă fantastică, plină de-un aer de argint, în toată frumusețea sa rece, — câmpia de zăpadă —, p'ici pe colo câte-un tufiș nins — o momâie, o fantasmă de argint pe un câmp de argint, iată tot. Noi luarăm câmpul de-a curmezișul. Departe la un capăt al câmpului se zăria printre arbori desfrunziți, în mijlocul unei grădini, o lumină ce părea că iese dintr'o fereastră și s'auzia lătratul amorțit al unui câne.

Am grăbit și mai mult pașii noștri, până ce-am putut distinge prin ninsoarea generală o casă în mijlocul unei grădini. Am sărit amândoi gardul ce se scutură de ninsoare și ne-am îndreptat în spre fereastra luminată. Apropiindu-ne, el m'a rugat să mă plec ca să se poată sui și apucă de cercevelele giamurilor: sări pe spatele mele îndoite — d'aicia pe marginea temeliei și se uită înăuntru. Eu mă urcai după el.

Camera eră mobilată sărac—scaunele de

lemn — patul nelustruit — într'un colț un piano. Pe-un scaun ședea un bătrân — pe pat zăcea o fată cu ochii jumătate închiși — lângă piano ședea altă fată.

Cea care zăcea pe pat era de-o frumusețe rară. Părul blond bătea în cenușiu — fața sa albă ca bruma, ochii săi mai negri decât mura sub niște gene lungi blonde, și sprâncene subțiri, trase și îmbinate. Buzele ei tremurau o rugăciune — ochii săi se întredeschideau din când în când — tâmpilele sale băteau încet. Un braț de-o albețe vergină ca cea mai curată marmură spânzură'n josul patului, pe când mâna cealaltă zăcea pe inima ei.

Bătrânul ședea pe scaunul cel de lemn. Fruntea sa pleșuvă și înconjurată de câți-va peri albi ca argintul în lumină era norată de durere — ochii săi roșii, de bătrânețe și de culoare turbure, erau plini de lacrimi — capul său palid, pe jumătate mort, tremurâ convulsiv, și brațele sale spânzurau de-a lungul sprijoanelor scaunului. Fata de

lângă scaun erà un înger trandafiriu¹). Șezând în fața pianului — mânilor reposau²) țepene pe clape, spatele răzimat de speteaza scaunului și capul spânzurat cu fața 'n sus asupra spetezei. Fața ei privea drept în cer — lacrimile ei rămâneau în ochi — căci fața ei sta orizontal. Fața era palidă și durerea ei o durere sublimă.

Insuși aerul camerei erà mort și trist — flacăra luminei tremurà ca suflată de-un spirit nevăzut. Era[u] toți muți ca morții; privirea bătrânului devenise fixă și disperată, când de-odată mânilor celei de lângă piano se mișcară. Electric inspirate zburau ca nevăzute asupra clapelor, aerul se auri de note divine, cerești; bătrânul se plecà ca pentru a îngenuchia, ochii murindei se deschiseră și ea începù să cânte: Cântecul unei murinde. Notele zburau când puternic, când încet, abia auzite, ca suspinele arpelor îngerești; era unul din acele cântece superbe

---

¹) Cuvântul e adaos ulterior, cu creionul, — pentru «rosa» expresie foarte obicinuită în Ardeal și Bucovina.

²) Latinism (ardelenism); pentru a *odihni*.

a[le] aceluia maestro divin în țipetele sale: Palestrina. Murinda cântă... dar ce fel. Un timbru ca a[l] unui clopot de argint... Cântecul pianului se stingea sub degetele uneia —, cântecul pe buzele celeilalte se stingea și el —, muribunda, ce se ridicase pe cotul mânei drepte, recădea încet-încet cu capul în perini —; cântecul se stinse, buzele amuțiră și deveniră vinete, ochii se turburară și apoi se închiseră pentru totdeauna.

Lumina asfinți¹⁾.

— Sofia! strigă Ioan, căzând pe spate de la fereastră în zăpadă.

Sării jos.

Îl învălii în manta și, cum era înțepenit de leșin și de ger, îl luai de-a umere. Era ușor ca o fată. Sării cu el gardul și traversai cu el câmpia cea ninsă, asemenea unui fur de morți. Aproape de oraș îl pusei jos la pământ, am început să-l frec cu zăpadă și să suflu cu suflarea mea înghețată asupra feței de-o paloare ce în lumina lunii părea de argint. Fața sa trasă îmi părură că se

---

¹⁾ Adaos ulterior înlocuind pe: «se stinse».

mișcă. — Ioane! zic, scoală, hai acasă. El își întoarse, culcat fiind, ochii spre casa unde fusesem. Lumina era stinsă.

— N'am fost noi acolo? zise el rătăcit arătând cu mâna spre direcțiunea casei.

— Nu! Noi abea ieșisem din oraș și tu ai căzut aicia fără simțiri.

— Va să zică am visat? zise el râzând nebunește — știam eu c'am visat! nu se putea alt-fel... nu se poate. Vocea sa era frântă, plângeroasă și amorțită de durere.

— Hai acasă; răcești!

— Tu n'ai auzit acea muzică divină, acel înger murind, acel bătrân disperat, n'ai văzut nimic?

— Dar pentru Dumnezeu, ce vrei tu cu bătrânul tău și cu îngerul tău murind. Ce vrei să fi văzut eu aici în câmp, când n'am fost nicăiri, ca să putem vedea ceva din câte zici tu.

— Bine zici! sunt nebun! Am visat! Aide acasă. Lumina la ei nu arde... ei dorm... ei dorm duși... va să zică sunt liniștiți, de vreme ce dorm și lumina-i stinsă... va să

zică ea nu moare... din contra e speranță să se 'nsănătoșeze, de vreme ce doarme.

— Capul tău e ud, zic eu — căci, fierbinte fiind, s'a topit zăpada pe fruntea ta. Cu vorbele astea mi-am luat căciula mea de blană din cap și i-am pus-o lui, apăsându-i-o peste ochi, căci băgasem de seamă că lumina se reaprinsese. Apoi, apucându-l cu amândouă mâinile de subsuori, îl ridicai, îl apucaii strâns de-un braț, — și 'ncepui s'alerg iute cu el până ce intrarăm în stratele orașului... astfel încât amețit, orbit și dus cu sila, în apatia lui, nu se mai uitase înapoi.

Venirăm acasă. Ochiii săi erau turburi — însă fața luase iar aparița de liniște ce-i eră obicinuită. Lampa pe masă o lăsasem aprinsă și fumegă pe stinse. — O, Dumnezeu meu, aș vroi să nu dorm și cu toate aceste mi-e somn! mi-e somn! — [zise] Ion aruncându-se pe pat.

Ca la toți degerații, îi eră somn și lui; și fiindcă somnul era, după părerea mea, singurul remediu ce putea să aline o stare ca aceea în care se află el, — l-am lăsat

să se culce și eu am început să mă primblu desculț, ca să nu fac zgomot, de-a lungul camerei. Când, în spre ziuă, îmi veni somn și mie, și mai trântii lângă unul din camarazii mei. A doua zi când m'am sculat — era ziua 'n-amiază mare. El se sculase și plecase de mult.

A treia zi, pe când se 'nseră, Ioan intră trist, rece, însă liniștit în casă. — Ea a murit zise el. — Vino. Mă luă de braț pe stradă. Seara era rece, stradele pustii, când văzui luminându-se într'un colț depărtat: patru oameni ce duceau un sicriu negru de brad, cărora le urmă un preot în pas repede și după ei — ca și când durerea ar fi fost repede — urma într'acelaș pas un bătrân în manta sură, lungă și veche — și o fată îmbrăcată sărac.

Ne apropiară de convoiul [1] ce mergea repede spre cimitir. Intrară, prin crucile și mormintele ninse, lângă o galbenă groapă săpată din nou, astfel încât din fundul ei ieșiă încă un ușure abur de căldura pământului, pe când bulgării prinsese brumă. O 'nmormântare într'o seară de iarnă. Cio-

cul își răzimase bărbia unei fețe adânc și posomorîte pe sapa cea lată și plină de lut — luna trecea ca un vis prin norii palizi și reci, preotul cânta: un «Pomenește Doamne»... iar bătrânul tată își descoperise capul. Pelița [feții lui] era galbenă, iar pe ea țesuse ani și dureri în toate părțile trăsuri care mai fine, care mai adânci; capul său [era] mai mult fără păr; părea că perii arginții presărați numai, erau sădiți de mâna unei ființe nedibace... Ochii săi erau uscați și necapabili de-a plânge... privirea ținteă ficsă asupra sicriului, încât părea că toată expresiunea durerii celei adânci se concentrase în capul său pe jumătate/nebun și 'n ochii săi turburi și fără seamă. Înainte ca purtătorii să depună corpul în sânul ¹⁾ cel adânc de lut, bătrânul ca prin instinct făcând un semn, capacul se ridică și din fundul sicriului prea mare, vedeai parcă o umbră albă: părul în desordine, fața de un alb vânăt și împietrit ca al marmorei, buzele supte și ochii cei mari închiși și 'nfundați

---

1) Inlocuind: «leagănul», șters.

sub fruntea lată și veștedă. Bătrânul s'apropiă și apăsă lung timp buzele sale reci pe fruntea copilei moarte. Sora sa stetea, o marmură vie, un geniu al durerei, răzimată, cu fața topită de durere — lângă un copac ce'și scutura frunzele galbene și pline de neauă pe fața ei albă și rece. Ochii închiși și seci, gura ei trasă cu amarăciune, fața ei ce sta să plângă și nu putea, te făcea să crezi că maestrul Canova își săpase pe acele morminte o operă a marmoreului său geniu și c'o întronase printre cruci și morminte acoperite de ninsoare. Ca un nebun sări Ioan, palid ca o stafie, de lângă mine, și-și apropiă buzele lui de ochii moartei. Apoi capacul recăzù, pe funii fugea sicriul cel negru în noaptea pământului — și pe pământ nu mai rămăsese decât suvenirea cea amară a Sofiei. Mi-am închis ochii și am visat... ce?... nu știu. Când i-am redeschis, eram singur în cimitir. Luna revărsă printre arborii ninși și străluciți în haina lor argintie o lumină dalbă ca visul de vară, — iar bătrânul cioclu aruncă încet, nepăsător, melancolic, bulgării ce sunau pe scândurile us-

cate ale sicriului. Un vis de moarte, de mormânt : iată tot.

Când mă întorsei și intrai în mansarda rece, Ioan sta lungit drept pe patul meu, părul său era răslețit ca noaptea pe perina albă și mâinile unite asupra capului — fața neclintită și ochii închiși. Pe-o masă alături cu patul sta o claie de cărți prăfuite, de-a-supra lor ardea în sfeșnicu[l] de lut o lumânare de seu — care necurățită făcuse mukul negru și mare și vărsă o lumină galbenă și nepricepută asupra feței nesimțitoare a junelui. Pe masă sta un pistol. M'apropiai încet și-l luai de acolo. În letargia, în care-l aruncase durerea sa cea adâncă, Ioan n'auzi nimica. Deschisei un oblon al ferestrei și-aruncai pistolul pe un troian de ninsoare. Apoi ieșii din casă și mă dusei să-mi răcoresc ¹⁾ visurile și impresiunea vie, turburarea întunecoasă [a] sufletului, în noaptea cea senină și rece de iarnă.

A doua zi mă 'ntâlnii cu Ioan. — Ai văzut toate fazele acestei drame a inimei, Tomo,

---

¹⁾ Scris de-asupra cuvântului «primblu».

aide acum de-ți vezi de aproape actorii...
aide la bătrânul și la fiica ce i-a mai rămas.
O, Dumnezeu[e], nu sunt egoist, dar cu
toate astea tu știi că aș fi vrut ca ast-laltă..

— Taci — zisei eu — nu face un păcat.
Ast-laltă poate asemenea să facă un fericit,
Ioane! E tot așa de frumoasă și pare-se tot
așa de bună. Dar, în fine, aidem.

Ajunși la casa bătrânului, intrară în o-
daia încălzită și familiară. Bătrânul sta, în
durerea lui, mut, în fotoliul cel vechiu, cu
capul plecat asupra pieptului. Fata ședea
visătoare lângă fereastră și se uita în fruntea
înflorită a unei roze ce lucia ca o stea în-
florită alături cu-ale ferestrei flori de ghiață.
O bătrână 'și făcea de lucru lângă gura
sobei. Ziua era așa de posomorâtă, încât
în casă părea seară. Ei mai nu simțiră in-
trarea noastră. Ioan s'apropiă de fată, i-apucă
mâna și zise c'o tandreță de frate : Poesis,
ce faci tu ? — Ce fac ? nimic — vorbește
încet... tata doarme, numai că somnul său
se chiamă durere și desperare... Nu-l deș-
teptă din somn ! Singurul nostru sprijin,
Sofia... s'a dus.

— Îți prezint pe domnul — zise Ioan, arătându-mă pe mine.

— A! Domnul!.. zise ea încet și înclinându-se nepăsătoare și uitită, pare-că nu mă văzuse... Ioane 'ți mulțumesc — zise ea, strângând mâna lui care sta pe un scaun față 'n față cu ea, — ai fost în acea seară și tu. Sărman copil! Cât ai pierdut!

— Eu n'am fost — n'am putut, Poesis — întreabă pe Domnul, dacă n'am căzut în zăpadă nesimțitor, pe calea de-a veni la voi. Domnia-lui mă 'nsoțea.

— Domnul? zise ea surâzând cu tristeță.

— Dar tu ai fost.., nu te-am văzut în fereastră?

— Va să zică am fost — zise el încet și mișcat — va să zică am asistat la expirarea ei. O Tomo, cât rău mi-ai făcut. Să mă 'nșeli, să-mi spui c'am visat. Mi-o imputam de-o crimă că nu venisem, dar acum... sunt scuzat înaintea ei în ceruri... ea știe... eu am fost.. dar de ce nu mi-ai spus-o? aș mai fi să.. ori de unde eram noi.

— În starea în care erai? zisei eu. De-ai fi venit, Ioane, azi nu răspundeam de mintea

ta — și de viața ta, lucruri la care știu că nu prea ții, dar la care eră datoria mea de-a ținea.

— Sărman copil! Cât ești de nenorocit! Eu aș fi nebunit de mult, zise ea, plecându-se și sărutând fruntea cea curată a lui Ioan! Fruntea lui rămase liniștită, dar se acoperi cu un nour de vise. — O voi urmă — zise el încet și mișcat și ochii săi se umplură de lacrimi —, o voi urmă în curând.

— Taci, zise ea, să nu ne-audă! —, arătă cu ochii la tată-său, ce stetea pierdut în durerea lui mută și adâncă.

Mai stăturăm câtva... foarte puțin... și-a-poi ne-am întors spre casă... Inima mea eră înneacăță 'n raze —, sufletu! meu îmbătat de-o dulceață nemărginită și plin numai de un chip, de unul singur... Poesis! — Ion se despărțise de mine. Eu intrai în casă și trântindu-mă dinaintea mesei cu cărți: — Poesis — murmurai răpit — te iubesc!

Am visat... am cântat... am scris, toate despre ea... ființa mea eră plină de-un

singur vis... mintea mea nu vedea alt chip, decât pe-acel înger de marmură : «Poesis !»

L-am căutat pe Ioan și am cercat a-i spune. Dar el devenise tăcut și respingător... neîncrezător către ori-ce. — Își râdea de cer și de Dumnezeu ; desprețuia oamenii în cât și s'ar fi părut că sub sdrențele lui râde un rege sceptic și crud ca Satana. Nu mai puteam vorbi cu el. Il întrebai numai într'o zi despre împrejurările acelei familii.

— Mizerie, zise el, mizerie, soarta sufletelor mari, sufletelor de îngeri... pe când cei mari, idioți în mărirea lor, se primblă în trăsurile aurite. O ! acești mari ! n'ar putea ei să încurajeze, să susție pe acel bătrân poet ce-și hrănește viața cu visuri, ce moare de foame cu tot geniul său, care e silit să-și lase fetele să umble goale și sărace pe strade, astfel încât prostituțiunea îmbrăcată în mătase râde cu hohot pe urma virtuții zdrențuite ? O, prostituțiunea și rușinea se în-groapă'n mormânt de marmoră și'n sicrie de plumb acoperite de catifea — pe când virtutea doarme somnul ei etern între patru scânduri de brad. Și la ce există vri-

tute, la ce? — La ¹⁾teatru cu virtutea, cu noblețea — ce'nsemnează acei oameni de nimic, care într'o lume de răi, de fățarnici, de egoiști, fac pe virtușii, pe nobilii, pe sufletele caste. Poate oare virtutea să'nvingă vițiul... Invinsu-l-a vr'odată? Când? La teatru, pe scenă cu virtutea, nu în viața practică, unde-ți trebuie mișelie ca să nu mori de foame și părerea, numai părerea omului onest ca să mori fericit și neplâns de cei ce rămân în urmă, mai ales dacă lași avere. O! am văzut scene, unde mama ascunde testamentul tatălui în sânul ei, de frica fiilor ei ce aproape cu cadavrul ne'nmormântat încă, caută cu ochiri umede, însă de șearpe, testamentul răposatului. Am văzut asemenea scene, unde soția leșină, numai pentru că letargia și libertatea ce dă paloarei sale îi șade bine. E infam tot ce e om... nu cred în această bestie răutăcioasă care se trage din maimuțe și care și-a adus toate obiceiurile rele ale străbunilor ei.

¹⁾ In text: «pe teatru etc.». analogie incorectă la «pe scenă», după cum arată o frază de mai jos, care 'ncepe în ext: «Pe teatru, pe scenă cu virtutea...»

— Taci, zic eu ! Sofia ta n'a fost femeie?..

— Femeie ea ? zise el, surâzând amar...
ea femeie ? Aiurezi. Un înger a fost — un
înger cum îl cugetă D-zeu numai odată în
mijlocul eternității sale fără margine. Ce e
femeea ? acest om ce trăiește pentru a-și
spoi fața cu colori, vorba cu minciună,
și ochii cu lacrimi înșelătoare ? O sphynx
ce plânge, când te tradează, ce râde în inima
ei, când ochii ei sunt plini de lacrimi. O,
ea n'a fost femeie... Protest[ez] în contra
numelui.

Asta erà dispozițiunea lui Ion în urma
☒ orții Sofiei. Mult timp în urmă, el, deși
cu inima sfâșiată, deși cu sufletul turbure,
însă [cu] fruntea sa de artist etern senină,
nu te lăsà să întrevezi nimica.

Eu — din contra — care văzusem figura
frumoasă a acelei fiice a pământului, a acelu
înger blond, eu îl visam zi și noapte, și
mi se părea că atuncia când îngenunchiam
la o icoană neagră de lemn din biserica
noastră (românească), ¹⁾ când dascălul mur-

¹⁾ Parantezul pus ulterior.

murà în strana lui rugăciuni într'o limbă veche și mai mult slavă, pe când preotul în altar își înălță slabele sale mâni spre ceruri —, mie mi se părea că mohorîta roșie icoană a Maicei Domnului din iconostas luà contururi din ce în ce mai albe, fața sa cea ștearsă și neînțeleasă devenià ca suflată de-argint trandafiriu, părul său acoperit de maramă brodată cu aur părea că undoia în lungi și desordonate bucle blonde ca aurul, ochii săi stinși de vreme păreau că lucesc ca două flori vinete, iar buzele sale sfinte, galbene și închise, păreau rosete ce murmură vorbe, pe când haina cea plină de falduri și roșie, devenià în ochii mei painjiniți albă ca gazul cel alb. În biserică, în locul maicei lui Dumnezeu, eu priveam prin lacrimile mele amare de amor — pe acel chip drag inimei mele, pe Poesis.

Cine erà ea? ce erà? cu ce se ocupà?

Actriță de mâna a doua, de la un teatru de mâna a doua, ea jucà subrette, deși pasul și atitudinea arătau pe tragediana.

Teatrul erà într'un suburbiu al orașului,

zidit din ¹⁾ scânduri în mijlocul unor grupe de arbori, care formau în complex cu alții, mai depărtați, un fel de grădină sau, mai bine zis, pădurice.

Pe-o ușă la capăt puteai privi pe scenă cu toată crasa ei desordine naintea reprezentărei, cu boschetele a căror verde e amestecat cu pete roșii, rose adică, cu bănci ce stau încă trântite pe scenă, cu fondaluri ce spânzură pe la jumătatea scenei, cu fundul în care vezi încă stând mobilele grămădite una peste alta, candelabre peste scaune, mese culcate cu picioarele 'n sus pe canapele, oglinzi întoarse cu sticla la perete, scoarțe învălătucite, recvisite aruncate una peste alta, și 'n stânga și'n dreapta cabinete de scânduri numite garderobe în care se 'mbracă și se spoiesc actorii și actrițele.

Intrai și eu pe scenă, printre mulțimea cea foitoare de mașiniști, care se'njură unii pe alții, și m'apropiai de una din cabinetele de scânduri, în care știam că se'mbracă

---

¹⁾ In text: «*de* scânduri».

ea. Printre spărturile scândurei am privit și eu înăuntru. Sermana copilă ! abia-i murise soră-sa și ea trebuia să joace un rol vesel. Puțin alb trebuia feței sale celei de-o albețe palidă, o lină adiere cu roșu îi dădea un fel de reflex trandafiriu asemenea [cu] al luminei serei. Sânul ei era acoperit numai cu o ușure cămașe de gaz care trăda mai mult decât acoperia pieptii cei mai rotunzi, mai albi, mai mici ce păreau sculptați într-o marmură de argint de mâna unui sculptor orb, căci, văzând, n'ar fi putut de cât să sfarme de gelozie opera sa. Ea jucă pe-un tinger, într'o feerie fără de înțeles, cu uidei ex machina, care plăcea și era frumoasă numai pentru-că persoanele ce jucau în ea plăceau și erau frumoase.

Își pusese aripele albe : își gătise complet toaleta, și pe când orchestra începuse avertura cu rugăciunea din Norma, Poesis căzî pe un scaun într'o atitudine visătoare, cu capul lăsat peste umere și cu mâinile unite, astfel încât nu te-ar fi prins mirarea dacă răpita de acel cântec ce suia la cer, ea s'ar fi urcat... încet, nemișcată și tristă

ca sufletul unui înger murind, la ceruri, purtată ca pe nesimțite de aripele ei albe-argintii.

Eu stam și-o contemplam. Voluptatea acelui sân de marmură, visătoarea acelei fețe palide îndreptate spre cer, acele mâni mici și albe unite ca pentru rugăciune, acele brațe rotunde, goale, fragede, lăsate în jos ca și când ar fi denunțat deseperanța, acel corp ce sta să'ngenunchie, acele aripi ce stau să se miște și s'o ducă, — toate astea făceau un singur chip, un singur corp frumos, dulce, ideal — Poesis !

Dar clopoțelul cel amorțit al suflerului sgâria aerul scenei și eu mă depărtai de cabină, pentru-ca să nu observe cumva ea, că eu surprinsesem frumuseța ei în forma ei cea mai plastică și mai divină. Ea ieși în curând din cabină. Mă văzù și surise; eu încercai să invent[ez] un compliment cât se poate mai nestângaciu.

— Ce te-a adus în atmosfera asta ce miroasă a colorii de ulei și ulei de lampe? zise ea surizând.

M'am roșit și-mi plecasem ochii ca un

băiat de școală surprins asupra găinelor de hârtie ce le face într'ascuns și pe sub bancă. Dar luându-mi inima 'n dinți, pentru că în fine trebuia... «D-ta!» zic.

— Eu? Glumești, zise ea... și albul dat pe față nu putu opri ca fața ei să se 'nflăcăreze ca focul. — Fondalul se lăsă cu desăvârșire la pământ și noi rămaserăm după el. — De când te-am văzut — urmași, apucându-i mâna — ochii mei au orbit de lumina ta, și inima mea s'a închis pentru toată lumea din cauza amorului pentru tine. Poesis, am uitat cărțile colbăite, știința și poesia, ideilele uneia și-a alteia, de când ai apărut tu înaintea mea. Nu ști, nu poți ști cât te iubesc. Tot ce e frumos azi pentru mine, azi se 'ntrunește 'n tine : floare și pasere, primăvară și basm de iarnă, albeața Nordului și flacăra Sudului, toate, toate ideilele pierdute le regăsesc într'un singur chip, într'al tău!

— Replica, zise ea repede și turburată.

— Mă iubești? zisei eu, îngenunchiând și reținând-o cu furie.

— Da, zise ea turburată, surizând, roșind, dar fugind totodată dinaintea mea acolo

unde-o chemà replica ei, astfel încât auzii vocea ei, de-un timbru umed și copilăresc, pătrunzând scena, și publicul ce aplaudă entusiasmat la apariția ¹⁾ acestui înger pământesc. Eu rămăsesem îngenunchiat și cu mânilor unite după fondal, și sorbeam cu tot sufletul meu notele de argint a[le] vocii sale, ce veniau până la mine. Eram zdrobit de fericirea mea. Pe când steteam extasiat, cu capul plecat în pământ, răpit ca de-o suvenire și setos să mai ascult vocea ei, ce încetase, aud îndărăptul meu un foșnet de rochie..., îmi ridic ochii..., erà ea... Se uità cu o milă nemărginită, c'un amor nemărginit asupra figurei mele îngenunchiate...

— Poesis, șoptii eu, ridicându-mă și întinzându-i brațele. O clipă, și zăcea ca înmărmurită pe sânul meu, înconjurând cu brațele ei albe și goale gâtul meu. Cu buzele mele căutam fața ei ce se ascunsese pe pieptul meu, dar în acel moment ea-și descleștă un braț al ei d'imprejurul gâtului meu... îmi atinse cu dosul mânei gura mea

---

¹⁾ In text; «apariția».

însetată, apoi întorcându-se, dispărù surizând. În zadar întindeam plin de dorință brațele mele spre umbra ei fugitivă... Ea sbură.

Se 'ntoarse înapoi. — Copilul meu, zise ea c'un aer serios, netezindu-mi fruntea. Acompaniază-mă pân' acasă. Tatăl meu e în orchestră, el ține violoncelul..., până la actul al patrulea e încă mult..., apoi el vine singur acasă. VA revedere; zise ea, intrând în cabină, și roșindu-se ușor, ca și când s'ar fi rușinat de ceea ce zisese.

Leși în curând, schimbată în hainele ei de totdeauna, și învălită 'ntr'o scurteică blănită, care-o prindea de minune, și c'o pălărioară de catifea în cap. Uite! na legătura! ¹⁾ zise ea — dându-mi în mână o legătură. Ieșirăm pe porțița dedindos a teatrului și 'n curând ajunserăm câmpul, în care se vedea de departe căsuța bătrânului muzicant, a [le] cărei ferestre ardeau în noapte ca două plăci de argint. Eră așa de tăcută și albă câmpia, eră așa de rece și senin aerul, eră

---

¹⁾ Scris cu creionul de-asupra cuvântului «bucceaua» moldovenism.

așa de ferbinte și întunecat amorul meu. Mergeam cu ea alături, cu ea, care trecea, un suflet cald și tânăr de copilă, peste câmpia ninsă și bătrână... În acel moment vedeam în ea totul... idealul meu, îngerul meu, femeea mea. Femeea mea..., când îmi imagineai că acea copilă dulce și blândă ce trecea alături cu mine, putea să mă numească vre-odată bărbatul ei, un farmec ne'nțeles, o căldură ca aceea a camerei încălzite în timp de iarnă, un aer îmbălsămat, apăsător, familiar trecu prin noaptea cea pustie și rece a sufletului meu. De douăzeci de ori, eram să mă reped să o strâng în brațe c'un amor copilăresc și nebun, de douăzeci de ori zâmbetul ei muștrător și viclean, care părea că ghicește tot ce se petrece în mine, își râdea de încercările mele.

În fine ajunserăm la casă. Lute și grațioasă ea sări nebunatic gardul și dispărură răsărind prin arborii cei ninși ai grădinei; eu o urmaș — și intrarăș prin ușa dedindos a casei, ce da în grădină, în tinda întunecoasă, în care lucia într'un colț gaura cheei dela ușa camerei luminate. Intrarăș înălă-

untru. Lumina ce o aruncă căminul cu oblonul deschis era roșcată, aerul cald, și un miros de cafea prăjită îmbătător făcea ca aerul și lumina din casă să doarmă pare-că. Singura schimbare a casei eră că pianul venia acum de-alungul păretelui de lângă fereastră, astfel încât clapele sale veniau tocmai alături cu fereastră, în care stau oalele cu roză roșie și inflorită și cu un palid crin, ca o copilă înamorată, și strălucit ca argintul. Ea-și aruncă blana de pe sine și rămase într'o rochie cu talie, de mătase sură. Tălioara ei subțire s'o cuprinzi cu mâna, zimbetul și ochiul ei cel viclean, apoi un fel de slăbiciune molatecă ce cuprinsese toate mișcărilor ei ca adorminde, făceau ca ochii mei să se aprindă de-o dorință nemărginită și neînțeleasă. — Am tras un fotoliu față cu căminul ce ardea și răspândea o căldură moleșitoare, și am silit'o mai mult să se arunce în el. Lumina roșie ce-o revărsă focul sobei peste fața și fruntea ei palidă, zimbetul ei trist și vesel ce părea că acordă totul, genele ei deja pe jumătate închise... și eu ce îngenunchiasem

în față, ținându-i amândouă mânilor cu mânilor mele și uitându-mă cu sete și cu amor nemărginit în fața ei.

Am cuprins cu amândouă brațele gâtul ei: eu însuși mă ridicam încet-încet, ca poate să-i răpesc o sărutare lungă și fermecată. Dar ea părù că se trezi din visăria ei molatecă și somnolentă... Iși deschise pe jumătate ochii, mă respinse cu blândețe și, lovindu-mă peste frunte, surizând, zise: «Copil ce iești! Du-te!» — Apoi desfăcându-se cu o silă de putere grațioasă din mânilor mele ce țineau pe-ale ei, ea se duse de se așeză pe fotoliul de lângă piano și deschise coveltirul. M'am repezit și la fotoliul acela și aruncându-mă în genunchi am cuprins cu beție talia-i cu amândouă mânilor și-mi apăsai capul amețit de amor în poalele ei. Astfel, în atitudinea aceasta, ea-și întinse brațele pe clape și începu să bată clapele cu vioiciune melancolică; eră un valț turbat, înamorat și trist a[l] unuia din maestrul germani, ce mă amorția, mă tâmpia și mai mult. N'auziam note și armonie ci numai

un vuet melancolic și voluptos, care se pierdea încet, încet.

Imi ridicam capul, priviam cu atâta amor în fața ei roșită de căldură și [de] strânsoarea brațelor mele, simțurile mele erau îmbătate și nu puteam răspunde de ele, de iritate ce erau, privirea mea era un foc, strânsoarea mea o turbare. Poesis — zisei eu cu o voce înecată — te iubesc!

— Tst! tată-meu! țipă ea încet, sculându-se și răzimând mâna dreaptă de marginea ferestrei. Mă sculai din genunchi la această veste neașteptată. Ea rupse floarea de crin din oala din fereastră și apăsă cu ochii *mai* închiși o sărutare arzândă pe floare —, astfel în cât se părù că albul cel de argint al crinului se roșește, apoi c'o expresiune limpezită de amor mi-o întinse cu brațul stâng mie. Am depus și eu sărutarea mea pe acel crin ce nu putea fi mai alb și mai curat decât fața verginei mele mirese — o sărutare de foc, o sărutare eternă! Mă repezii spre ușă... dar mă întorsei în prag și-o priviam răpit, cum nalta și subțirea ei statură sta ca rezemată c'o mână de piano,

privind în urma mea. Încă o privire și-am ieșit, căci auziam pașii bătrânului troznind pe din fața casei, pe cărările înghețate ale bătăturei. Ieși pe dindos și trecând prin grădină, sărind gardul — am trecut ca purtat de vânt peste câmpie, fericit și aprins... și intrând în chilia mea cea umilită, mă simțiam fericit ca un rege asupra acelor camarazi horăinzi. La lumina fumegândă a lampei am scris versuri ce le-am găsit în urmă rătăcite printre hârtiile mele, și pe care ți-le citez întocmai ;

Când sufletu-'mi noaptea veghia în extaze
 Vedeam ca în vis pe-al meu înger de pază,
 Incins într'o haină de nori și de raze,
 Mișcând a lui aripi pe capu-mi aprins.
 Dar când te văzû într'o palidă haină,
 Copilă cuprinsă de dor și de taină,
 Fuși acel înger de ochi-ți învins.

Cum marea ce doarme profundă și lină,
 Reflectă în sânu-i de-amor și lumină
 Pe soare ce trece în calea-i divină,
 Vărsând ziua de-aur în umedu-i sin :
 Astfel tu copilo, tu vis de iubire,
 Din negrele-ți stele o dulce zimbire,
 Din sufletu-mi noaptea schimbă în senin. ¹⁾

¹⁾ Poezia «Înger de pază» (Ed. «Minervei, 1908. pag. 49...») publicată la 1871 în «Conv. lit.»; Strofa 1-ia, cu unele

Cine erà fericit ca mine? Pierdut în vi-
sări fără fine, — părea că fie-care floare și
fie-care stea e sor cu mine, sor dulce, su-
rori amantei mele. Adeseori în nebunie
uitam pe Dumnezeu, — visam că eu îs lumea
cu miriade [de] stele și cu miriade [de] flori,
și-mi părea că-mi plec albastrele mele ce-
ruri, munții mei cei negri și văile mele cele
verzi, nopțile mele cele lunatece și zilele
mele cele de foc, îmi părea că le plec toate
și le'nchin cu tãmâia vieții lor unei palide
umbre de argint ce-mi părea centrul lunei,
umbră ce coboria razele soarelui ca pe-o
scară de aur — umbra Poesis! — Adeseori
îmi părea cum că Eternitatea nu mi-ar fi
destulă s'o ador și că, îmbrăcat în haina
morții, eu în luptă cu bătrânul timp, îi ru-
peam aripile și-l azvârliam în uitare! Altă
dată limbile mi-se păreau neroade, vorbele
fără înțeles, ... ori ce vorbă ce nu o puteam

---

deosebiri de expresii și cu al patrulea vers schimbat, este
identică; a doua este alta. Textul din roman trebuie să
fie anterior poeziei din «Conv. Lit.»

referi la ea îmi părea o nerozie, și o nerozie să cuget asupra-le... mintea mea încetase de a-mi interpreta înțelesul vorbelor... uimit și nebun vedeam în închipuința fiecărui concept numai palidele conture a[le] divinei sale umbre. ¹⁾

Dar acest amor timid ca al columbilor de argint cade în anul durerei 48. — La ce trebuia să cadă atunci? La ce?—oare putea anul acesta să treacă fără amoruri! Incepușe a fierbe în toată Transilvania și primăvara cea vergină a adus flori frumoase și zile de aur — însă pentru ghicitorul profund ce-ar fi cutreerat câmpiile înflorite ale

---

¹⁾ Aici vin în text următoarele rânduri, șterse ulterior: «Cugetarea!... o pierdusem de mult, de voi fi avut-o vre-odată. Simț nepractic ce-am fost! În loc de-a mă ocupa să aflu cum trăiește ea, dacă nu are nevoie de nimic ca să mă pot face tăietor de lemne, numai s'o iau, că *ei* nu-i lipsește nimica; eu mă îmbătam în farmecele unei poezii nefinite — pe când ea cine știe de nu suferia foame și frig.. și ea le-ar fi suferit toate... dar acel înger!.. putea el oare să nu iubească pe tatăl ei cel bătrân? Să sufere corpul acela — mai mult cadavru rece și sfânt — să sufere foame frig?... asta mi-am inchipuit-o în urmă c'ar fi pentru ea o idee nesuportabilă).

Transilvaniei, ele s'ar fi părut profunzi și întunecați ochi de mort. Asprul arhangel al răzbunării părea că pătrunde prin aerul luncei, cel amețit și bolnav. Ungurii cugetau încă odată, dar astăzi pentru ultima oară, cum că prin uniune și furci¹⁾ vor stinge pe Români de pe fața pământului: credeau cum că vor putea unguri peatra rece și izvorul vergin, că vor putea unguri codrul cel bătrân și maiestos, că vor putea pune ideea uniunii ungare în creerii bătrâni și înfricoșați ai munților — creeri ce începuse a se înfierbânta de-o idee uriașe și sublimă: Libertatea. Ei credeau și au crezut pentru ultima oară, cum că bătrânii și înviforații garzi ai cetății Transilvania — munții cu capete de peatră vor dormi și acum somnul lor etern, nu se vor trezi la urletele cele false ale dcscreerațiilor, cari inventau imperii și 16 milioane de Unguri, cari din fericire pentru lume nu există decât în oarbele fantasmagorii ale unor nebuni. Ci garzii, regii,

---

¹⁾ Aluzie la deviza «*unio vagy halál*» a Ungurilor din Cluj, cari agitau pentru Unirea Ardealului cu Ungaria.

s'au trezit. Freamătul codrilor ce dezghețau din seculara lor amortire, freamătul aripelor de fier a[le] vulturului român a speriat pe inimici — azi îi sperie somnul acestui vultur, căci nu știu la a câta potență va ridică acest somn puterile sale. — O, inimizii noștri s'au temut totdeauna de noi, dovadă că secol cu secol a[u] conspirat pe față și'ntr'ascuns contra existenței noastre, și aceste conspirări toate n'au servit decât spre a ne împietri, spre a ne 'ncremeni în existența noastră. De ne punea[u] alături cu ei, de ne deschidea[u] amândouă portalele de aur a[le] privilegiilor și a[le] drepturilor ce erau numai a[le] lor, cine știe dacă, moleșiți și răsfățați, nu deveniam Unguri. Compatrioți, vă mulțumim pentru ura voastră seculară, și ardem de nerăbdare după ocaziunea în care să v-o mulțumim astfel, încât s'o țineți minte pentru eternitate. Cât pentru patria ce voi o numiți maghiară, cată să aibă cineva insolența unui Ungur, pentru de-a o mai numi astfel — cât pentru noi cată să aibă cineva ignoranța ¹⁾ unui Rössler (*Roesler*), care ne

---

1). In text: «innoranța».

face imigrați astfel încât cei imigrați să fie 10 milioane, iar cei din izvorul emigrării numai 800,000. În fine, insolență ungurească sau ignoranță pedantă nemțească: una din două e de trebuință pentru ficțiunile mari ale imperiului unguresc și a[le] nimicniciei Românilor. Și ce au adus peste Transilvania cu scâlciatele lor idei? — Moartea cea oarbă care-i seceră cu miile și ura cea cumplită a celorlalte popoare contra a tot ce-i maghiar! Și toate acestea le propagau deșertii în numele poporului maghiar, care, bun și blând cum sunt toate popoarele, până'n marginele unde nu l-au amestecat, pareă predestinat să trăiască în pace și 'n frăție cu Românii. Dar ei au explicat rău și fals foile cărții Destinului și au pătat șirurile sale cu sânge. Senina dicțiune a lui D-zeu... trăiți în pace, căci sunteți singurele națiuni eterogene în oceanul panslavismului, — această dicțiune Ungurii trebuiau s'o întoarcă și s'o traducă spre pierzarea lor. *Ei* au vrut-o, nu noi ¹⁾.

¹⁾ Intreg pasagiul, de la fraza «De ne puneă alături de ei... etc.» este însemnat ulterior, cu creionul, de către Eminescu, care a pus observația explicativă «*prea lung*», ceea

În țeară toată mișcarea română antiunionistă fierbea în clocotul cel mare. Adunarea, din Duminica Tomei, preparatorie fusese; — fusese și adunarea cea mare din câmpul Libertății, unde flamura reînvierei sfâșia aerul cu tricolorul său! Virtus romana rediviva!

Luasem parte cu Ion la toate acele manifestări de viață ale națiunii — etern unice în felul lor, și apoi ne-am întors la locul turbure a[l] studiilor noastre. Dar cine mai putea studia ceva! Capetele noastre prinsese foc, — fața cea palidă a lui Ioan se 'nroșise de-un roșu ofticos și bolnav, căci în inima lui fierbea amorul cel mare al națiunii.

Mă dusei la Poesis. Noaptea erà lucie și dalbă. Aerul părea nins de razele cele argintii și înamorate ale lunii, care se pierdeau prin verdele întunecos a[l] arborilor și tufișelor risipite din grădina ei. Mă așezai pe-o bancă — și cugetam; Dumnezeu știe

---

ce-i și drept, când ne gândim că acest fragment de articol politic — interesant dealtminteri — nu-și prea avea locul în roman.

de ce eram trist! Cu mâinile unite și lăsate leneș peste ¹⁾ genunchi, cu fruntea plecată și cu părul risipit peste ea, astfel ședeam în grădina ei și gândiam lucruri de care nu-mi pot da seama ²⁾, pe când luna luncând a lene printre norii de argint ai cerului albastru gândia și visa ce nici un om nu știe. Un foșnet ușor prin cărările nisipite mă trezi din reveria mea. Eră ea. Un negligé ce părea o negură de argint scaldă în albeața sa fantastică și diafană figura ei naltă, mlădioasă, subțire ca o elfă de mare. S'apropiase de mine; în momentul când o văzui, ea se așeză molatec pe genunchii mei și-mi sărută ochii ce se închideau de-o visărie profundă — căci nu-mi venea a crede că e ea, fantastica zână a visurilor mele îndelungate. Ii luai capul ei cel blond între mâinile mele și privii la el. Ce trist eră acel cap — ce palidă fața aceea, ce înfundați acei ochi albaștri!

— Poesis, zisei eu, — ești nenorocită?

---

1) Adaos cu creionul de-asupra cuvântului «intre».

2) In text: «nu-mi pot da *cont*».

Ce palidă ești, copilul meu : *Tu* suferi? *Tu* plângi?

— O, dac'ar fi să plâng numai eu... Dar să tăcem despre asta. Tomo! poate că azi ne vedem pentru ultima dată.

— Ultima dată? Aiurezi Poesis! Ultima dată?

— O copilul meu, de-ai ști ce nenorocită sunt, zise ea, cu ochii plini de lacrimi, înlăturând cu mânuțele ei albe părul negru de pe fruntea mea și arzând cu buzele ei contrase de plâns fruntea mea întunecată. Ce nenorocită sunt, fără ca să ți-o pot spune ție. Dacă te pot ruga ceva în numele acelui înger curat, uită-mă! Uită-mă Tomo, cel puțin până ce voi muri... După-ce voi muri...

— Poesis, pentru Dumnezeu, ce va să zică asta? Spune-mi ce ai?

— Ce am? Nu-ți pot spune ce am. Dar să uităm astea... să le uităm. Ce frumos ești tu în astă seară. Părul tău pare a fi de eben, și ochii tăi diamanți negri. Ce frumos e iubitul meu... Iubitul meu? nu al meu...

— Nu al tău, Poesis?... Tu nu ești a mea, îngerul meu cel blond? Aide, poate c'ai

plâns, unde-am lipsit atâta vreme —, de aceea oare să nu mai fiu al tău? Poesis, această patrie va fi a mea, ca și a inamicilor noștri; atunci tu vei fi femeea mea, frumoasa mea femeie — zina grădinioarei mele, matroana vetrei mele părintești, mama copiilor mei! O, ce frumoasă ești tu... ce mult o să te iubim noi... eu și cu tatăl meu cel bătrân, pietrarul! Tu vei scutura praful de pe cărțile mele, a[le] lucrătorului cu spiritul, tu vei netezi cu mâna ta molatecă și albă creșii de pe fruntea mea, tu c'o sărutare vei însenina-o! Și o să te iubesc, o să te iubesc cum îmi iubesc patria, cum iubesc pe Dumnezeu! Poesis!

Prin straturile de flori roiau fluturii nopții... arborii înfloriți își plecau ramurile îngreunate de flori albe și roze pe frunțile noastre, parfumul îmbătător al primă-verei împluse cu suflarea sa răcoare ¹⁾ și virgină piepturile noastre, gură 'n gură îi sorbiam suflarea; ea cu genele jumătate închise nu rezistă de fel dezmierdărilor mele melanco-

¹⁾ In sens adjectival: moldovenism.

lice..., numai luna veghea ca un dulce soare de argint asupra îndelungului nostru amor!

A doua zi sculându-mă fericit de pe patul meu cel vârtos de paie, și aninându-mi mantaua de umere, începui să colind stradalele orașului: o cocardă tricolor-român în butonieră, pălăria largă, cani într'o parte, fața mea palidă, ce arată osteneală, zimbiă și-mi târaiam bastonul pe prundul mărunț al stradelor fluerând printre dinți, o arie nu mai știu care.

De-odată auzii în urma mea sunetele monotone ale unei muzici mortuare.

Imi întorsei capul, stătui în loc și luându-mi pălăria, fața mea se întristă puțin câte puțin. În urma mortului o trăsură, și'n ea, în rochie lungă de mătase neagră, o față palidă, încadrată de păr de aur,—față cunoscută mie, puteam să n'o cunosc?—Eră ea... Poesis! Cu toate astea nu putea să fie ea. Paloarea mortală ca aceea a păretelui, părul cel blond, fața eră a ei... dar ea în acea pompă?... Ea așa de săracă?...

Dar în trăsura a doua? Cine eră! Doi dandy din cei mai corupți ai orașului, cari

râdeau în convoiul mortuar—îmbrăcați cu pantaloni de călărie strimți, cu veste vinete, cu legături roșii, cu jachete galbene, cu pălării largi și cu două lanțuri de orologiu. Secele fețe de maimuțe râdeau râsul cel amar al desfrânaților sceptici, într'un convoiu care numai râsul nu erà potrivit¹⁾ de a-l excită.

Rătăcit, în neputință de-a'mi dà seama²⁾ de aceea ce cugetam și simțiam, urmai convoiul până la biserică. Mulțimea se grămădeà la ușe și înăuntru. Eu pătrunsei, izbind cu coatele fără cruțare în toți ce-mi stă în cale — ; în ochii mei rătăciți, în împrejurarea că nu-mi ridicasem pălăria intrând în biserică, în pumnii mei strânși, în dinții mei rânjiți într'un răs sălbatic, o fi fost ceva straniu, care îndreptà ochii lumii spre mine. Un nebun! șopti unul așa de tare, încât îl auzii—, însă în noaptea turburarei mele, acel glas nu mi se părea aavea, nici mi se părea că sunt între oameni..., mi se părea din contra că sunt

¹⁾ In text: «nu erà *apt*», ardelenism.

²⁾ In text: «de a-mi dà *cont*».

singur, cuprins de spasmurile unei viziuni teribile, căci nu vedeam decât coștiugul ce mi se părea plutind prin aer, nu [o] vedeam decât pe ea topită de plâns, alintând după coștiug de brațul unui om. Ochii de foc a[i] lumânărilor de ceară danțau prin aer în noaptea bisericei ca stele murdare și roșii... mortul din coștiugul descoperit părea că se strâmbă la mine și murii cei negri și reci a[i] bisericei tăiau fețe ¹⁾ urâte și crepate prin păreți, cu ochi negri și cu capete strâmbate de turbăciune !

— Cine-i acel om ? strigai din toate puterile mele—, cu toate că părea că un demon cu degetele de lemn îmi strângea gâtul!... Mă repezii la el..., dar un cioclu mă pocni cu pumnul în frunte, încât îmi scăpărară ochii scânteii verzi și căzui amețit pe spate.

Nu știu cât am zăcut astfel, când m'am trezit însă, eram culcat pe-o bancă de piatră din colțul bisericei și la capul meu veghea Ioan !

---

¹⁾ Germanism din Ardeal: «Gesichter *schneiden*» a face fețe, grimase.

— Cine-i acel om? fură primele cuvinte ce le putui pronunța.

— Cine-i !... Ce treabă mare... cel ce-o întreține pe dânsa... un conte, mai știi eu !... Dă-o dracului... nu e femeie ?... putea [să fie] mai altfel de cum sunt toate? Aide de-aicea !

El mă luă în brațe și mă sculă drept în picioare. Luându-ne de braț, ieșirăm la ușa bisericeii, la care stă bătrânul sacristan și vr'o doi cerșitori zdrențuiți. Plecarăm [pe] strade 'n sus și Ioan mă duse la el. Camera sa era mică și întunecoasă, și întunericul ei mai era ridicat încă prin un părete îngust, acoperit cu pănură neagră în mijlocul cărei[a] era o cruce albă. In genere însă camera respira eleganță fină și artistică, care contrastă foarte cu hainele sale mai mult unse și rupte. Cărțile aurite și legate steteau în șir pe-o masă acoperită cu roșu, pe care steteau risipite creioane, pensule, palete și colori în cutii mari sau unse pe țeste de scoici marime. Mă trântii pe-un scaun, aruncând o ochire numai indiferentă pe toate aceste obiecte, ce'ntr'altfel de dis-

pozițiune mi-ar fi părut foarte stranii. De-olalture a pănurei negre spânzură un canef alb de-un șnur asemenea alb...

Ioan apropiă un scaun de-al meu și [s']așeză astfel, încât pieptul îi veniă drept în umărul meu cel drept, apoi înconjurând c'un braț grumazii mei, iar cu cellalt pieptul, el își plecă fruntea pe umărul meu drept și-mi șopti la ureche: «Azi rump orice legături cu viața, azi rump orice legătură de amor cu umbra, cu aducerea aminte a Sofiei. Toma, de azi înainte eu nu mai sunt al meu. Eu mă duc și te las pe tine aici..., dar înainte de-a merge voi să-ți arăt în ce conzistă nebunia vieței mele, căci tu n'ai știut că eu sunt pictor».

El se sculă și trăgând șnurul alb de la pănura neagră, ce stă drept în față, văzui pe perete un cadru ce-mi părea viu. Ochilor mei turburi li părea viu în adevăr. Era Sofia.

Părul ei cel cenușiu adunat într'o coroană, ca o citadelă, pe frunte, ochii ei profunzi, negri, străluciți, fața ei musculoasă și palidă, buzele subțiri și vinete... eră Sofia... în toată frumusețea ei cea originală... blondă

pe care numai Sudul o cunoaște... (căci numai astfel poate fi o adevărată blondă a Sudului). Ioan își împreună mâinele și se uită în extaz la acel portret mare ca'n viață... Ochii săi ardeau, buzele lui tremurau, eu stam speriat, uimit și mă uitam ne'ncrezut de realitate la această scenă, în care portretul era viu, real — și Ioan numai o umbră moartă în care trăia[u] doar ochii cei înfocați.

— Sărman cadru viu, sărmană operă a imaginațiunii mele! Ce greu a fost să te creez din caosul durerilor și a[l] desperărilor, ce cumplit e să te sparg acum de stânca cea rece a deșteptărei mele. Dar te sparg... căci tu ești singurul lucru ce mă leagă de viață și de trecut.

El scoase un pumnal ascuțit și mic din sânul său și sfârtică cu o cruce curmezișă tot portretul, astfel încât pânza se'nvălătuci în câte[și] patru părțile de cadrele de lemn a[le] portretului și sub el rămăsese gol păretele alb. Ochiul său eră sec, surâsul amar, căci lupta fusese cruntă.

— Tomo, zise el, eu mă duc, cu toate că

nu te oblig să mă urmezi. Rămâi tu aicea în casa mea — (e plătită pe trei luni în-nainte ¹⁾ — aicea vei trăi comod și neturburat ²⁾ de nimeni, cum am trăit eu, dat cu totul nebuniei mele, picturii. Trăsura mă așteaptă de mult... adio!... Amicia mea gândește că n'ai fi avut-o niciodată și te consolează! — Adio! — Odată încă mi scutură mâna și zbură pe scări în jos. Trântii ușa după el, mă trânti în pat și apăsai capul afund în perini, cu fața 'n jos, abandonându-mă cu totul durerei celei mai crude. Cât voi fi stat astfel, în nesimțire mai mult, nu știu...; când m'am deșteptat însă era noapte profundă și orologiul vuia o oră după miezul nopții. Aprinsei lumânarea și, sărind la portretul sfârticat al Sofiei, începui a combina pânza... dar totul era în zadar. Lângă cămin era[u] lemne multe și risipite.

---

¹⁾ Parantezul e pus ulterior (cu altă cerneală, cu care s'au făcut în text multe din îndreptările de mai târziu) de Eminescu, căruia i se va fi părut desigur puțin potrivită aici această prea mare exactitate de detalii din viața de student.

²⁾ Scris ulterior (cu cerneala pomenită în nota dintâi) peste ardelenismul (latinismul) «neconturbat».

Le trântii în sobă și aprinsei un foc cumplit, trăsei o mică sofa roșie față cu focul, cu cugetarea decisivă de-a astupă soba nainte de a se potoli focul, încât să mă sinucid cu carbon. Am stins lumânarea și m'am pus în fața flăcărilor ce lingușeau¹⁾ gâtul căminului cu roșii limbe de balaur. Privind în flăcări cu picioarele întinse și cu capul pe piept, viața mea toată mi se părea un fantastic vis de nebun, fără înțeles și fără țintă —, prin limbele de flăcări vedeam pare-că arzând toate cugetările mele, zilele mele, visele mele de fericire. Când focul nu mai era decât o gramadă mare de cărbuni acoperiți [de] flăcări vinete, atunci astupai soba și, așezându-mă în fața zgurei, îmi închisei ochii spre a adormi de moarte. Vântul urlă afară cumplit și ploaia cădea mărunță și rece pe geamurile ferestrei... Parcă vântul cu norii, tunetul și ploaia făceau nunta lor selbatecă în regiunile cele negre a 'nnoratului cer de noapte. Prin șuerul cel monoton de și pu-

---

¹⁾ Indreptat ulterior (cu creionul) în loc de «lingeau».

ter[n]ic al vântului am adormit și simțiam, pare-că, cum creerii mei se paralizează de carbon. Murisem! M'am trezit deodată într'un codru verde ca smaragdul, în care stâncile erau de smirnă și izvoarele de ape vergine și sfinte. Printre arbori cântau privighetori cu glasuri de înger, prin cărări rătăceau umbre diafane și fericite și se pierdeau prin verdura întunecată a dumbrăvilor sfinte. În depărtare vedeam o dumbravă de aur care cu freamătul frunzelor sale cânta o melodie molatecă și lină ca aceea a undelor adormite. Între toate umbrele sfinte și albe numai eu aveam corp... Rătăcii ce rătăcii prin pădure, până dedei de un râu cu undele de argint, în mijlocul râului o insulă înconjurată de ape — cu păduri și grădini din a[l] căror mijloc se ridică la ceruri o biserică naltă cu cupole rotunde — toată de aur gravat ce strălucia astfel, căci soarele curat se oglindea în cupola cea mare a bisericei. La țarm era o barcă de aur... Eu mă suii într'însa și, spărgând cu lopețile undele de argint ale râului, ajunsei la malul insulei. Aicea totul tăcea, nu cântau

paseri, nimica ; numai din biserică s'auzia un cântec încet, trist, mormântar, ca bocetul cel înnădușit lângă patul murindului. Intrai, prin portalele de aur ale bisericei, înnăuntru. Pe jos marmură albă ca laptele, pe sus arcadele nalte de aur, stâlpii de aur... iconostasul cu icoane nalte și palide de sfinți și îngeri de-o frumusețe supra-pământească, ce păreau suflăte pe pânze de argint — în altar o masă de marmoră cu sfintele taine... In biserică nu eră nimeni jos, ci numai sus în cor cântau călugărițe cântece de mort... Când dintr'o ușe văzui intrând cu lumânări de ceară albă în mână chipuri palide cu vâlul lung alb ce acoperia și capul — astfel de palide în cât fața se confundă cu albul hainelor, ci numai ochii stinși ca de sticlă se mișcau trist în orbitele lor. Ele ¹⁾ se mișcau încet — încet până în mijlocul bisericei... Eu mă ascunsei după o coloană de aur, cu groază. Printre ele ²⁾ văzui o umbră... un bătrân cu fața rătăcită și trasă, lumânarea sa ardea și el privea în ochiul

¹⁾ In text. greșit, «ei» ; atracție dela «ochii».

²⁾ In text tot : «ei».

lumânărei cu buzele strânse, și cu ochii ficși... Mie-mi părea că-l cunoșteam. Keze-mată de o coloană, drept în fața mea, stătea o față palidă cu fața ca marmora cea vânăată... ea îmi zâmbi trist și-mi făcù cu mâna... Erà Poesis... Poesis! strigai eu... și deschisei ochii. Focul nu erà încă potolit... fereastra însă deschisă și o vântoare suflă cumplit prin el. Gândiam c'o fi deschis'o vântul și mă dușei s'o închid. Când mă întorc însă... väd...¹⁾

Corpul... s'ar fi însănătoșit curând, însă aceea ce erà bolnav, erà inima mea²⁾. Tot

1) Aici se înterupe brusc manuscrisul și nici una din ilele ce se mai găesc risipite printre hârțile lui Eminescu, cu privire la roman, nu ne lămuresc asupra celor ce aveau să urmeze. Dar acțiunea însăși nu suferă de loc prin înteruperea acestei desfășurări de visuri fantastice.

2) Innăntea acestei fraze sunt scrise, apoi șterse, următoarele versuri din «Venere și Madonă» :

- «O cum Rafael creat-a pe Madona Dumnezee
- «Cu diadema-i de stele, cu surâsul blând, vergin,
- «Eu făcut-am Zeitate dintr'o palidă femee,
- «Cu inima stearpă, crudă și cu suflet de venin,

ce-mi aducea aminte de ea... de trădătoarea, le aruncam în foc care le consuma, cum se consumă inima și viața mea. Palid ca o umbră, eu alintam de-a lungul zidurilor orașului mai mult mort decât viu. Fălcile mi se 'nfundase adânc, albul ochilor se'ngălbenise și negrul era turbure și stins, părul cădea în desordine pe gulerul uns și neșters a[l] rocului¹⁾ meu — astfel îmblam printr'o lume streină, din care nu făceam parte, — și când mă rătăciam în vr'o grădină publică, unde fețe roșii și vesele chicoteau împrejur, pierzându-se printre arbori, eu credeam că sunt răutăcioase duhuri efemere care-și râdeau de durerea mea. Ori mi se părea cum că 'n jurul [lor] râdeau morți, a[le] căror fețe galbene erau spoite cu roșu—ceea ce le făcea și mai înfricoșate, și mai moarte prin contrastul între adevărul morții și'ntre simularea cea spoită a vieții. Altă-dată mă pomeniam că mă uitam ore întregi în oglindă și mă strâmbam la mine singur —, și când mă treziam din

¹⁾ Germanism (ardelenism), pentru *haină*.

asemenea atonie, mă'nfioră siguranța c'am înnebunit și teama de mine însu-mi¹⁾). Lucrul de care mă temeam mai mult erà nebunia ; mi-erà frică să nu 'nebunesc. Adesea mă pomeniam că privisem fără să știu câte o oară 'ntreagă în soare și că ochii mei orbiți de lumina lui caldă nu mai puteau distinge nimica, ci un caos vânat-roșu părea că [mă] pirotește și mă'nvârtește mereu, până ce mă trezeam căzut pe iarba câmpului. Eram tâmpit, absurd, idiot. Ast-fel stam adesea înmormântat în iarba mirositoare, albaștri și mici fluturi de vară roiau prin flori, un soare cald îmi ardeà drept în creștet, totul erà frumos cum îs frumoase zilele de vară... eu singur numai nu cugetam nimica. Zile întregi cutreeram câmpii până ce dedeam de râu. Acolo, de pe podul lui de lemn, mă uitam în valurile galbene cum zburau repezi ciorăind, valuri turburi ca sufletul meu sterp, turburi și neoglindoase ca inima mea moartă. Apa limpede ca cristalul a iz-

---

¹⁾ Aceste două fraze din urmă sunt adaose ulterior : vezi Ms. cit. f. 56, v.

voarelor nu-mi plăcea, — când dedeam însă de ea, începeam a o amesteca cu bastonul până ce turburată de pământul cel negru era icoana vie a gândurilor mele.

Dar nu putea să rămână astfel. Încă o lună de-o viață astfel și știam că voi muri. De-aș fi murit, ce-mi păsa...; cine știe dacă adânc în pământ n'aș fi fost mai fericit... dar aveam un tată bătrîn, și a muri eu, însemna a-l băga pe el în groapă.

Intr'o zi frumoasă de vară îmi făcui legăturica, o pusei în vârful bățului și o luai la picior pe drumul cel mare împărătesc. Holdele miroseau și se coceau de arșița soarelui... eu îmi pusesem pălăria în vârful capului, astfel încât fruntea rămânea liberă și goală și flueram a lene un cântec monoton, și numai lucii și mari picături de sudoare îmi curgeau de pe frunte de-a lungul obrazului.

Zi de vară pân' în seară am tot mers, fără să stau de fel. Soarele era la apus, aerul începea a se răcori, holdele păreau că adorm din freământul lor lung — de-a lungul drumului de țară oamenii se'ntorceau

dela lucrul câmpului, cu coasele de-a spinarea, fetele cu oale și donițe în amândouă mâinile, boii trăgeau încet în jug și carul scârțâia, iar românul ce mergea alături cu ei și pocnea din biciu, își țipă eternul său hăis ho !... Ascuns în maluri dormea Mureșul, pe el troznea de căruțe podul de luntri, pe care-l trecui și eu... De departe se vedeau munții mei natali, uriași bătrâni cu frunțile de peatră spărgând nourii și luminând țepeni, suri și slabi asupra lor.

Una câte una s'aprindeau stelele tremurând în nemărginirea albastră a cerului când mai sus, când mai jos — și luna, bălana lor regină, palidă ca o mireasă, trecea ca o secere de argint prin norii albicioși și subțiri. Mai greoaie scârțâiau carele cu lemne ce veneau din munte ; românii ședeau culcați pe foale în vârful carelor, sau mergând alături șuerau doine bătrâne și triste ca suvenirile trecutului. Toate farmecele unei nopți de vară — luna albă și stele aurii, fluerul³⁷ melancolic și câmpii ce par a adormi, iar drept în față, bătrânii uriași de piatră,

munții, ce acum păreau încununați de stele ce tremurau asupra frunților lor.

Mergeam neoprit prin cărările albe ce duceau crucișe prin lanurile unele 'ncă verzi — mergeam, până ajunsei în poala răcoasă a munților. De acolo apucaii pe-o pietroasă cărare de munte. Pe câte un vârf de deal vedeam arzând focuri mari, și oameni împrejur, — din fundul codrilor ce-ncunjurau cu o manta neagră-verde umerii munților vuia câte-un bucium durerea lui de aramă ; pe lângă alte focuri vedeai par'că cum joacă fete și flăcăi, iar prin codrii rătațiți fluerau voinici printre dinți și din frunze câte-o doină adâncă și plină de foc. Astfel treceam înainte alături cu zidurile de piatră a[le] muntelui, pe o cărare îngustă ce ducea mereu în sus năruită pe alocurea, pe-allocurea baricadată de bolovani rostogoliți din creștetul munților și înțepeniți în albia cărării. Săream peste năruituri și baricade, și-am mers mereu, până ce luna apusese, focurile se stingeau, cântecele încetară, iar răsăritul se roșia slab de faptul zilei. Aerul răcoare al dimineții îmi pătrundeà pieptul,

simțiam cum îmi amorțește gâtul de răceală..., până ce văzui satul meu, cu căsuțele lui mici, acoperite cu paie și risipite prin creerii de peatră a[i] muntelui, de ți se părea un sat de cuiburi de vultur. Trecui prin mijlocul lui, pe lângă mica bisericuță de lemn și tocmai la capătul satului mă oprii lângă bordeiul cel înfundat și sărac al tatălui meu. Prin ochiul de sticlă se vedeà lumină. Trăseși zăvorul de lemn de la ușa uscată și intrai înăuntru. Pe vatră mai ardea[u] vr'o doi tăciuni subțiri de nuele —, tata dormia pe un pat de scânduri nalt ca vatra. După cuptor erà încă patul mamei acoperit c'un lăicer, deasupra lui erà [o] icoană veche și afumată a maicei Domnului, dinaintea căreia ardeà o candelă mică cu untdelemn. Mă lungii pe patul mamei fără să-l trezesc pe tata și adormii curând, căci eram foarte obosit. Desdedimineată, pân-a a nu fi ziuă, căcușul cânta asupra bordeiului și auzii ca prin somn pe tata sculându-se, apoi luând în mâni apă din un ciubăr și spălându-se pe față, făcându-și cruce și mormăind încet o rugăciune, luându-și ciocanele de pie-

trărie de sub laiță și plecând pe uș-afară, fără chiar să se uite îndărătul lui, și fără a mă vedea din dosul cuptorului, unde dormiam.

A doua zi cam pe la ameză mă trezii și eu din somnul meu adânc și fără visuri. Nu știu cine pospăia prin casă și pe la vatră. Eră o vară a mea, care băgă vrea-scuri în foc și fierbea mâncare.

— Tu ești, Finișo, zisei eu sculându-mă, luându-i capul între mâni și sărutând-o.

— I, doamne! zise ea, surizând cu degetele la gură și măsurându-mă cu ochii din creștet pân' în talpe. Ce mare te-ai făcut... Uite! și barbă și mustăți... Da tare ești galben, vere, pare c'ai fi îndrăgit?

— Nu știi tu, zisei eu, uitându-mă în ochii ei inocenți și lucitori —, nu poți ști tu ce am suferit.

Dar ce frumușică eră verișoara mea. Fața albă și obrajii roșii, părul castaniu și desfăcut în două cozi întrunite pe spate — neted și cu cărare prin mijlocul capului — ochii mari căpriei ce se uitau mirați la mine, sprincenele arcate și îmbinate, nasul fin ca

[al] unei dame mari, bărbia rotundă și plină iar când râdea două gropițe cochete. Cămașa albă, cu altițe, și mânici largi, fota curată și nouă, iar picioarele goale. Cu cât o priveam, îmi părea mai frumoasă și-o sărutai încă odată.

— O! zise ea, râzând vesel — îți iei la guri parc'ar fi dintr'al tău... ia fii bun, mă rog, de-ți cată de treabă, domnișorul.

— De-de, zic eu — n'o lua'n nume de rău... Și-apoi nu mă uit eu la ochii tăi... fie ei cât de frumoși...

— O! frumos! vine vărul pe la noi, și apoi lucrul ce mi-l spune mai întâiu e că ochii mi-s urâți! Frumos!

— Da nu...

— Destul, las' că știu... Domnu-a fost la cetate... Nevestele de domn au ochii mai frumoși de cât ai mei, se' nțelege — zise ea, punându-și râzând mâinile 'n șolduri, — fiica Evei cea limbută cu dinții de mărgăritar.

— De-ai ști, Finișo, zisei pe jumătate râzând, de dragostea mea...

— Dragoste, — zise ea repede... ce dragoste? Și ridică cu curiositate din sprincene.

Ce dragoste?... spune-mi și mie... zău așa! Te rog, vere, adăogă ea încrețindu-și gura și plecând ochii cu atâta grațiositate, încât numai pe sub gene se uită la mine.

— Șezi ici pe pat, zisei eu, apucându-o în brațe și punând-o să șează ca pe un copil obraznic..., eu mă așezai alături cu ea, îi înconjurai grumazul cu brațul meu și începui să-i povestesc amorul meu și nenorocirile mele. Ea asculta c'un fel de serio-sitate și c'o atențiune copilărească — și când se uită drept în ochii mei, ai ei se umplură de lacrimi. — Sărmanul văr, zise ea, sărutându-mă cu atâta dulceață și tinerețe¹⁾.

Oalele fierbea[u] pe vatră. — O!. zise ea, ca aducându-și aminte, trebuie să-i duc merinde tătâni-tău! Las-că ne mai vedem noi deseară, mâni dimineață... zise ea și drese ce drese, apoi luă vr'o două oale din

---

¹⁾ Urmează o frază nepotrivită în cadrul povestirii, — ștearsă ulterior (cu creion roșu); «Se 'nțelege că stilul în care i-am narat nenorocirile mele, a fost cât se poate de popular și de colorat».

cele, surâse și cu ochii și cu gura, și plecâ pe ușă, și prin sat înainte.

Nu mult după aceea veni și tată-meu, care auzise dela fată, că venisem acasă. El mă strânse în brațele [sale]. Capul său era mai alb, creștii de pe frunte și brazdele din față mai adânci, iată toată schimbarea ce-o băgai de seamă la el — destul însă ca ochii să mi se ^uimple de lacrimi.

Am stat mult acasă, într'o atonie monotonă și moartă. Intre grinzile casei găsisem o carte cu scoarțe de piele roase de molii, cu marginile roșii — în ea era[u] niște povești-manuscrise, cu litere bătrâne, iară literele începătoare paleografate cu roșu... de sigur vr'o reminiscență de-a preotului celui bătrân ce murise de mai mulți ani. Cu cartea aceea în mână, steteam zile întregi lungit pe prispa casei la umbră și descifram machinalmente slovele cele bătrâne, ori priviam cu ochii drept în grinzile afumate ale streșinei, până ce'mi simțiam capul ridicat și pus în poale. Mi 'ntorceam ochii peste cap..., eră Finița ce-și așezase capul meu pe poalele ei — și începea a-mi povesti ba

cimilituri, ba basme, ba-mi cântă cu vocea jumătate câte-o horă ori câte [o] chiuitură cu vorbe cu tot. Astfel ședeam lungit seri întregi cu capu'n poalele ei — pe când vietele se 'ntorceau mugind greu de prin munți, iar talancele dela gâturile vacilor cu ugerul greu de lapte suna[u] a lene și melancolic prin atmosfera cea dulce a serei.¹⁾

Revoluțiunea ardea în câmpia Transilvaniei — dar mie ce-mi păsă de toate. Pentru realitate eu eram omorât... Nepăsarea leneșă, lene de-a cugetă, lene de-a simți, abrutizarea cea mai adâncă și mai idioată, iată ce făcuse din mine amorul unei femei. Insuși numele ei, Poesis, nu putea să escite nici un simțimânt în mine. Eră ceva ce murise de mult pentru mine, ce uitasem de mult — lucru de care îmi era greu să-mi aduc bine aminte ; — căci nu cugetam să-mi fi ucis inima și să-mi fi omorât inteligența... și cu toate astea tocmai aceea era, ce nici nu-mi trecea prin minte.

---

¹⁾ Vezi poezia *Sara pe deal*, (ed. «Minerva», 1908, pag. 177,) scrisă mult mai târziu și cuprinzând totuși acelaș tablou dilic, în strofa I.

Venise toamna și îngălbînise codrii din umerii bătrânilor munți, pe vârfurile lor negurile deveniau mai dese, — în fine într'o zi ne pomenim cu cei [d]intâi fulgi de zăpadă înecând cu puful lor de argint aerul neguros și rece al munților. Prin sate colinda vestea cum-că se ridicase România¹⁾ împotriva Ungurilor și Impăratul Codrilor bătrâni și a[l] munților suri și sterpi adună pe vulturii din visuinile lor stâncoase împrejurul flamurei românești. În creerii împietriți ai munților și'n aerul lor cel rece flutură tricolorul, traiă libertatea Transilvaniei.

Intr'o noapte am văzut un spectacol măreț. În culmile munților, pe frunțile lor de piatră, care de care mai înălțate, se aprindeau, unul câte unul, focuri mari — părea că munții însuși se aprinsese. Împrejurul focurilor vedeai șezând cete întregi de oameni și lăncile culcate pe umere străluciau în aer... lănci de coase, cari 'n urmă erau să devie spaima inamicilor. Din creștetele

---

¹⁾ Scris ulterior, cu creion roșu, de-asupra cuvintelor «Iancu, Axente și cu Balint», șterse.

munților Români sloboziau roți înfășurate 'n paie și aprinse care se rostogoliau cu o repejune demonică, până se pierdeau hăulind în prăpastiile adânci, în inima pământului. Buciumele sunau din vârfuri, astfel încât ți se părea că sufletele de aramă a[le] munților se trezise și suna[u] a moartea lumii. Culme cu culme ardeă, atâția uriași ochi roșii câte unul pe-o frunte de deal. Codrii bătrâni trozniau ¹⁾ amorțiți de iarnă, stelele și luna erau mai palide 'n cer, cerul însuși părea mai sur. Eră unul din acele spectacole mărețe, din acele tablouri uriașe, pe care numai Dumnezeu le poate zugrăvi pe tabla întinsă a lumii, înaintea ochilor uimiți și a inimei înfrânte.

Revoluțiunea pătrunsese 'n munți. La noi, cari eram mai în poalele munților, veniau honvezii ca să recruteze oameni tineri, însă aceștia o apucase de mult la Iancu. Oamenii mai maturi așteptau ca eu să mă fac pri-bunul (tribunul) lor — însă eu, în starea în care eram, am fost nesimțitor și impo-

---

¹⁾ Scris de-asupra peste «vuiiau».

sibil pentru aceste cauze mari. Cu toate acestea satul era adeseori vizitat de către tribunii lui Iancu, adesea cete întregi găzduiau peste noapte pe la noi, spre-a pleca înspre ziuă iar, fără ca honvezilor să le fi trecut prin minte, ca să-i surprindă cândva. Însă într'o noapte auzii împuşcături prin vecini. Speriat sar din aşternut, ies afară şi mă sui pe gard, ţinându-mă de parii lui, astfel încât dominam cu privirea asupra unei părţi din casele vecine. Văzui o casă înconjurată de honvezi şi pe unii trântind cu paturile puştii în uşa casei, pentru a-i sforţa intrarea. Dar în momentul acela văzui fulgerând prin ferestrele casei împuşcături, şi [auzii] vaetele celor ce-o încunjurase — uşa se sparse cu repejune şi dinăuntru ieşi [un june palid]¹⁾ cu capul gol, cu sabia 'n dinţi şi mânilor 'narmate de pistoale 'ntinse pe care le slobozi drept în capetele celor ce steteau în uşă. În urma lui o ceată de oameni înarmaţi cu lănci împungeau în dreapta şi 'n stânga şi, răzbind prin ei, fugiră

1) Vezi pag. urm., pasajul 1.

mereu până 'n risipiturile unei stânci, prin care, pierzându-se, nu vedeai în lună decât oțelul țevelor întinse în [spre] cei ce acuma cotrobăiau prin casă.

Dar pe acel june palid, cu capul gol, îmi părea că-l cunosc. Deși-l văzusem numai la lumina fulgerelor din puște, totuși îmi părea că nu putea să fie altul decât Ioan. Mă 'ntorsei în casă și mă culcai iar ; însă nu era cu putință să mai închid ochii de gânduri. Dacă acela va fi fost Ioan... iată ceea ce-mi umblă mereu prin cap..., căci de va fi fost el, decisiunea mea era ca și luată... trebuia să-l urmez.

Astfel svârcolindu-mă în patul meu, părea că demonii toți intrase în sufletul meu cel turburat, asemenea unor visuri aievea... unor visuri cu ghiarele de fer. În toate părțile mă întorceam spre părete — dar păretele părea zugrăvit cu chipuri roșii ca acele ale icoanelor de lemn din bisericile bătrâne — mă 'ntorceam spre cuptor, dar cărbunii ce ardeau vineți pe vatră păreau roșii ochi de demoni, cari se întorceau cumplit, iar în fumul cel verde ce se înălța

în sus păream a vedea fluturând părul despletit și sur a[l] unei furii crâncene. Îmi închideam ochii, ca să alung toate visurile acestea... Un somn părea că mă cuprinsese, însă somn cu durere de cap și cu bătaii de inimă. Creerii mei părea că-i storce o ghiară de lemn, pieptul meu părea apăsat ca de o piatră, părea că e cine-va pe mine care-mi stingeă suflarea, care m'apucă cu brațele lungi și teribile și m'aruncă într'un abis întunecos, unde cădeam mereu, mereu... Astfel între cer și iad văd piscul cel de piatră sfărmată a[l] unei stânce pe care mi se părea c'am să cad. C'un țipet teribil mă zmucesc pare-că din cursul ce-l luase corpul meu în jos, dar în momentul acela ajung de stâncă, o durere cumplită... îmi spărsesem corpul de ea... Mă pomenii. Căzusem într'adevăr... dar de pe pat jos. Focul licăriă încă și înaintea maicei durerilor ardea candela cea mică, luminând fața ei cea sfântă. Îmi făcui o cruce și mă sculai drept în picioare.

Eră cu neputință să mai dorm sau să mai rămân ; ci deciseseam de-a urmă primei

mele impresiuni, aceea de-a mă duce 'n lume, unde mă vor duce ochii. Băgai vreascuri în foc, care începură să troznească vesel și să arunce scânteii cu pară. Apropii de foc un scăunaș scund, luai dintr'un colț coasa tatei și șezând pe scăunaș începui la lumina focului de vreascuri să cioplesc c'un cuțit de brâu, să cioplesc cu băgare de seamă coasa și s'o prefac în lance. Făcui ca coasa să stee drept în vârful mânerului și-apoi, luând o cute de piatră, începui a o frecă de ascuțișul și mai cu deosebire de vârful coasei, până ce se ascuți ca un briciu, încât suflând cu'n păr de-asupra-i, s'ar fi tăiat în două. Din norocire tatăl meu dormi așa de dus, încât n'a auzit nici cum ascuțișem coasa, nici cum apoi, luând două pistoale lungi și ruginite de sub pat, le încărcai cu praful de pușcă dintr'un corn de bou, mi le pusei în brâu, luai o țundră veche pe umere, o căciulă de oaie 'n cap, lancea de-a umere și ieșii afară din casă. Afară eră rece, însă o lună frumoasă plutia în câmpia cea albastră a aerului. In casa cea vecină, unde se 'ntâmplase lupta, ușa

eră căscată cu desăvârșire, în mijlocul casei la pământ ardea un foc mare ce-l aprinsese soldații, pe când ei înșiși ședeau trântiți pe fân cu puștele puse alături, cu lulele aprinse'n gură; la foc fierbea o oală mare, iar ei, vorbind din când în când, scuipeau când în foc de-a dreptul, când alături. Fețele lor erau sălbaticе, îndobitocite. Caii lor cei înșelați erau legați afară, de parii gardului —, ci mai încolo de toți eră un cal sur, cu gura nepusă'n zăbală, căci mânca dintr'o legătură de fân ce i-se pusese 'nainte. Inconjurai casa pe dindos, astfel încât venii lângă calul sur fără de a trece pe dinaintea ușei deschise. Iau cuțitul din brâu și tai repede curelele legate de gard, pui mâna'n coama calului și 'ntr'o clipă sunt pe el și-l izbesc de-i răsună coastele. Ca turbat asvârle din copite, nechiază una, dar o și rumpe de fugă, încât zburam prin noapte ca purtat de-un duh-spaimă, fără să mă uit în urmă. O împușcătură, auzii în urma mea, glonțul îmi vâjâi pe la ureche; dar lăsând[u-l] fără frîu, izbindu-l numai în coaste, el [calul] fugea, spărgând cu corpul lui fier-

binte și fumegând de sudoare aerul cel rece al nopții. Zguduitura cumplită ce-mi da fugând, mă cutremură în toate fibrele corpului. Lancea ce-o țineam de-a umere fulgeră la lumina lunii și sfâșiă aerul nopții, pe când cremenea de munte de sub copitele de fier a[le] calului zburând scânteia, troznind și trezind ecoul cel adormit al munților. Calul mă ducea mereu, astfel încât în urmă nici se părea că aș călări, ci că aș pluti între cer și pământ, dus de-un geniu nevăzut mereu înainte, răpit de un bălaur din poveste, de un zmeu c'o falcă'n cer și cu una 'n pământ. Cât oi fi zburat astfel nu știu, numai de-odată simții cumcă calul poticnește una și-apoi începe a merge mai încet și mai greu, suflând greu, cu nările și gura plină de spume. Fără s'o fi băgat de seamă, eu ieșisem din munți și mă aflam pe șes.

Până aici mersesem ca prin somn. Câte făcusem până acum, toate le făcusem pe neștiute, dominat de-o dorință pe care eu singur nu mi-o puteam defini, de-un impuls întunecos și fără sens. Acum îmi frecai

ochii și începui a privi în jurul meu. Din dărătul meu munții, înaintea mea departe Mureșul, într'o parte un orașel care aprins din multe părți începea a arde. Departe era cam cale de două ceasuri. Calul era obosit și nu mai putea merge de cât în pas. Il îndreptai spre orașel. În curând însă suflarea cea limpede a aerului de noapte începui a deveni mai rece și mai iute. Deși cerul era senin, ace mici de ninsoare începura a'mi izbi fața și fruntea ; îi dedei un impuls nou calului, care-o începui în treapăt. Din ce în ce vântul creștea și prindea aripi, până ce mai repede de cât treapătul calului meu începui să mă pătrundă cu frigul lui prin toți porii vechilor mele haine. Orașul se aprindea din ce în ce mai mult ; cu cât ¹⁾ mă apropiam, păream a distinge vaiete slabe și depărtate, calul fugea mai iute, vântul începui a vâjâi și a flueră, astfel încât vedeai cum cu el creșteau aripele flăcărilor ce se 'nălțau la cer. Din ce în ce mă apropiam, din ce în ce vedeam cum

---

1) În text: «cu atât».

vântul s'aruncă cu furie în brațele mării de foc care creștea în toate părțile, prinzând din vântul cel rece și barbar mii și mii de suflete eroice și repezi. Vaietele și bocetele s'auziau cumplit, astfel încât pietrele s'ar fi sfărmat de durere auzindu-le, orașul înflăcărat prin foc și vânt se unise cu cerul, căci între cer și pământ nu mai eră deosebire. Flacăra zbură piezișă după îndreptarea vântului..., aerul ardeă cu fum cu tot, cerul se dogorise, astfel încât albastra lui boltă amenința a se aprinde și a se nărui. Prin nori de fum roșii vedeai amestecate ca ochi de aur stelele timide și tremurătoare. Pământ, aer și cerul asupra-le erau cuprinse de acelaș foc... Calul meu fără preget și îmboldit — zbură poticnindu-se. Aproape de oraș, mă coborîi de pe cal..., pusei lanca în șanțul de-alături drumului împărătesc, înfipsei de căciula mea o pană roșie și suindu-mă pe cal intrai în stradele aprinse din amândouă părțile ale orașului. Vuetul cel selbatic al tobelor inamice, casele năruindu-se mistuite de flăcări, prin fe-

restrele pleznite ieșind flacăra neagră-roșie cu un fum negru... astfel șirele¹⁾ caselor părea[u] puse în ordine de bătălie cu capetele arzânde, cu ochii cei plini de flacăra și fum. Oamenii alergau și țipau, stradele negre foiau asemenea mușinoiului de furnici, unii cărau și duceau lăzi, cu fața speriată și [cu] ochii holbați la soldații ce nu știa ce urmări... prăzile ce fugeau, femeile ce pe jumătate goale alergau pe strade, despletite și palide, asemenea stafiiilor... Bărbații lor aruncați sub roțile carurilor sau izbiți cu capetele de murii caselor arzânde, trântiți pe pietrișul stradei, gemeau pe ici pe colo, pe jumătate morți...²⁾ Copiii țipau cu ochii plânși și îngânau nearticulat numele mamelor lor. Cu pistoalele'n mână, cu cocoșul tras îmboldii calul de trecut prin strade peste cadavre de oameni, peste căruțe sfărâmate, peste lăzi sparte din care curgeau haine și unelte, peste mobile rupte, peste animale ucise — treceam ca sălbatic

---

1) In text fusese întâiu ; *șirul*.

2) In text este — evident un lapsus — «*morți* sau pe jumătate morți»,

prin acest cumplit spectacol, prin această dramă teribilă și sfâșietoare, iluminată de focul cel larg al incendiului. Intr'o parte și'n alta șirurile de case arzând — pavagiul de pietrii mărunte și albe acoperit de cadavre și împlut de sânge negru, lumea toată cuprinsă de vaet... jos omorul și noapte, sus nouri și fum ! Iată întregul acestui spectacol înfricoșat.

Știam aicea casa unui preot ; trebuià să mă duc la el. Cât mă bucurai când, ieșind în suburbiul întunecos și plin de grădini al orașului, văzui cumcă acolo nu arde nimic. Grădinele înconjurate de-un hățiș des și tufos, deși scuturat de toamnă, se'ntindeau alături cu strada, pe când după acel tufiș ascunse 'ntre arbori se vedeau casele. Ajunsei și înaintea casei preotului. Poarta erà deschisă și rezimată'n amândouă părțile. Ferestrele erau deschise, ci prin ele s'auziau vaetele cele slabe ale unei femei. De-a intrà astfel cum eram în casă, erà a mă expune pericolului vădit. Mă apropiai așa dar de fereastră și privii înăuntru. Dar ce văzui, Dumnezeul meu !

Casa plină cu oameni care de care mai beți și mai sălbatici, care ședeau răsând și chiuind înaintea unei buți de mărime mijlocie, desfundată. În perețele din dreapta ferestrei, pe care mă uitam, era un oblon în fundul căruia era icoana de lemn a Maicei Domnului, dinaintea căreia ardea o candelă mică jumătate cu untdelemn, jumătate cu apă. Pe oblon și de-asupra în cuie era așezat busuioc uscat și flori galbene, care asemenea se uscaseră. Sub oblon era masa cu cărțile bisericești ale preotului legate în piele, vechi, risipite — unele căzute pe jos. Oblonul cu icoana erau în perețele dintre camera aceasta și alta mai mică alături. Preotul era spânzurat de un cuiu mare de fier de-asupra ușii... Ochii lui erau întorși cumplit, din gură peste barba curgea spuma cea vântată a morții, mâinile sale erau dinainte legate. Alături c'un perete stă răzimată fata lui, palidă ca varul, cu marii ei ochi negri înfundați, înconjurați cu marii cearcăne vinete, rătașiți ca ochii unei nebune. Buzele vinete și apăsată, părul negru ca noaptea, despletit, ce flutura în-

prejurul gâtului ei alb ca marmura cea moartă..., haina lungă și neagră de mătase, îi dădea aspectul unei furii a durerii, unei dureri înmărmurite. Ochii era seci și priviau într'o desperare demonică și nebună asupra acelor oameni, roșii de beție, cu ochii străluciți și murdari, cari tăvălindu-se pe pământ o priveau c'o ardoare sălbatică și neumană.

Hoho !... răcnî unul din ei — cu fruntea mică, cu fața grasă și roșie, cu ochii mici și verzi, cu părul roșu ca focul... Oho! frumoasă fată... ce cauți așa... ce! c'am spânzurat pe tată-tău... popă blăstămat! Râzi tu de el... Ce-ți pasă ție... tu cu noi ai să trăești... ai să fii ibovnica mea, pu-iule! Hehehe! — zise el râzând și abia ținându-se pe picioare... Cum îți par eu, fata mea? frumos, hai?... frumos băiat... chipos m'a făcut mama... roșu colo... hehehe! și-i place băiatul frumos și roșu fetei celei albe... așa-i că-i place?... Cu astea se apropiă de fată, a[le] cărei buze se căscase de spaimă și care tremurà ca varga... El vrea să pună mâna pe ea... dar ea cade

în genunchi... Desolată și frumoasă, ea îndreaptă ochii ei mari ce-ar fi putut mișca o inimă de aramă... Te rog — zise ea — omoară-mă. Omoară-mă și pe mine, ca pe tata, căci îți voi mulțami.

— Hehehe! nerozie !.. Ce?, să mori, auzi! Auzi, Istvan, să moară ea! Nu, nu, nu! adăogă el râzând prostește, tu nu trebuie să mori.

Nu trebuie să moară! adaosera toți, râzând care de 'ncotro; ea-i nevasta noastră a tuturor... Nu trebuie să moară.

— Eu am căzut întâiu la sort, zise canibalul — lăsați-mă cu ea singur !... Ceilalți se sculară spre a ieși din casă...

C'o deciziune teribilă, sărmana fată se repezi cu furie, izbindu-se cu creștetul capului de părete, însă, numai leșinată, ea recăzù în brațele canibalului, care c'o strânsoare murdară, cu hainele dehămate și cămașa descheiată la piept, astfel încât i-se vedea pieptul, plin de păr roșu—, el voi să apese gura lui murdară și cu musteți roșii, rare, pe buzele ei cele vinete ca porumba... O simți ea aceasta și cu o ultimă sforța[re]

se rupse din brațele lui... Eu întinsei acum pistolul prin fereastră, în momentul când ea deschise ochii. Eră să fugă pe ușe și văzând arma 'ntinsă... ea rămase dreaptă, o 'nmărmurită statue a disperării sublime, cu mândrie de leoaică în față, c'o strălucire selbatecă și virgină în ochi. Cu mâna sigură slobozii drept în pieptul ei... : nimerisem bine, căci c'un surâs ce deveni angelic ca a[[] unei martire, ea căzù de-a lungul pe pământ. În momentul acela, ungurul scăpase din mână, la pocnetul armei mele, sfeșnicul de lut c'o lungă lumânare de seu. De-odată intrară și ceilalți colegi ai lui, aprinseră lumânarea și se apropiară abia ținându-se pe picioare, cu ochii holbați și mirați, de cadavrul întins drept pe pământ, cu mânilor 'ncrucișate pe piept,, a[[] bieteii copile moarte. Eră pericol să mai stau la fereastră aceea, înconjurai casa, intrai pe-o altă fereastră în camera de-alătura aceea în care se 'ntâmplase catastrofa și care eră despărțită numai prin o ușe (din nenorocire închisă cu cheia) de locul acelei barbare crudelități.

În camera d'alături de găsi lesne oblonul cu icoana Maicii Domnului. Pe partea de dincoace era un geam de fereastră. Îl deschise și luă iute icoana rezemată de geam, luând tot-odată și candela și stingând-o într-o clipă. ¹⁾

Frică nu-mi era, pentru-că n'am ținut niciodată la viață, și-apoi eram decis, de-a mi-o vinde cam scump în cazul unei lupte.

— Hehe! zise hâdul cel roșu — ai murit, băta-te-ar Dumnezeu față de popă! și-o izbi una cu piciorul.

Intr'adevăr ea era moartă... Haina ei cea neagră se răslețise pe pământ..., ochii cei mari se nchiseseră —, și cu toate durerile un zâmbet amar, dar sublim înseninase fața ei cea moartă, fără sânge, albă ca pânda liniștii. Mânile, unite drept asupra acelei inimi ce-o rupsesem c'un glonte, nu lăsau a se vedea rana și pe haina cea neagră curgea un șir de picături de sânge. Era

---

¹⁾ În text; aceste trei fraze, adăose ulterior (Ms. cit. f. 66 v.), par a înlocui fraza anterioară: «După obiceiul caselor de țară, între amândouă casele era un oblon mic, de sticlă, prin care puteam observa iarăși toate».

frumoasă astfel... acea martiră sfântă, albă și vergină, zăcând întinsă pe pământ alături cu acele figuri satanice și dobitocești totodată.

Unul din ei da vânt preotului și'l clătina de picioare într'o parte și într'alta, altul îi atinse lumânarea de barba lui cea albă, care prinse foc și începù a arde 'n sus... Pielea cea vânătă de pe fața bătrânului începù să pleznească, genele albe și lungi se aprinseră, pelița de pe ochi arzând se trase 'n sus, astfel încât ochii încă lucii se holbau sălbatici și 'ntorși către acei oameni stupizi. Intr'adevăr erà un spectacol cumplit și înfiorător! Barba arsă, fața neagră de pârlită, ochii întorși și înfundați, gura deschisă, plină de spume ce fierbeau la arsura focului... în fine un cap de mort schilod, care-și îndreptă ochii săi, ce părea[u] a vorbi cu toată cumplènìa faptelor, către acei oameni ce râdeau și cari'n tâmpirea lor nu puteau înțelege rânjetul cel sec al mortului.

— Hehe!—zise Ianoș, voi râdeți de popa, eu de fata popei. Ce, crezi că moartă a scăpat de mine?.. Nu, nu, nu! Ehei fată,

scoli că Ianoș vrea să te sărute, — Și cu asta o târăi ¹⁾ de braț din casă, astfel încât praful podelelor împluse și albise hainele ei cele negre. Deși nu înțelegeam bine pe canibal, însă o idee nefastă îmi trecu prin minte : dacă acei oameni într'adevăr ar fi putut fi așa de sacrilegi, ca să violeze până și cadavrul unei vergine. Dar deodată cu această idee, scânteie în capul meu și ideea unei răzbunări înfricoșate.

A fost fapta unei minute să mă desculț, și pe dindosul casei să car, pe-o scară ce suia în podul casei, o mulțime de pae uscate, pe care răspândindu-le în tot întinsul podului, le dădui foc. Mă scoborâi iute, și fiind-că ușa dela tindă era cu cheia 'n ea pe dinafară, o trăsei în cleanță și întorsei cheia, fără ca cei morți beți în casă să poată băgă de seamă ceva. Numai fereastra cea deschisă era loc de ieșire. Dar c'o furie supraumană, eu adusei o claie întreagă de paie sub fereastră —, apoi ridicând poarta cea mai mare a curții din șațâni, o trântii

---

¹⁾ In text : «târăind-o» etc.

peste fereastă, iar sub ea aprinsei paiele care, uscate și 'n vânt, începură a arde. În momentul acela cei din casă pârură a se trezi, căci c'o furie teribilă începură a izbi în ușe. Dar ușa era îndoită, de brad uscat și bătută peste tot cu teribile cuie de fier. Săriră la fereastră, însă poarta 'n fereastră se aprinsese și eu pusesem asupra-i și-o a doua poartă și înc'o clae de pae. În momentul acela acoperământul prinse foc, grin-zile începură a trozni, vântul [a]mestecându-se ¹⁾ cu flacăra ce arsese pân' acum închisă o înzeci într'un moment și urletele feroase ale canibalilor îngropați în flacări se auziau asemenea vaietelor celor osândiți la focul Gheenei.

M'aruncaii pe cal desculț cum eram, și izbindu-l în coaste începui să iau drumul înapoi prin oraș —; flacările erau mai domoale, stradele pustii și cadavrele erau pe-alocurea așezate clae pe grămadă. Călării repede până ieșii din oraș afară, unde la drumul împărătesc luându-mi lancea din șanț,

¹⁾ În text pare a fi «măritănau-se», expresie romantică firească în acest roman prin excelență romantic.

scoțându-mi pana roșie din căciulă și dând-o vântului, o apucaii călare îndărăt spre munte, deși nu'n spre satul meu.

Dedei de-o cale de munte, pe care începui de-a-mi mânà calul, care încet și poticnind, suflând greu, pocnia a lene cu copitele bolovanii mari de prin încovoiturile cărării dintre stânci. Din ce în ce mă 'nfundam mai mult în munți, din ce în ce aerul devenea mai liber și mai rece, dar din ce în ce cerul devenea mai senin și luna spârgea cu fața ei cea galbenă vălul argintiu al norilor. Capul meu erà așa de pustiu, cu amestecul fără înțeles al unor colori varii, roșu-negru-verde-galben, toate amestecate pe unul și acelaș loc, în fine un nesens absurd ce semănà cu gândirile unui idiot, iată aceea ce se 'nvârtia în capul meu. Impresiunea ce-o făcuse asupra-mi toate scenele precedente erà aceea a ¹⁾ unui om nedormit de mai multe zile, cu creerii turburi de insomnie, care umblând printre oameni visează aieva și mintea lui croiește pe fața

---

¹⁾ In text: «acelea ale...» ca și când s'ar referi la «impreziunile» —, lapsus evident.

oricăru cunoscut trăsuri adânci, grime întunecate, proiecte funeste —, care vede pe păreți umbrele lungindu-se și primind conture umane, ochilor căruia i se pare că apa limpede privind la ea se colorează—o dispozițiune a sufletului, în fine, în cuprinsul căreia nici un concept priceput de simțuri nu intră neturburat, neparodiat, la cunoștința internă¹⁾. Imi părea că trecusem printr'o poveste cu zmei și crudelițăți, dar în a[l] căror cuprins pe alte locuri și pe alte țermuri, amanții rătăcesc de-a-lungul lor în umbra și verdele dumbrăvilor, cu fețele argintate de lumina unei palide lune ce zimbește prin nori, și înseminate trist de plăcutele visării ale amorului. Eră noaptea aceea un roman cavaleresc fără înțeles — din evul mediu, dar în care nu mai eram în stare de-a transpune tablourile colorate cu sânge, cu foc și cu negrul-vânăț-roșu al fumului, care trecuse turburi cu hâdoasele lor fețe de mort, cu sa-

1) In text, rândurile cele 11 din urmă dela: «... umblând printre oameni», sunt însemnate, ulterior, c'o linie și cu semnul întrebării, — dovadă că nici Eminescu nu le mai găsia destul de limpezi.

tanicele roșii fețe vii, ce trecuse pe dinaintea ochilor mei. Toate astea s'amestecau în sufletul meu cel turbure, și din acest amestec se născu o tâmpire cumplită a organelor de cugetare și simțire, care-mi obosiă capul, astfel încât simțeam că mi-e somn înainte de toate. Naturile cele tari dorm mult înainte de o catastrofă — eu cred că ele dorm mult și adânc și după o catastrofă, — căci nimic nu tâmpește și nu face nesimțitor pe un om decât astfel de spectacole teribile. Ajuns în culmea unui deal prin care stanele de piatră sta[u] risipite asemenea oilor albe dorminde cu argintia lor lână în lumina albă a lunii, eu mă coborâi de pe cal și-l legai de ramurile cele strâmbe și noduroase a[le] unei tufe cu frunze galbene și mâncate de frig. Eu singur, în nesimțirea cea mai mare, trăsei căciula de oaie peste urechi și ochi, îmi așezai capul pe-o piatră și corpul pe-un morman de frunze uscate și adormii.

Visul, o lume senină pentru mine, o lume plină de raze clare ca diamantul, de stele curate ca aurul, de verdura cea întunecoasă

și parfumată a dumbrăvilor de laur, — visul își deschise auritele lui gratii și mă lăsă să intru în poeticele și etern junele lui grădini. Într'adevăr, că muntele pe care dormiam mi se părù una din acele grădini pendante ale Semiramidei, grădină a cărei treaptă de sus unită cu cerul răsfăță în lumina cea etern neturburată a soarelui un eden frumos cu largi alee de palmiferi, cu cărări acoperite cu nisip alb, cu avusuri de raze lungi și diamantice, cu stânci zdrobite, de smirnă, prin săpăturile cărora cioroiau și picurau curate ca cristalul însă dar... [cuvânt indescifrabil] de dulcețile și mirosul ambrei: nectarul cel adormitor al Orientului ¹⁾). Și toate acestea asupra norilor! Cerul erà senin ca o boltă de smara[g]d susținută în Orient și Occident ²⁾ de oglinzile cele verzi și săltânde ale mărilor... numai într'un loc cerul păreà dogorit și ars și [erà] o mare gaură în cer, din care cădea[u] la pământ pietre și risi-

¹⁾ Sfârșitul întreg e neclar din pricina cuvântului indescifrabil și lipsei subiectului din ultima frază.

²⁾ În text urmează: «cu bolta ei puter[n]ică», cuvinte pe care le-am eliminat, fiind de prisos și întunecând fraza.

pături de murii ce vedeai într'un loc. Acele pietre căzând una câte una pe pământ formau pare-că, lângă Mureș, ruinele unui oraș pustiu, nelocuit de nimeni, ars, pătruns prin ferestrele pustii și negre de fluerile cele sălbatice ale vânturilor reci.

Dar deodată părù că lumea se 'nșenină, că gaura în cer începe a deveni din ce în ce mai mare și mai largă, încât prin ea se vedeà asupra boltei albastre ce 'mbrățișează pământul o altă boltă cu mult mai naltă, cu mult mai largă, însă de-un aur curat și limpede ca lumina cea galbenă a soarelui, astfel încât întreagă acea boltă părea un soare mare, care îmbrățișă o lume, lumea de-asupra cerului. Aerul tot erà de lumină de aur — totul erà lumină de aur, amestecat cu gemetul lin și curat al arpelor de argint în mânilor unor îngeri ce pluteau în haine de argint, cu aripi lungi, albe, strălucite prin întinsul acel imperiu de aur. Pluteau ca genii abia văzute, umbre *mai* transparente, cu pelița vânătă ca marmura ce pare moale, cu ochii mari albaștri, cu lungi bucle negre, ce 'nconjurau fața lor albă și

cădeau pe gâturile marmoree și pe hainele de argint în falduri lungi, ce muiau corpurile sublime cu albețea și moliciunea lor.

Prin[tre] acei îngeri albi și cu ochii mari albaștri — văzui unul cu mari ochi negri, alb ca și ei, însă cu fața slabă, și muiat în lungi și strălucite haine negre, cu mânilor unite pe piept; el plutea prin aerul aureu [cu] ochii mari îndreptați în sus și plini de lacrimi. Eu îl cunoșteam. Acel negru păr și despletit eu îl văzusem, acea desperare fără margini, a cărei unică stea e Dumnezeu, își gravase trăsurile ei adânci într'o față și dinaintea mea și eu o văzusem. Cerul era senin și vesel, un singur înger era trist... Era Maria, fiica aceluia preot bătrân, divinizată, schimbată la față..., mie însă mi-se părea că e geniul martirei națiunii românești, geniu palid și plâns, a cărui singură speranță [e] Dumnezeu, a cărui singură tărie: cerul.

Dar bruma rece a nopții se așezase asemenea unor urdori de argint suriu pe genele mele lungi și negre, ochii îmi răciră în cap și se treziră. Luna apusese de mult,

cerul erà mohorât... și în Orient departe răsărià o aurorà murdară și somnoroasă, [care] abia roșea cerul cel vânăt-sur. Imi scuturai corpul cel plin de frig..., îmi ridicai căciula de pe ochi, trezii calul care se trântise și el pe brânci la pământ și închisese ochii lui cei mari și cumiști. El sări de jos, eu îl încălicai și începui a traversà înainte munții. Cu cât mergeam înainte, calul îndoia pașii săi, căci mersul îi părea și lui o binefacere, pentru-că-l încalzià. Curând răsări și soarele și din ce în ce se suià pe cer, cu-atâta tomnatecele sale deveniau mai calde și mă ardeau în spate. Mă coborâi de pe cal — lancea mea lucia 'n soare — eu alături cu calul traversam descu[[l]]t prundul cel mărunt acum al căilor de munte.

Pe-un creștet de stâncă văzui șezând în soare, cu lancea înfiptă 'n pământ — cu picioarele 'ntinse și c'o lulea printre dinți o avangardă de Român care păzià munții. Mă apropiai de el.

— Bun găsit voinice, zisei eu, puind mâna pe gâtul neted al calului, — n'aș putea

găsi pe-aceia pe cutare și cutare (numii numele lui Ioan).

— Ba cum să nu. 'L găsești, că-i pribun la noi, zise omul meu, scuturându-și luleaua cea arsă de pământ, astfel încât căzù din ea toată cenușa.

— N'ai putea să mă duci la el, zisei eu.

— Nu, zise el, scoțând dintr'o pungă albă și strânsă la gură niște tutun verde-negru și apăsându-l cu degetul cel mic dela mână în luleaua lui. — Nu pot să-mi las locul, zise el; trebuie să stau de pază aici, dar uite, apucă 'n spre deal, c'apoi dai de lo-[a]găr. Cu asta scoase din chingă o sulă subțire și străpunse tutunul, aprinzându-l c'un lemnuș ¹⁾ alb la capăt. Când începù să tragă din pipă, mustățile cătau în jos a oală și ochii se holbau naiv la gura lulelei cu atențiunea cea mare, de-a o vedea curând arzând ca un cărbune. Căciula creață de oaie i-se lăsase pe ochi.

O apucaii tot mereu mai la deal și acolo văzui pe lângă focuri mari și aprinse 'n

---

¹⁾ Ardelenism, pentru *chibrit*.

lumina soarelui, focuri ce lingeau cu galbenele lor limbi lungi aerul cel senin și rece — șezând roată de jur împrejur cete de Români, iar pe frigări lungi frigând berbeci și oi, chiuind, cântând, horind : — într'o parte unii jucau, pisând pământul pietros cu opinca cea ușoară, pe când unul șezând pe un bolovan flueră în fluer de soc. Chiuiturile vesele, fumul înălțându-se din focurile multe, fețele cele curioase cu ochii lor cei vii, cari de cari mai mari — în fine acolo-l vedeai pe Român cu fața arsă, dar adâncă, cu ochii căpriei și vioi, cu pletele lungi, crețe, negre strălucit, care 'ncadra[u] frunți largi și netede, mustața neagră, nasul de vultur, bărbia cam ieșită ca a războinicilor străbuni. Sumanele cafenii ce spânzurau pe umere, cămașe cea albă ce slobodă dezvăliă pieptul cel ars de soare, ce ascundea inimi libere, cioarecii cei strimți și albi, opincile cu vârful îndoit și legate de picior cu sfoară de lână neagră, brâul cel verde și chinga cea roșie cu cuțit, amnar și cremene, în fine căciula de oaie naltă și lăsată asupra ochilor pătrunzători, iată tipul

ce-l vedeai repetându-se în felurite variante în toți acești copii ai munților.

Intrebai pe unul din ei de Ioan —, el îmi arătă cu mâna un foc mare dar cam depărtat de celelalte... el îmi spuse cum că pribunul eră acolo, deși eră cam bolnav. Mă dusei în spre focul acela, în care ardeà cu fum mult trunchiul unui arbore putred și găunos : alături cu focul stătea lungit pe-un pătul de frunze uscate Ioan cu picioarele goale 'ntinse spre foc, cu sumanul tras peste cap, ast-fel încât fața nu i-se vedeà. Lancea eră 'nfiptă 'n pământ cu vârful de fier în jos. Imi legai calul de lancea înfiptă și îngenunchiând lângă capul lui, trăsei încet cu mâna sumanul ce-i acoperea fața. Ochii lui mari erau închiși, ast-fel încât prin pielița cea fină și albă a ochilor se vedeau clar vinele cele fine și albastre ; cearcănele adânci și mari împrejurul ochilor devenise arămii, fața eră palidă ca totdeauna. Șezui cu desăvârșire la capul lui și mă uitam lung la el. În fine îl scuturai încet de braț, încât își deșchise ochii. Cam somnoros, el mă văzù și cu lenea cea melancolică pe

care numai somnoroșia o răspândește pe față, el îmi înconjură gâtul cu brațul lui și surâzând a lene zise: — Tu aici? Surâsul cel liniștit arată pe-un om fără pasiune, fața lui eră sfântă ca să zic așa.,. se cunoștea că în inimă se stinsese ori-ce lumesc.

— Cum vezi, zisei eu întunecat, strângându-i mâna cu putere într'a mea. — Cum vezi.

— Nu te mai credeam capabil de-a-ți iubi poporul, așa te tâmpise amorul pentru o femeie nedemnă de tine, zise el înfășurând picioarele în obiele albe de lână și strângând peste ele opinca cea roșcată de piele de vițel.

— A nu-mi iubi poporul, zisei eu c'un zimbet amar, poate că nu l-aș fi iubit nici odată, dacă noaptea aceasta așa de teribilă nu m'ar fi învățat să-l iubesc. — Cu aceste vorbe începui a-i povesti pe scurt ceea ce văzusem cu ochii corpului și cu-aceia ai sufletului. Cu fie-ce vorbă a mea ochii săi albaștri și mari se turburau de un foc demonic și nenatural și fața sa albă-palidă,

delicată se gravă cu trăsuri profunde și teribile.

— O canibalii !, șopti el printre dinți.

— Ei bine, am venit și eu — zisei și într'adevăr cumcă alt-ceva nici am de făcut. Ce-am de-a pierde ? — Viața ?... Nimic mai urât, mai monoton, mai searbăd decât această viață... Și-apoi sunt sătul de ea. Un vis absurd. Sufletul ?... Parcă cineva mai poate avea suflet în astfel de timp ?

— Aide, copilul meu — zise el — aide !
Adevărat că viața nu plătește nimic, dacă nu vom face noi ca să prețuiască ceva... și pre sufletul meu, vom face să prețuiască mult !... Ochii săi străluciți se aprinseră în fundul capului și un fior de mândrie însenină fața sa. — În curând mă simții familiar între oamenii noștri. În curând încălțai și eu cioarecii strâmți și lungi, încrețiți cât ține fluerul piciorului, și pusei piciorul în opinca cea ușoară. Astfel îmbrăcat, adese-ori păzeam pe culmile munților, noaptea, în razele lunei, asemenea sentinelei Romei care, păzind creștetele de fier ale Carpaților, privește cu ochii plini în spre sud, gândind

la muma sa, regina răsfățată și albă ce-și scaldă corpul molatec în mările ei azure și calde, fruntea ei coronată cu visuri de amor și sinii ei albi și plini, dezmierdați de albastrele și luciile valuri ale mării. Mama uitită, care asupra visurilor a uitat în creștetele arse și bătrâne ale Carpaților pe fiul ei cel cu ochii negri de vultur și cu fața mândră de rege. Italia a uitat pe Români... ci Românii iubesc Italia.

Petrecusem iarna în lupte și suferințe. A le cită acele suferințe, ar însemnă a cită istoria acelor legiuni de lănceri, care după chiar retragerea oastei imperiale din Transilvania rămăseseră ei singuri credincioși tronului, avisați la mijloacele lor proprii — la inima lor cea voinică, la coasele lor legate de vârful prăjinilor.

Intr'o noapte, stând de avangardă cu o companie de 20 oameni, între cari și Ioan, vine Românul postat de sentinelă de îmi spune, cum că într'un castel de Conte maghiar s'ar fi așezat două companii de honvezi și petrec ca mai bine. Noaptea eră rece și noi ne suflam în mâni de frig.

Lui Ioan îi străluciră ochii, — Copii, pe luptă !, zise el c'o voce aspră. Și într'adevăr că feciorii atâta păreau c'așteaptă pentru de-a sări din atitudinile lor plecate sau culcate și a apuca cu mâini vânjoase lăncile înfipte în iarbă. În curând coborârăm dealurile și ne 'ndreptam de-a dreptul prin câmpii cu iarbă moale la castelul ce se ridică în mijlocul unui parc întins și frumos. Ferestrele lui toate ardeau prin întunericul cel des al nopții și din ce în ce ne apropiam de acele lumini ce ni păreau magice. În curând ajunserăm la grilele parcului. Un buldog începù a lătră, trezind aerul nopții cu lătrătura sa răgușită, însă în beția ce părea a domni în castel, printre ciocnetele paharelor nu auziai gura lui, iar el nemulțumit și mormăind, l-auziai cum scuturându-și lanțul se tologi pe pătulul lui de paie. Ca să nu-i trezim somnul, înconjurărăm castelului și într'un loc sărirăm cu toții grilele. Castelul erà cu două caturi, la catul al doilea un balcon ce dedea în grădină, și sub el un pavaj grunzuros de lespezi. Jos în toate camerile erau mese 'ntinse... oamenii cu

puștile așezate pe lângă pereți beau, râdeau, cântau. Pusei din feciori, câți aveau puști pe lângă ferestre, și la un strigăt al meu ei dădură foc. Gloanțele vâjăind prin salele întinse, toți se sculară spăriați — ; unii loviți rânjeau moartea lor..., altora li căzuse păharele din mână, partea cea mai mare uitând arma și tot, o apucă spre a ieși pe ușă. Pe ei! țipai eu, rupând o fereastră din țâțânele ei, și sărind eu cel dintâiu în sală. După mine toți. Câți rămăsese în sală, toți fură măcelăriți. Am luat puștile lor încărcate și, alergând prin camerele lungi și luminate ale castelului, am zdrobit tot ce ne ieșea în cale. Din vârful castelului vuiă un clopot de alarmă, înăuntru pocnetele de puști și răcnetele bete și selbatice ale murinzilor amestecate cu chiuetele bucuroase ale voinicilor noștri. Eu și cu Ioan o apucarăm pe scara cea mare în catal doilea... Smulsei ușa cea mare și intrai într'un salon mare c'o ușă ce da în balcon, ușă cu sticle prin [ale] cărei geamuri pătrundea acuma lumină albă a lunii ce ieșise din nori. Luna lumină un părete plin de ar-

mărie. Deodată în întuneric luciră doi ochi înfricoșați... un om nalt părea a se repede dintr'un colț spre noi. Cum m'am întins, slobozii pistolul și la lumina lui zării o față vânătă, ci cunoscută.

— E el! țipai turbat. Eră amantul Poesis[-ei].

În momentul acela Ioan i se repezise în piept, însă apucat [Ioan] el însuși, Contele deschise c'o mână ușa balconului, cu cealaltă eră să-l arunce peste balcon pe pavagiul de peatră. A fost fapta unui moment ca să-i tai cu sabia mâna ce se 'nfipse în pieptul lui Ioan... care căzù jos cu mâna cea moartă cu tot. Contele 'ndreptă cealaltă [mână] cu pistolul spre fruntea mea... Ioan, ridicat de jos, îi înfige pumnalul în cot și-i ridică'n sus mâna, astfel încât arma pocnește 'n sus și glonte trece vâjăind prin părul capului meu. Cu cealaltă mână i-apucă gâtul. Maghiarul se pregătise să-l muște 'n creștet și cine știe dacă cu dantura nu i-ar fi zdrobit oasele capului, însă Ioan, ridicând pumnalul ce lucia, i-l înfipse drept în țeasta capului, astfel încât cuțitul fugi adânc în creeri. Un

urlet înfricoșat, iată tot. Ușa se deschise și înăuntru intrară de-ai noștri cu torțe aprinse. Ioan căzuse peste Maghiar, de care mă apropiai cu una din torțe. Mortul prezintă un aspect înfricoșat. Gura întredeschisă, dinții rânjiți și preparați pentru mușcat... grima vânăta, înfricoșată, cu trăsurile cuprinse de turbăciunea rumperei creerilor..., măselele pareă că râșnise spuma vânăta și 'nveninată ce se scurgea prin colțurile gurei.

Mă uitam c'o ură nespusă la omul ce-mi luase tot și care acuma nu mai era decât un cadavru. Fecișorii luară răsând armele din părete și le 'mpărțiră între ei. Coborând scara cea mare, intrarăm într'o casă cu mesele 'ntinse, deschiserăm ferestrele toate, aruncarăm pe morți afară prin ele și ne așezarăm cu toții la masă, parcă nu se 'ntâmplase nimica și parcă venisem la nuntă. Oricine va crede poate că asta nu-i cu puțință, dar când ar ști cineva cum revoluțiunea și nesiguranța vieței proprii îl face pe om nepăsător pentru viața sa și face din omor și luptă o stare normală a omului, acela va 'nțelege nu numai starea

noastră, ci și secolii aceia, unde ocupațiunea principală a popoarelor constă din bătălii și pradă.

Iată unul din evenimentele cele multe ale anului. Dar voi spune încă unul, unul care pe mine m'a costat așa de mult. Pe Mureș plutea o moară a unui Sas, de la care noi obicinuim a ne aproviziona cu făină, ceea ce-l făcuse pe Sas să tacă față cu patraulele maghiare ce cutreerău ținutul. Moara se legăna liniștit pe Mureș, cu roțile ei asurzitoare ce se rostogoleau ca doi balauri negri, scaldându-și oasele de lemn mucegăit în apa albită de spume a râului — și Sasul gras și cu fața cât o lună plină și roșie, sub o pălărie largă ca o strașină — se plimba cu șorț alb dinainte și cu mâinile 'n buzunări prin mulțimea de oameni ce veniau cu sacii la măcinat, aducând totodată fiecare din ei câte-o comoară de istorii, de povești, de noutăți —, astfel încât podul morii eră mai mult o piață de târg decât strașina unei case. Adeseori, neștiut de ni-meni, ședeam și eu pe un sac de făină, cu luleaua aprinsă și cu pălăria lăsată pe ochi

în chiotele fetelor, în poveștile bătrânilor, în înjurăturile bărbaților, în scârțitura amoretă, însă dulce a unei vioare vechi, pe care un țigan bătrân o făcea să răsune când vesel, când plâns. Fața neagră și expresivă, barba albă ca zăpada, ochii *mai* stinși și discolorați de bătrânețe, pieptul păros și gol, abia acoperit de o cămașe neagră, căciula cafenie de oaie, ruptă astfel încât prin rupturi ieșea pe alocurea părul alb al capului: astfel ședeă bătrânul pe niște roți rupte, trântite 'ntr'un colț al morii și povestia povești nu din gură, ci din strună. Eră o zi caldă și voinicii mei, cari aveau să facă o excursiune în vale, decisese să doarmă peste noapte în moara Sasului, iar a doua zi des de dimineață să plecăm înainte.

Rândul se cam sfârșise la toți, soarele se ducea după dealuri să doarmă și el, țiganul bătrân își lăsase capul pe-o piatră de moară și adormise cu luleaua aprinsă în gură, asemenea unui împărat în pat moale și cu ciucuri de fir. Oamenii ducându-și sacii pe care, înjugându-și boii albi, grași și cu coarne mari, apucau pocnind

și chiuind cari 'nspre munte, cari 'nspre câmpie. Inserase cu desăvârșire, roțile statură și ele și numai moara uriașă se legănă a lene pe Mureș, făcând să tremure lungile și groasele funii de tei cu care eră legată de țărături. Sasul se puse 'n ușa cea mare a moarei pe un pietroi neted ca o bancă și aprinzându-și luleaua se uită melancolic la răsărirea luceafărului de sară. Eu mă așezai lângă el —, înoptă din ce în ce mai mult, când deodată auzii un buciom vuind cu jale. Sunt ei! zisei eu, sării în sus și apucaii înspre câmp, dar uitându-mă înapoi cam dela 40 de pași îmi părù că zăresc în lumina casei un honved care alături cu Sasul pareà a privi împrejur, cu mișcări repezi de nerăbdare. Ce puteà fi, nici că-mi trecù prin cap. In câmp mă întâlnii cu voinicii mei, între cari și Ioan. Ce frumos erà el în acea seară... mi-aduc aminte par' c'ar fi acum. Cu țundra îndoită pe la grumazi și dinainte, astfel încât pieptul alb se vedeà sub cămașa de in, fața palidă, dar dulce și plină de bunătate, ochii mari albaștri priveau cu melancolie, iar

părul cel blond și lung îi cădea pe umeri acoperit de-o largă pălărie neagră... Eră într'adevăr frumos ca o femeie blondă, palidă, interesantă.

— Parcă ești o fată, îi zisei strângându-l la piept.

— Și tu parcă ești un băiat, zise el râzând nebuinește. Dar strânsoarea cea rece și tare a mânei lui atât de micuță îți dovedia că ai [a] face cu degete într'adevăr lungi, delicate, albe, însă pătrunse de măduvă de leu.

Ajunserăm cu toți la moară. Salutarăm pe Sas care ni deschise ușa. Eră țiganul, acela care ședeà lângă el, povestindu-i cum în tinerețe fură cu șiretenie găinile vecinilor, atârându-le cu picioarele legate de cângi sub țundră și mergeà fluerând cu țundra pe-un umăr prin sat, fără ca oamenilor să li treacă prin minte ce avea el sub țundră. Sasul râdea cu sgomot, deși mi se părea mie, că râde silit. Dar putea să mi se pară numai, unde, precum știți, presupusesem, înșelat din depărtare, cumcă ar schimbà vorbe c'un honved.

Fiind-că eram toți oboșiți, ni lungirăm care 'ncotro prin moară — ; morarul drese ce mai drese prin saci și prin ferdele, stinse focul din o vatră de pietre și se lungi și el în catul de jos al morii, unde erau roțile. Toți începură a sforăi, care de care se întorceau cu zgomot și gemând pe sacii pe care se culcase. Eu îmi așternusem țundra jos și dormeam cu Ioan, care-mi cuprinsese cu brațul gâtul meu și adormise și el. Ca printr'un [farmec] eu nu putui adormi. Simțeam însă cumcă Sasul se sculase și începuse a umbla prin podina de sus a morii. El suie încet și ca'n vârful picioarelor scara ce ducea în jos, c'un opaiț în mână. Încă nu ajunsese —, când îmi părû că prin ferestrele morii zăresc o vântă și lucie țeavă de pușcă ce părea a se 'ndreptă în spre cei dorminzi. Eu tăcui și închisei ochii, astfel încât prin genele abia deschise zării pe Sas cum s'apropiă cu opaițul de noi și plecându-se asupra-ne părea că ne observă de dormim ori ba. Fața lui eră teribilă. Însă în momentul când tot pe vârful degetelor se 'ndreptă spre ușe, spre

a trage zăvorul cel mare de lemn, sării drept în picioare. Sus copii!, strigai din toate puterile, că-i pe moarte. În[tr'un] moment toți, somnoroși și speriați, erau în picioare. Sasul încremenit scăpase opaițul —; desigur că nu scăpă de moarte, de nu prin stingerea singurei lumini nu se făcea întuneric. Se slobozi prin fereastră o pușcă, dar nici un vaet... va să zică nu eră nimeni lovit. Zgomotul de-afară se'nmulți.

— În linie!, țipă sonor vocea de argint a lui Ioan și văzui în razele de lună pătrunse prin oblonul de lemn cum lăncile se'nșirară în linia primă, iar în [a] doua, peste umerele celor dintâi, se'ntinseră lucii puștile cele mici de munte. A fost fapta unui moment. În momentul acesta ușa cea mare troznî din țâțâni și căzî pe spate.

— Foc! comandă Ioan și dușmanii năvăliți prin ușa spartă începură a urla cari răniți, cari izbiți de moarte, prin pocnetele și lătratul cel des al puștilor.

— Înainte! comandă Ioan și lăncerii se repeziră cu furie în inimicii lor cei mulți.

Eu apucasem o secure de coadă și izbiam cu ascuțitul și cu muchia fără milă în tot ce vedeam înaintea mea.

Dădură și ei foc și rândurile se rărira. Înainte! țipă Ioan ca turbat —; încă un asalt, încă o repezire și dușmanii curmați în două laturi ne deschiseră o cale largă în această luptă la lumina lunei.

În momentul când ieșiram cu fuga afară, un pistol singuratec se'ndreptă în pieptul cel gol al lui Ioan. Pocni, un șerp de foc se repezi din gura lui, dar în clipa aceea eu repezii săcurea cu tăișul în capul celui ce slobozise pistolul, astfel încât i l-am crăpat drept în două ca pe-un trunchiu de lemn.

— D-zeul meu, mor! zise Ioan încet.

Îl luai în brațe și fugii ca o nălucă nebună, iute, înfiorat, înaintea oamenilor mei ce fugeau și ei în desordine, urmăriți de împușcături și de oameni călări. Mereu înainte, mereu spre munte. Pieptul sermanului copil sângeră cumplit —, luna părea că se aprinsese'n cer și-mi ardea 'n creștet, oamenii 'mi păreau fantasme nebune ce

zburau vâjăind alături cu mine, când deodată deterăm de-o potecă care ducea în munte.

Aici pașii noștri deveniră mai grei, urcarea mai nevoioasă, până ce ajunserăm într'un deal plin de bolovani mari și risipiți.

— Stați! strigă unul mai bătrân dintre copiii munților. — Bolovani în șir, copii! Într'un moment bolovani erau puși în două șiruri, în ordine de bătaie, asemenea unui mur. Când inamicii începură a urca dealul, șirul întâi de bolovani se rostogoli în ei, astfel încât porniră rumpând, lovindu-se de colțuri de piatră ce răsăriau prin iarbă și prin tufișe; bolovani în urma urmelor rumpeau șirurile de oameni din vale, sau repezindu-se de pre câte un vârf de stâncă cădeau în întreaga lor greutate pe capetele semeților. Dar după șirul al doilea de bolovani, se 'ntinsese puștile și unde vedeau ființi de oameni, într'acolo porniau.

— Toma! zise bătrânul ce luase comanda asupra-i, scuturând sabia lui cea bătrână, pe care-o atârnase la coapsă. — Toma! Tu fugi cât poți cu Ioan, fugi mereu înainte

ca să fii cu mult înaintea noastră... noi vom fugi mai târziu... dar totuși vom fugi, pentru-că pare-mi-se că's muțli de vale și tu știi : de s'or sfârși bolovanii mari și gloanțele, trebuie s'o luăm și noi la picior.

Mă dezbrăcai de ținură și înfășurai corpul ce părea mort a[l] lui Ioan. Mă repezii mereu la deal, prin tufișe, pe costișe țepene și pietroase, prin scu[r]suri prunduite de părae, peste ape fără punți, până ce ntr'o culme de deal, în mijlocul unei dumbrăvi de spinișe, zării cuibul unui foc, în care clipeau cei din urmă cărbuni prin cenușa cea sură. Îl adusei [pe Ioan] lângă foc, pusei în el frunze uscate și vreascuri câte putui aduce în clipă, astfel încât în curând se'nălță un foc mare, pălălăind cu fum mult. Mai strânsei frunze uscate și făcui un pat... pe care așezându-l pe Ioan, îi desfăcui pieptul ca să-i cercetez rana.

Nu erà decât o gaură mică, neagră-roșie, sub coaste, fără ca să curgă sânge din ea și tocmai asta erà cauza letargiei. Îmi apropiu gura de rană și sug odată cu putere, astfel încât gura toată mi se împle de sânge.

Sânge negru și 'nchegat curgea și din rană, pulsul începù a bate încet-încet și Ioar își deschise ochii lui cei rătăciți. Fața lui se trăsese, de parcă ar fi numai piele și oase, albușul ochilor erà țesut cu subțiri vine roșii.

— Ioane, zisei eu, cum îți e, copilul meu?

— Cum îmi e? zise el, surâzând amar. Cum să-mi fie? Am să mor, iată tot. Și tu nu vrei să te consolezi, amicul meu? De ce? O, de ai ști ce fericit voi fi; de-oi muri... o să văd pe Sofia.

— Aiurezi, Ioane! zisei cu blândețe.

— Copil ce ești. Aiurez? eu?.. Eu simt moartea strecurându-mi răcoare, dar dulce, prin toate vinele mele și el zice, că eu aiurez. Crede-mă că's fericit, foarte fericit.

Fața lui, ca alabastru săpat cu dalta, în lungi gravuri de durere, erà senină, dulce ¹⁾. Un nou leșin se apropià. Capul lui se lăsà pe frunzele uscate... pulsul iarăși încetă și părea iar că expirase.

Mă uitam în fața lui, fără să știu ce să

---

¹⁾ În text: «erau senine, dulci», — atracțiune dela «gravuri», de-aici pluralul greșit.

fac — nu mai da nici un semn de viață ; — nu eram capabil de nici o acțiune.

Prin tăcerea de moarte nu auziam decât împuşcăturile cele depărtate ale luptătorilor noștri din care fiecare mă făcea să tresar, căci întâmplarea aceasta mă făcuse fricos. Îngenunchiat lângă el, eu împrėjurasem cu o mână gâtul său, astfel încât ridicându-l, capul spânzură după brațul meu ; — astfel mă uitam la el și nu ziceam nimic decât sărutam fața lui ca alabastrul cu gura mea cea plină de sângele inimei sale. Fața ră-mânea nemișcată, moartă ; numai albețea ei contrastă ciudat cu petele sângeroaselor mele sărutări. Un fluer vâjăitor din frunză¹⁾ mă trezi din atonia mea ; împuşcăturile încetase, — și auziam din ce în ce apropiindu-se pași ; presupuneam cumcă sunt voinicii, cari neputând să susțină lupta, se retrăgeau. Și în curând văzui apropiindu-se bătrânul tribun asudat și gâfâind, și împuşcăturile se preînnoiră, ¹⁾ mai în apropiere însă.

---

¹⁾ În text este un adaos inexplicabil, care nu se vede unde ar aparține (Ms. cit. f. 75, pasajul 5); acolo-i scris de-asupra : «Un fluer ușor ca din frunză».

— Ce face? zise el, cu vocea ostenită și aruncând o privire speriată asupra lui Ioan.

— Moare! zisei eu, apatic și rece.

— Ne urmăresc! Feciorii mai se 'mpotrivesc, cât s'or împotrivi... dar în urmă trebuie s'o ia la fugă și ei. — Îngenunchiă și el lângă Ioan, care acum, sub influența focului ce pălălăia mare și care-i roșia paloarea, începù a da semne de viață.

— Ce să facem? Nu-l mai putem duce înaintea, — să-l lăsăm iar nu putem.

— Căpitane, acuși-s aici! strigă alergând un fecior care venia dinspre împușcături. Feciorii abia se mai țin!

Ne scularăm amândoi ca trăzniți. Stăi! — zise bătrânul, dându-mă c'un braț d'o parte și uitându-se la Ioan, care-și deschisese ochii lui cei mari și murinzi care priveau fără înțeles, ca ochii unui nebun! — Dute 'ntr'o parte Toma, zise bătrânul — am a vorbi ceva cu fratele Ioan. El își scosese sabia din teacă și se uită la ea, pe când

---

2) Ardelenism: vezi expresia gazetelor ardelen: «preîn-oirea abonamentelor» corect, a *innoi*.

din ochii lui bătrâni curgeau lacrimi mari, «Frate Ioane! zise el încet și liniștit — fă-ți o cruce. Ioan înși făcù încet și cu silință multă o cruce. În momentul acela sabia vâjâi prin aer și capul lui Ioan se rostogoli pe frunzele uscate.

— Nebune! țipai, îndreptând pistolul spre fruntea bătrânului — ce-ai făcut?

— Ce-am făcut? — zise bătrânul căzându-mi în mâni și plângându-mi pe piept ca un copil. — Ce-am făcut?! — Dar ce erà să fac?

Tremurul său, gemetele sale convulsive, plânsul cu care erà neobicinuit, și care se storcea cu greu asemenea unei puteri demonice din pieptul lui, arătà cumcă durerea lui era adevărată. Vuietul fuginzilor venia mai aproape, pocnetele păreau că vâjâe deja pe la urechile noastre.

Aidi! zice feciorul ce erà cu noi, aidi, treziți-vă; să fugim. — El acoperise corpul lui Ioan cu frunze și cu pietre, iar capul lui îl aruncase într'un izvor de-aproape. — Ca cerbii spăriați și găfăiți veniau feciorii din toate părțile. Să fugim! să fugim! stri-

gau toți și mă rupseră pe mine și pe bătrân în fuga lor fără ordine. Amețit, turburat, fugiam fără să știu unde, până ce prigonitorii ne pierdură urmele, până ce noi ne crezurăm destul de siguri pentru de-a sta și de-a răsuflă.

Ajungând într'un vârful de munte, începurăm a scăpăra din amnare, a clădi care 'ncoțoro câte-un foc uriaș, pe lângă care se așezară toți. Toți eram morți de oboseală, și cu toate astea trebuia ca cineva să vegheze. Unii își legau ranele — cele mai multe ușoare, alții cum erau se întindeau la pământ. M'am propus eu să veghez și toți primiră cu bucurie. Bătrânul sta asemenea gânditor și se uită fix în măruntaele cele roșii ale focului, ce plezniau în scânteii. Feciorii se culca[ră] cu frica 'n sân, bătrânul cioplea un lemn; eu singur mă sculai și, luând lancea, mă depărta ca să mă primblu prin scheletele de piatră ale stâncilor. Noaptea era întunecoasă și rece, gândirile mele erau turburi și dureroase, astfel încât mă durea capul de ele și simțiam cum țeasta nu-mi încăpea creerii mei cei revoltați și

sinistri. Să cuget, nu mai puteam. Astfel cu capul arzând am veghiat noaptea aceea și de-mi aduc aminte de ea — e că nu-mi aduc aminte de nimica, afară doar cumcă tâmpit și nesimțitor mă lăsasem prada a-celeia atonii care 'nsoția totdeauna durerile mele.

A doua zi, când soarele de aur ardeà din creștetul cerului, pe când voinicii sculați de mult vegheau asemenea unor vulturi din vârful stâncilor asupra câmpiei, pe când ne încredințarăm că eram siguri de ori-ce urmărire, eu luai un hârleț de-a umăru și plecai mereu la vale până'n locul unde murise Ioan. Dușmanii cercetase pe-acolo, însă corpul acoperit [de] mormanul de frunze și pietre nu-l găsisese. În arșița zilei am început să-i sap groapa. Fruntea și pieptul îmi ardeà cumplit și cu toate astea picătură de sudoare nu curgeà de pe mine. Săpam turbat ca și când ași fi avut să îngrop o comoară. Când fu destul de adâncă, desgropai corpul fără cap din pietre și frunze și-l așezai încetinel și cu băgare de seamă — ca și când ar fi mai simțit ceva — în

locuința cea *răcoare* și eternă. Apoi mă dusei la izvor, unde i-se aruncase capul. Soarele se resfrângea pe fața apei lucii, care tremurâ ca o undioasă oglindă de argint —, dar în fundul apei clare zăcea capul ce frumos al junelui. Apa curgând curățise și dusesese cu sine scursurile de sânge, astfel încât nu rămase decât capul cel blond, palid, c'o față albă ca argintul, cu buzele vinete ca porumba, cu ochii cei mari închiși și cu părul moale plutind și răsfirat în undele apei. Fața cea palidă și slabă părea că surîde. Luai apă în pumni și-mi spălai alături cu izvorul fața care ardea ca de friguri. Luai încă un pumn de apă și mi-l turnai în sân, care ardea — fundul apei se turburâ și deveni însângerat, — mă aplecai pe suprafața ei și sorbii în sorbituri lungi din apa turburată cu sângele lui, apoi băgând amândouă mânilor în izvor scosei capul lui Ioan și-l ridicai în lumina soarelui spre a mă uita lung și cu durere la el. Il așezai în mormânt asupra corpului și acoperindu-l tot cu țundra mea, începui, ca și când m'aș fi temut să nu-l doară

bulgării — începui a împléa mormântul cu țărînă. In intervale îmi veneà să mă culc și eu cu el alătura și să las să cadă o stâncă de pe marginea groapei peste mine, — or[i] gândiam să mă împușc și eu și să sfârșesc cu mizeria, ce se numește viață. Pe o stâncă departe stà un Român cu flinta în soare și păzeà privind în nouri. Un vultur ținând în cãngile lui de aramă o turturică albă zburâ asupra capului meu, croncănind și dând din aripi —, apoi se 'nălță rotindu-se în sus în nōri speriat de prezența mea. Românul 'și'ntinse flinta în punctul cel negru ce plutia în aer și dete foc — atunci, rostogolindu-se prin aer, căzù vulturul cu turturică cu tot în prăpastie.

Răzbunarea! — murmurai eu. De ce să mor pân'a nu-l răzbunà? După aceea am vreme și de murit și de trăit, de voi vreà.

Împlui groapa cu țărînă, frînsei o ramură verde dintr'un arbore și-o aruncai peste mormânt — și fluerînd printre dinți c'o răceală sinistră apucai îndărăt la deal.

Ajunsei la castre¹⁾. Bătrânul ședeà trist

¹⁾ Latinism (ardelenism), pentru *tabere*.

și gânditor lângă foc, cu picioarele întinse, cu mâna pe frunte. Mă apropiiai și șezui alături de el. Ce să facem ? zisei eu încet și răgușit.

— Gândit-am și-am răzgândit, șopti el, și pare-mi cum-că ceea ce-a clocit capul meu, nici dracul n'ar fi putut răscloci. Ei au omorât un copil — pentru că nu eu l-am omorât, bine poți ști. Decât să-l las mai mort în mâna lor, ca să-l chinuiască și să-și bată joc de el —, mai bine l-am scăpat de toate. Nu știi, Tomo, că chinul trezește sufletul omului și pe murind chiar durerile cele cumplite îl fac să mai trăiască, — dar mi-te ce trai ? — Dar crezi tu poate că eu le-o uit asta... i-o uit Sasului, care ne-a vândut ca Iuda pe Domnu Hristos ? — Am trimis iscoadă pe Niță 'a Floarei — care știe a vorbi ca țigani. El s'a uns cu furingine pe față și s'a îmbrăcat în trențe —, așa va trece pe la moară, să vadă, acolo's încă ori nu's acolo. Dacă n'or fi, apoi pe deseară ne-om duce pe la cumătru-meu Sasul, ca să bem cu el câte-o fele¹⁾ de vin în cinstea Dumnilor-sale.

¹⁾ Ardelenism (ungurism): fél — jumătate (de litru).

S'auzi zgomot de guri între feciori. Ei veniau râzând, ducând ca'n triumf între ei pe Niț'a Floarei, care desculț, cu părul ieșit prin căciulă, cu coatele ieșite prin țindră, cu genunchii ieșiți prin cioareci, negru și slab ca dracu, cu ochii înfundați în cap și cu căciula pe-o ureche, povestia în stil hodorogit și țigănesc ce ispravă făcuse la nașu-său cel bun: Sasul. — Dar când fu aproape de noi, ochiul său fulgeră teribil, dar astfel că numai noi îl văzurăm. Era masca râzândă și comică a unui suflet plin de ură și răzbunare — fața ironiză inima, surâsul viclean or[i] prostătec ironiză cu starea sufletului său. Feciorii se depărtară de lângă noi și el, apropiindu-se, ne povesti încet tot ce aflase. Bătrânul zise feciorilor să doarmă de cu ziua, de vor putea, căci la noapte o s'avem de lucru. Niță culegea de prin iarbă niște lăptuci, pe care le scurgea în gloanțe mari de mămăligă, pe care apoi le băga în traistă.

Înserase de mult, feciorii [a]dormise — numai eu mă primblam tăcut, [cu] capul cuprins ca de-o turburare neștiută, [cu] inima plină de un pustiu cumplit, nemaisimțit.

Mai aveam ceva pe pământ?; el îmi ră-măsese — și el se dusesese asemenea. De-aș [fi] avut frate și de mi-ar fi murit, cine știe de mă durea mai mult. Nori cenușii îm-pluse cerul; creți și nestatornici, ei zburau prin aerul cel cald al nopții, și luna cu fața roșie contrasta cu cenușa cea lucie a norilor. Voinicii se sculau și se scuturau de somn: lăncile lor vinete luciau în lună, țu-guiatele lor căciuli le da un aspect eroic și sinistru.

— Hai copii! zise tribunul bătrân; azi avem o cină minunată. Avem să mâncăm carne de Sas! Mă'nfiorai auzind — și cu toate astea nu'mi puteam stăpâni o pă-rere de bine.

Niță mergea înaintea prin întunecoasele cărări de munte. Pașii săi, asemenea ace-lora a[i] unei pantere, nu răsunau de fel pe pietrișul și prundul cel mărunț și lesne de răscolit al căilor. Un munte arunca celuilalt umbra lui, cerul gândia nori, iar stâncile — pocite schelete de piatră — șuerau cuprinse de vânt. Din când în când se rostogolia câte-o piatră, se des-

prindea câte-o bucată de stâncă și vuiă la vale 'n jos. Coborâram muntele și apucarăm pe câmpie până ajunserăm la moară. Moara era închisă, dar cânele deslănțuit urlă la lună a pustiu. Vocea lui morție și somnoroasă răsuna departe în aerul nopții. Niță făcù un semn și toți ne tupilarăm la pământ.

El merse'ncet în spre câne și-aruncă de departe gloanțele de mămăligă pe care cânele le prindea din aer și le înghiția cu aviditate. Dar în curând efectul lăptucei începù a influența, și el se zvârcolea gemând încet în nisipul de pe marginea râului. Niță ne făcù semn și înaintarăm. Pântecele cânelui se îmflase ca o tobă și el suferea cumplit. Unui fecior i-se făcù milă și-i înfipse lancea'n inimă. Ne apropiarăm de moară. Incepurăm a pocni în ușă, și auzirăm vocea speriată a morarului: «Care-i acolo?» — «Eu mi's, baciule» — răspunse Niță cu vocea lui țigănească. — «Dar ce vrei tu acù noaptea?» zise el. — «Am să-ți [aduc] o veste rea baciule: vin mocanii... îi văzui d'ici și-am venit să-ți spun ca să

fugi». Auzirăm cum Sasul urcă scările tușind și greoiu, apoi veni lângă ușă. În momentul când deschise, Niță îi înfipse mâna în gât, astfel încât Sasul, pierzându-și prezența de spirit, scăpase felinarul și cheia din mână și ochii începură a i-se 'nvârti în cap și fața să-i învinețească. L-ar fi gătuuit de sigur, dacă bătrânul n'ar fi oprit. Ordonă să-i pue căluși în gură și să-l lege. Totul se făcù în tăcere —, căci n'avuse timp [Sasul] nici să strige. Ochii bătrânului tribun se aprinsese teribil și [se] învârteau cu înrîcoșare în orbitele lor. Părea că-i palidul și bătrânul demon al morții. Argații morii, cari dormiau, nevasta morarului — toți fură legați. Dați drumul roților! — strigă acum bătrânul. Roțile începură a se 'nvârti și pietrele morii se'nvârtau durduind și măcinându-se pe ele însele. Vuetul cel cumplit al pietrelor goale, vâjăitorul zgomot a[l] roților ce făceau să spumege apa ce le mișcă, moara ce începuse a se legănă și a trozni în toate încheieturile, întreceau țipetele cele slabe și înfundate a[le] celor legați. Vr'o câțiva voinici se suise pe acoperământul

morii și începură a da cu topoarele în el, zvârlind bucăți de șindrilituri în apa în care s'acufundau — și apoi ieșind înotau negre ca sufletele înecaților. În pod era o butie cu păcură, care fu vărsată pe întreagă întinderea podului. Apoi se aduseră cei legați și se legară țeapăn de grinzi!e groase care rămăsese din acoperământul devastat. Atunci li se descăluși la fiecare din cei legați gura.

— De ce ne-ai vândut?! strigă bătrânul rece și teribil, uitându-se cu fața unei furii de marmură în ochii morarului.

Sasul încremenise și amuțise de spaimă. Gura lui [nu] mai putea să zică o vorbă... nici de grație, nici de ură, fălcile i se'nfundase și tremurà, ochii [erau] turburi ca [ai] unui nebun, limba bâlbăia fără să poată modula.

Spaima-l amuțise. Femeea plângea amar, feciorii [argații] aruncau priviri rugătoare și sincere asupra ¹⁾ înfricoșatului demon al răzbunării.

— Deslegați-i pe toți ceilalți și pe femei

¹⁾ În text «pe», germanism: Warfen auf *ihn* betende Blicke.

și duceți-i la țarmuri—afară de morar—; el rămâne aici.—Intr'un moment fură cărați la țarm.

Ne coborâram cu toții din pod și ne dușerăm la țarm. Un foc mare fu aprins la ¹⁾ moment.

— Cine ne-a vândut? zise bătrânul crunt către femea.

— El! zise ea, văitându-se... bărbatu-meu. Spusu-i-am eu să nu s'amestece nici în rău, nici în bine. Nu... nu s'a putut. Ungurii i-au dat 200 de zloți buni și pentru-aceia el v'a vândut.

— Femea, zise bătrânul — cu tine n'avem nimica — nici cu voi, feciori, zise el către argați. Dezlegați pe muiere, să-și [ia] banii și lucruri ce mai are prin moară.

— Încarcați puștile, măi! să dăm în Sașii ăștia—zise Niță râzând.—Fără gloanțe, șopti[ră] unul altuia.

Argații fură dezlegați. Fugiți, măi! le zise Niță. — Foc copii!, zise feciorilor noștri. Sașii fugiau de le-ajungeau picioarele la ceafă — puștile trăzniră, — dar fără gloanțe

¹⁾ În text: «în moment», germanism: «im Augenblicke».

cum erau, nu făcură decât a înmulți spaima celor ce fugiau. Femeea ieșise, cu banii și cu lucruri ce aveà mai scumpe, din moară, și plecà plângând. Morarul începù a bocì legat de grinzile morii.

Bătrânul suci o funie de paie și, împlând-o cu păcură, o asvârlì aprinsă, de jos, pe acoperișul morii. Intr'un moment podul cel uns cu păcură se aprinse, morarul țipà teribil, de întrecèa urletul roților și durduitul pietrelor neferecate. Aci bătrânul tribun râse cu sălbăticie — ideea satanică se'mplinià. Luă toporul și tăià funiile ce legau moara de mal.

Moara începù a se mișcà, a plutì aprinsă, pe valuri.

— Și foc și 'nnec! strigâ bătrânul teribil, suit pe-o piatră și ridicând pumnul la ceruri — ; de-am făcut rău, pe sufletul meu să cadă!

Aspect teribil. Urlau roțile, scrâșneau pietrele, troznià înflăcărată moara, țipà cu sălbăticie morarul în mormântul de jos. Intreaga moară păreà un bătrân și bolnav balaur de foc, care scormoleà urlând, cu

aripele lui, valurile roșite de foc ale apei. Moara 'nnotă repede, dusă și de 'nvârtitura roții și de repeziciunea apei. Dumbrăvile de pe maluri se'nroșiau pe unde trecea palatul arzător și deschideau cărările lor de pădure ochilor ce urmăreau spectacolul: norii cenușii ai cerului ce roșise de foc, fumul cel greu și gros ce-l lăsa în urmă moara ce fugia și 'nneacă răsuflarea.

— Am sfârșit, copii ! zise bătrânul, oftând greu și adânc și scoborându-se de pe piatra pe care se suise. — Hai în spre munte !

Nu voi uita niciodată acel aspect unic în felul său.

Intr'aceasta Ungurii devenise nesuferiți. Bănuiala și adeseori nici aceea era destul, pentru ca cineva să fie spânzurat ori împușcat. Moartea devenise starea cea normală, viața starea cea anormală a omului. Ei prădau satele cele românești în modul cel mai barbar, omorau fără misericordie femeile și copiii, păreau a se'ntrece care pe care în cruzime și'n grozăvie. Ce eră dar mai natural, decât ca Românii împinși

de răzbunare să ceară dinte pentru dinte, ochiu pentru ochiu. Ungurii nu pusese 'n scenă pe-atâta o revoluțiune pe cât un brigandaj, o hoție, ca să zic așa, privilegiată — și o hoție cu-atât mai scuzată, cu cât ea se exercită asupra unei națiuni de paria, — asupra Românilor. Numai că-și găsisse oamenii. Dinte pentru dinte, ochiu pentru ochiu! asta era și deviza lăncerilor — și ei măsurau cu măsura cu care li se măsurase lor. Românii nu prădau — ci ucideau. Oamenii nu se măsurau după ranguri, ci după capete, căci coasa nu știe diferență între capul creț și negru al magnatului și 'ntre capul de câne al honvedului. Eră teribil acest popor când își scutura lanțurile lui de fier — teribil ca varga ¹⁾ lui Dumnezeu. — Și oare nu sunt toate popoarele așa? Blânde și pacifice în timp de pace, fisionomia bu[o]nomă, ochii sinceri, statura aplecată de sarcina cea grea a vieții. Dar vezi-l[e] în revoluțiune. Vezi profunditatea aceluși suflet teribil care zăceà sub masca bu[o]nomiei, vezi cum presupune, de nu știe,

1) Cuvântul e adaos, în text, peste anteriorul: «mânia».

injuriile trecutului, vezi cum aruncă lanțurile mânilor sale în fața stăpânilor fără suflet. Și se tem stăpânii fără de suflet, și-și dau averile ca să-și scape viața. Ci omul din popor nu vrea averile, geaba l-ai umplea cu aur, geaba l-ai îmbracă în mătase. Pânea ce i-ai luat'o dela gura copilului, i-ai cântări-o cu aur, lacrimile lui de venin și sudorile lui de sânge i le-ai răscumpără cu surele mărgăritare ale Orientului, — ci el nu vrea aurul și mărgăritarul tău, el vrea viața ta! — Și cine ar găsi-o nedrept, cine rău? E o lege în natură, care să nu scuze? E o lege în natură care să nu ți dea drept, când tu ucizi pe cel ce ți-a biciuit secolii pe părinții tăi, pe cel ce ți-a ars în foc pe străbunii tăi, pe cel ce împle fântânile și râurile cu copilul sufletului tău? — Legile care compun fundamentul eticei chiar te 'ndreptățesc de-a face cât ți-s'a făcut, pentru-că numai așa se poate restitui echilibrul, dreptul pe pământ. Dar virtutea ar cere să nu-l ucizi. Nimeni nu-i obligat să fie virtuos, fiecare să fie drept — și când sentința, a celui drept, nu găsește carnefice,

fă-te singur carneficele ei. Un om de ucis, o literă necitită; un oraș de ars, o pagină de întors — iată cartea de legi a revoluțiilor, a dreptății lui Dumnezeu! . . . .

. . . . .
 (Aci sunt mai multe pagini rupte din manuscrisul lui Toma. Ori că el le-a găsit de bine a le rumpe, ori că vr'un străin¹⁾ căruia i-le dăduse el să le citească, a avut indiscrețiunea de-a le găsi într'atâta de interesante, încât să le rumpă spre păstrare. În orice cas nouă ni pare rău de-a nu fi în stare să dăm seamă²⁾ publicului despre ceea ce conțineau acele pagini; ci vom continua cu urmarea de unde-o găsim noi:)

. . . . . că-l văzuse acasă. Ce eră să-i răspundă alta? Apoi decisiunea eră luată mai de mult, și aveam de gând a o împlini fără chiar ca să-mi vină o asemenea veste. Moș Terinte îi tot da: ca să vin în sat la ei, ca să mă fac popă. Scoate-or ei

---

¹⁾ În text. «mână străină», ceea ce am eliminat pentru logica frazei.

²⁾ În text: «să dăm *cont*».

dela episcop carte ca să mă popiască, nu te teme. Revoluțiunea se sfârșise și n'aș fi avut de ce să nu mă fac popă, — ci natura mea nu suferià reverendă. Puțin după aceea erà să se deçlare pacea de ¹⁾ restituită, cu toate că noi, garde ale Carpaților, nu ne dizolvasem încă. Într'o zi îmi dă Terinte o oală, ca să mă duc s'aduc apă dela o fântână, în apropiere. Ziua era caldă și albă codrii eran verzi. Atunci mă cuprinse mai mare dor de ducă. Ajuns la fântână, privii mult în fața apei din fundul fântânei, apoi lăsai să cadă oala înăuntru, iar eu apucaî spre munți la vale.

Satul nostru erà mai tot ars, pustiu și numai câinii satului urlau pe ici pe colo de foame, ori rodeau câte-un schelet de vită moartă. Venii în bordei. Mă aruncaî în brațele bătrânului meu tată, care mă crezuse mort. — Am stat mult cuprinși astfel, tatăl și fiul; — ochii bătrânului meu se împluse de lacrimi, și nu vorbea nici un cuvânt decât îmi mângâia părul și fruntea și mă sărută

---

¹⁾ Ardelenism, dar numai la cărturarii de dincolo, ca o influență a mediului lincvistic germano-maghiar.

plângând și mut de bucurie. O zi ș'o noapte i-am tot povestit, dar el nu se sătură de auzit... Când îl întrebai cum se purtase el în resmiriță, el îmi arătă surâzând cu viclenie o lance atârnată în cui. — «Apoi am făcut și eu, cât am putut, bătrânul de mine! — Nu mai e măduvă în oase! — zise el voios. — I! de-aș fi fost și eu acu ca tine... numa's bătrân, n'am ce-i face». Și mă măsură cu privirea lui fericită, din creștet pân' în tălpi, par'că nu s'ar fi putut încrede de's eu ori de nu's eu.

Veni și Finița. Eră logodită c'un fecior nalt și frumos. Îi pomenii de nuntă și se roși până după urechi. Dar... știam eu că-i place.

Pacea eră deplină în țară. — Finița se mărită și eu îi fusei nun mare, — în fine am stat ce-am stat acasă, până ce 'ntr'o zi mă pomenii cu tata mort. Adormise de bătrânețe — ci pentru totdeauna. L-am pus în mormânt alături cu mama, am așezat o cruce de lemn la capul lui și-am încununat-o cu busuioc. Finița, biata copilă, își ștergea lacrimile cu șorțul și-mi promise

de-a pune flori pe mormintele lor și de-a aprinde câte-o lumină la zile mari, de sufletul celor morți. Întristarea-mi intrase 'n inimă, întristarea și pustiu.

Poesis ¹⁾

M'am dus la Cluj. Am așteptat să vină noaptea, pentru-ca să mă duc la casa ei să văd ce se 'ntâmplase cu ea. — Imi venise ideia să-i iert tot — trădarea ei, și de-ar fi fost o scânteie de amor în ea, s'o iau cu mine, s'o fac nevasta mea. Inima mea erà însetată de iubire, și, ca cel ce se înneacă, îmi plăcea să mă țin de un paiu chiar.

Noaptea erà cam ploioasă și nori zburau negrii prin cer și numai prin rupturile lor groase se vedeà câte-odată luna. Am luat o lanternă mică cu mine și, eșind pe strade, am început a le străbate în plesnetul cel mărunțel și zuruitor al ploii și a o apucà, ieșit afară din oraș, peste câmpii inundate

---

¹⁾ Acest epilog e adăos ulterior de către poet și scris pe ff. 83 și 84 v. din Ms. cit.

de şivoaie, care galbene înneca[u] iarba cea verde, şi sfâşiind cu picioarele mele valurile ce nămoleau câmpia. Eră întunerec de nu-ţi puteai vedeà mâna. Am ajuns la casa ei. Am scos laterna şi aprinzând-o înaintea uşei de din faţă, voiu să scutur uşa, dar văd că încuietoarea e sigilată de către autoritate. Ce să fie? Asemenea tutulor femeilor ce trec din viciu în viciu, ea o fi căzut în datorii şi or fi vânzând pe cale judecătorească singura ei avere: căsuţa. Ce-mi păsa mie—trebuia să mai intru în casă, să-mi mai readuc încă odată aminte de singurele fericiri ale vieţii mele. Am rupt sigiliul de pe încuietoare şi-am rupt şi încuietoarea.

Am intrat înăuntru — şi'n camera ei. Eră ca în ziua întâia a amorului meu. Pianul sta deschis şi scaunul înaintea lui, înaintea gurei sobei stătea încă scaunul cu sprijoană a[l] bătrânului. Patul ei alb şi curat eră lângă pereţele stâng. Pusei lampa pe masă, şi privirea dădù de-o epistolă sigilată cu ceară neagră. O luai. Eră adresată mie şi scrisă cu mâna [ei] cea fină. Am deschis'o cu repejune şi-am citit'o. Eră scrisă tremurat şi

cerneala șirurilor erà turburată de lacrimi căzute pe hârtie. O reproduc tot așa cum erà scrisă :

Amantul meu ! dulcele meu amant !

M'ai crezut trădătoare, desfrânată și-ai luat lumea'n cap. Da, am fost criminală, inima mea, criminală cum a fost Maria Magdalena. Tomo, nu mai cer iubirea ta, căci când vei citi aceste șire, n'ai mai putea iubi decât craniul cel îngropat și ochii cei morți a[i] unei fete nebune — nebune de amorul tău, zdrobită de iubirea ce i-o impusese natura, de iubirea pentru bătrânul ei tată. Tata bolia —, eu nu puteam câștiga nimic. Ce eram să fac ? Să cerșesc —, aș fi roșit. M'am vândut dar. Cu acest mijloc am căpătat bani mulți, prea mulți încă —, căci tata a murit. Să-ți descriu ce-am simțit, după ce l'am înmormântat ? De câte ori am cugetat să mă duc la tine să înconjur picioarele tale cu brațele mele — să te rog, să te conjur, ca să mă ierți. M'ași fi făcut sclava ta, căci te iubiam, te iubesc ! — Am fost la Ioan. L'am conjurat să te îngrijească, i-am dat banii ce-i aveam, dar i-am cerut

jurământ să nu-ți pomeniască nimica de mine. Înainte de a plecă, el a venit la mine, și mi-a spus în ce stare te afli — l'am trimis însă îndărăt, căci știam că prima ta cutare va fi: sinucidere — căci eu știam că tu mă iubești, cum te iubesc eu. — Intr'una din zile tu ai dispărut. Ce-mi folosia că mă vândusem, când tata murise, când tu te-ai dus?.. Am scris testamentul meu, în care te-am pus pe tine moștenitor al micii căsuțe.., apoi am făcut foc în cămin, am închis ușile și am închis și oblonul — căci ideia-mi părea dulce, ca să mor de moartea de care-ai [fi] murit tu. În atmosfera înădușitoare ți-am scris ceea ce vezi. Apoi șezând lângă piano, începui a cânta valsul cel molatec, dulce, pe care l-am cântat când capul tău cel negru și genial dormia în poalele mele. Să mai mângăi acea frunte de marmoră —, nu mai puteam spera. — Așa-i că tu mă ierți? De-ai fi fost numai tu și eu în lume... ce mult ne iubeam eu și cu tine. Traversam codrii cei verzi până muriam amândoi unu'n brațele altuia, pentruca în cealaltă lume să traversăm de braț, doi în-

geri, stelele cerului. Adio, copilul meu! Te iubesc! Gândește la mine; — de voi putea, voi gândi și eu *numai* la tine, *numai*. Nu mă respinge, copilul meu — lasă-mă să fiu a ta...

A ta, POESIS.

Am citit și recitit ce scrisese ea și apăsăm, plângând în hohot, ca un copil, șirurile ei, șterse de lacrimi, de buzele mele vinete și arzătoare. Poesis! — strigam eu strângând aerul camerei la pieptul meu! Poesis, iartă-mă! Mă așezai pe fotoliul de lângă piano, în care murise ea —, atinsei clapele lui pe care fugise degetele ei așa de delicate, așa de frumoase —, și durerea mea devenea din ce în ce mai dulce, din desperare melancolie. — Poate că sufletul ei curat adia dulce în jurul frunții mele. — Poate că ea, aeriană, îmi atingea părul, îmi sărută fruntea mea. Umblai mult prin casă, bântuit de idei când dulci, când amare. Apoi dezbrăcându-mă, mă culcai în patul ei cel alb. O visai alături cu mine — capul ei cel blond își dulce pe pieptul meu — gura mea fier-

binte pe fruntea ei albă — și nu' erà nimica! Strângeam cu unghiile mele perina infamă, până ce somnul avù milă de mine și-mi adormì mintea obosită.

Aș fi putut rămânea în căsuța ei, care rămânea a mea —, aș fi putut să-mi petrec toată viața citind și recitind într'o nebunie dulce acea epistolă plânsă, scrisă cu mâna ei, s'o visez pe ea toată viața mea — s'o visez cum că umblă prin casa mea, cumcă surâde la florile din fereastră, cumcă veghiază cosând sau împletind asupra copilului meu. — Aș fi putut să-mi creez o fericire iluzorie, o familie iluzorie, o femeie ideal —, aș fi putut fi nebun. Dar la ce? Apoi, oricât de lungă să fi fost acea nebunie —, totuși fiecare își are momentele sale de trezie, momente în care sinuciderea e cugetarea cea dintâi — momente de urât, de scepticism, de decepțiune. De aceea am luat lumea'n cap... Acea epistolă conținea toată istoria mea.

